

КОЛУБАРА 2

KOLUBARA 2

RESEARCH RESULTS

Belgrade, 1995.

КОЛУБАРА 2

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Београ

Београд, 1995.

БИБЛИОТЕКА
ОДЕЛЕЊА ЗА АРХЕОЛОГИЈУ
Инв. бр. 10285 5336
Сигн. IV-1643
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

Издавач: РЕПУБЛИЧКИ ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ
 СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ - БЕОГРАД

Уредник: Радомир Станић

Реџизенти: Др Војислав Трбуховић,
 Др Ђорђе Симоновић и
 Др Милорад Рибар

Редакција: Ч. Јордовић, В. Трбуховић,
 З. Симић и Б. Томашевић

Фотографије: Ч. Јордовић, Ж. Јеж, Б. Томашевић,
 Б. Крстановић и В. Милуновић

Израда фотографија: Р. Живковић

Цртежи: З. Симић, М. Церовић, Г. М. Бабић,
 Б. Томашевић и О. Милашиновић

Лектура и коректура: Светлана Пејић

Дактилограф: Мијрана Јовановић

Техничко уређење и прелом: Босиљка Томашевић,
 Душко Петковић и
 Горан М. Бабић

Публикацију су финансирали: ЈП Рударски басен "Колубара" - Лазаревац,
 СО Лазаревац и
 Интерна банка "Колубара" - Лазаревац

У издању учествују: Археолошки институт - Београд
 Завод за заштиту споменика културе - Ваљево
 Завод за заштиту споменика културе града Београда

Штампа: "Магента" З.И.

Тираж: 1000

ЦИП - Каталогизација у публикацији
 Народна библиотека Србије, Београд

902(497.11) (082)
 КОЛУБАРА 2 : резултати истраживања / ! уредник Радомир Станић!. -
 Београд : Републички завод за заштиту споменика културе, 1995
 (Београд: Магента). - 188 стр. ; илустр. ; 24 cm
 Тираж 1000. - Библиографија уз сваки рад. -
 Резимеи ; Summaries.
 1. Станић, Радомир
 728.6:398(497.11) (082)
 ПК: а Археолошка налазишта - Колубарски басен -
 Зборници
 б Народна архитектура - Колубарски басен -
 Зборници
 ID=38998284

Београд, јуна 1995. године

САДРЖАЈ

Милан Стојаковић
 ЕКСПЛОАТАЦИЈА УГЉА И ЗАШТИТА СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ 7

ЗАШТИТНА АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА

Часлав Јордовић
 ПРЕГЛЕД РАДОВА НА ЗАШТИТИ КУЛТУРНИХ ДОБАРА У
 ЗОНИ ПОВРШИНСКОГ КОПА ТАМНАВА - ИСТОЧНО ПОЉЕ 13

др Војислав Трбуховић
 РЕЗУЛТАТИ АРХЕОЛОШКОГ РЕКОГНОСЦИРАЊА ТЕРИТОРИЈЕ КОЈУ
 УГРОЖАВА РАД ПОВРШИНСКИХ КОПОВА ЈПРБ КОЛУБАРА 19

Жељко Јеж
 АРХЕОЛОШКА ИСКОПАВАЊА ЛОКАЛИТЕТА СКОБАЉ-МАНАСТИРИНЕ 27

Драгана Спасић
 АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА ЛОКАЛИТЕТА ЦРКВИНЕ 53

Зоран Симић, Мијрана Благојевић
 МАЂАРСКО ГРОБЉЕ У ЦВЕТОВЦУ 65

Мијрана Томић
 ПОКРЕТНИ АРХЕОЛОШКИ МАТЕРИЈАЛ СА
 УГРОЖЕНОГ ПОДРУЧЈА КОЛУБАРЕ 83

др Слободан Вукашиновић, Мијрана Благојевић
 ТУМУЛ И МАГНЕТНОМЕТРИЈСКЕ ИНДИКАЦИЈЕ
 НА ЛОКАЛИТЕТУ КАМАЉ 87

КОНЗЕРВАТОРСКО-РЕСТАУРАТОРСКИ РАДОВИ

Жени Келец
 КОНЗЕРВАТОРСКИ РАДОВИ НА ИКОНОСТАСУ ЦРКВЕ У БАРОШЕВЦУ 99

НАРОДНО ГРАДИТЕЉСТВО КОЛУБАРСКО-ТАМНАВСКОГ БАСЕНА

Божидар Крстановић, Нада Живковић
 КУЛТУРНОИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ ПОДРУЧЈА 109

Зорица Ђеранић, Тихомир Дражић, Босиљка Томашевић
 АРХИТЕКТОНСКА АНАЛИЗА ОБЈЕКАТА НАРОДНОГ ГРАДИТЕЉСТВА
 И ПРЕДЛОГ ЊИХОВЕ ЗАШТИТЕ 115

Нада Живковић
 СЕОСКА ГРОБЉА 179

Горан М. Бабић
 ГЕНЕЗА И РАЗВОЈ СРОДНИЧКОГ НАСЕЉА
 ПОРОДИЦЕ ПОПОВИЋ У СЕЛУ СКОБАЉ 187

Милан Стојаковић

ЕКСПЛОАТАЦИЈА УГЉА И ЗАШТИТА СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ

Колубарски угљени басен је један од три велика угљена басена у Југославији и захвата површину од око 600 km^2 на територији трију општина: Лајковац, Лазаревац и Уб. Река Колубара, по којој је басен добио име, тече од његовог југа ка северу. Средњим и доњим током дели басен на источни и западни део.

Угаљ је на овим просторима настао током доњомиоценског (понског) периода, у јужном - Колубарском заливу некадашњег Панонског мора. Према стадијуму карбонизације овај угаљ припада типу лигнита. Ова врста угља се и у свету и код нас углавном користи за производњу електричне и топлотне енергије.

Експлоатација угља у великим басенима обавља се површинским начином откопавања. Површинска експлоатација по својој вокацији подразумева откопавање површинског слоја јаловине да би се дошло до руде.

Због великих потреба за електричном енергијом и стратегије државе да се ослања на сопствене ресурсе при површинској експлоатацији лигнита, обично се ради о производњи великих количина руде тако да експлоатациони поља захватају неколико квадратних километара. Простори на којима се налази и експлоатише лигнит обично су равничарски терени и, по правилу, близу речних токова. То је погодан амбијент за земљорадњу, лов и риболов, односно за настанак и развијање људских заједница. Континуитет људских насеља се на оваквим теренима може пратити од праисторије до данашњих дана захваљујући чињеници да су географске погодности терена такве да омогућавају решавање основних људских потреба за храном, водом и стаништем. Овакве карактеристике терена уско су везане са генезом лежишта угља у великим угљеним басенима лигнита. Такав је случај са Колубарским угљеним басеном, где се континуитет живљења прати од најстаријих праисторијских култура до данашњих дана.

Пре почетка експлоатације угља на површинским откопима морају се обавити припреме експлоатационог поља за почетак радова, које се могу поделити на припреме које условљавају сам рад и оне без којих се не може започети експлоатација. Морају се изместити водотокови, насеља и инфраструктурни објекти и сл., а на извесне припреме инвеститора обавезује Закон. Једна од битних законских обавеза инвеститора је заштита и брига о културним добрима која се налазе на фронту експлоатационог поља. О овој законској обавези није се увек много водило рачуна, сем у случајевима монументалних споменика културе, што је само један сегмент поменутог појма. Археолошка налазишта која су под земљом, а за која смо рекли да су уско везана по својој локацији за просторе где се пружају и површине са угљем, остајала су потпуно незаштићена и препуштена на милост рударским багерима који су их немилице уништавали. Међутим, ситуација се и ту променила, тако да се у последњих неколико година испред фронта радова на великим површинским откопима врше интензивна археолошка, етнолошка, антрополошка истраживања, као и прикупљање података за израду елaborата за заштиту објекта народног градитељства.

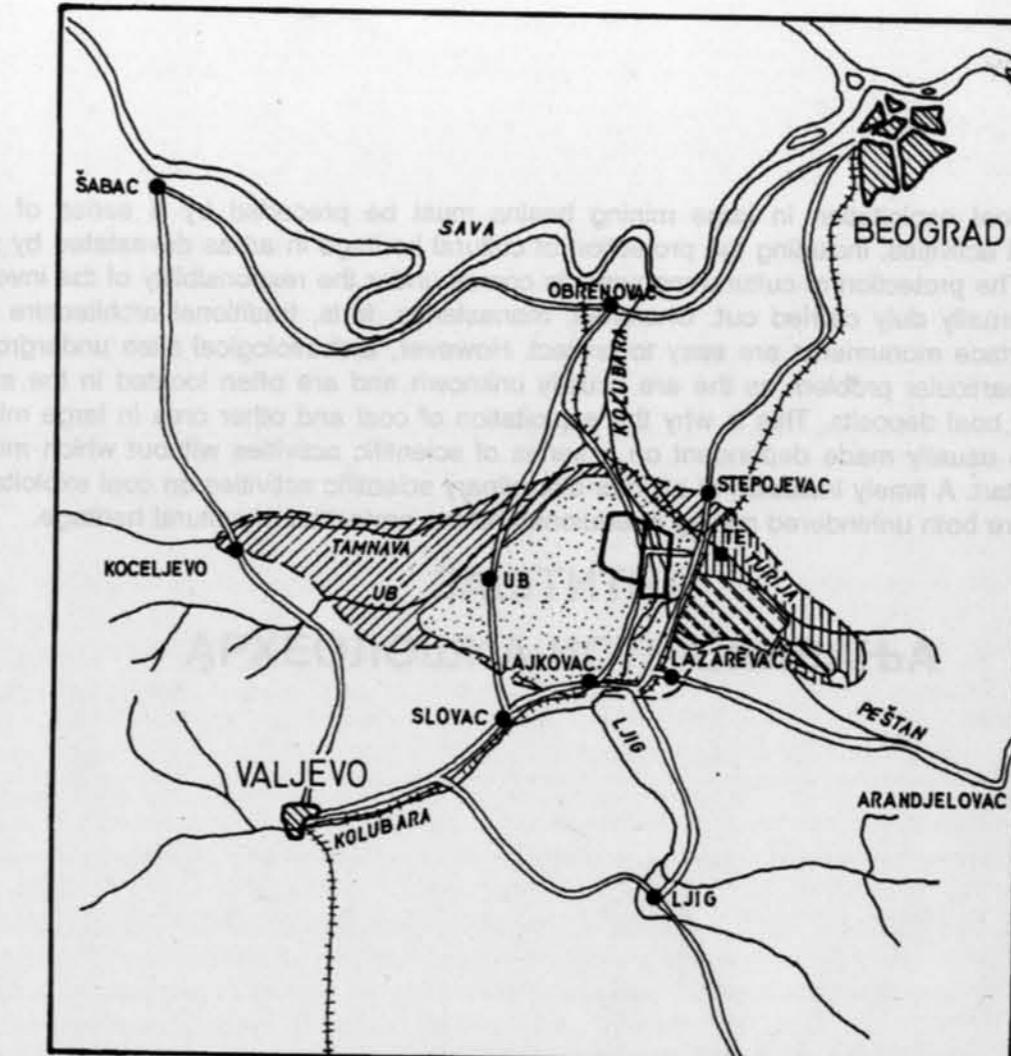
Експлоатационо поље рудника се после завршене експлоатације једним својим делом враћа у пређашње стање, обично поступном рекултивацијом. Међутим, уколико се на том пољу пре почетка експлоатације не изврши заштита културних добара, цело културно наслеђе тога краја биће неповратно уништено.

Површинска експлоатација руде прошла је кроз низ фаза развоја да би данас досегла ниво који омогућава производњу од 15 милиона тона по руднику, па и више. Овакав начин рада има интерактиван однос са низом људских делатности и начином живота. Овај међусобни однос развија се паралелно са развојем површинске експлоатације, тако да је данас откопавање руда дефинитивно везано за читав низ људских активности које претходе, прате, условљавају и дешавају се пре и после завршетка експлоатације једног рудника.

Пре пар година у оквирима рударског басена Колубара започета су мултидисциплинарна истраживања терена испред фронта рударских радова ради очувања културног блага. Дошло се до низа вредних открића која доказују континуитет живота на овим теренима од праисторије до данас. Због своје специфичности и због свог утицаја на укупан екосистем, у свом биолошком и социолошком значењу откопавање руде на великим површинама приближило је рударску науку низу других научних дисциплина, Данас се, поред социологије права, развија и ореологија са својим сродним научним дисциплинама тамо где се копа системом површинске експлоатације.

РЕЗИМЕ

Експлоатација угља на великим угљеним басенима условљена је низом Законом предвиђених предрадњи. Једна од њих је заштита културних добара на просторима које унишавају површински копови. Защита споменика културе је обавеза инвеститора рударских радова и она се углавном поштује. Цркве, манастире, тврђаве, делове народне архитектуре и остale споменике који се налазе на површини земље лако је штити. Посебан проблем представљају археолошка налазишта која су под земљом и за која се углавном не зна, а по својој локацији су уско везана за просторе где се пружају налазишта угља. Стога је експлоатација угља, или руде уопште, на великим рударским басенима условљена читавим низом других научних дисциплина без којих се не може ни замислiti ни почети са експлоатацијом руде. Благовремено укључивање свих интердисциплинарних наука у експлоатацију руде омогућиће несметан рад рударским басенима и тако ће се заштитити културно наслеђе региона.

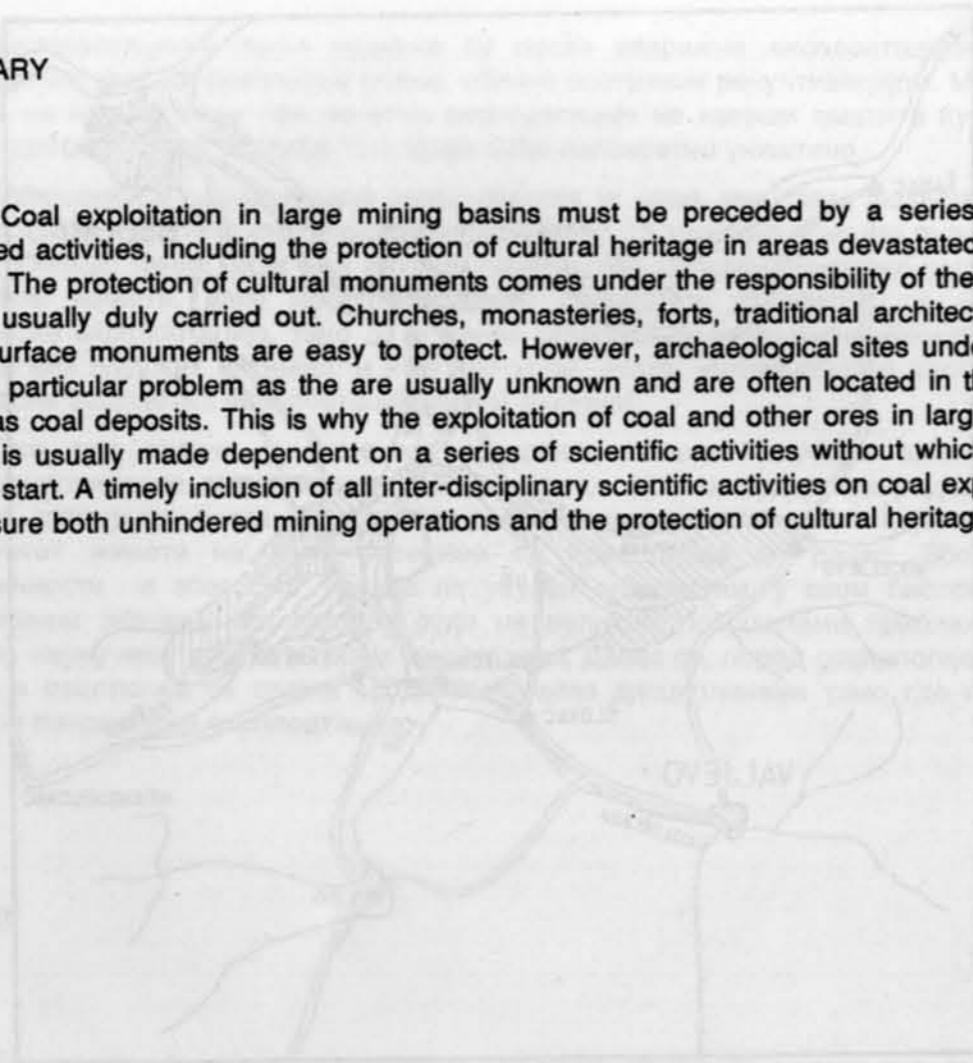
SKICA PRODUKTIVNOG DELA KOLUBARSKOG UGLJENOG BASENA SA OKOLINOM

0 10 20 30 Km

	GEOLOŠKA GRANICA BASENA		POLJE „A“
	ZAPADNI DEO BASENA		POLJE „B“
	ISTOČNI DEO BASENA		POLJE „C“
	POLJE „TAMNAVА“, „RADLJEVO“, „ZVIZDAR“, „RUKLADE“		POLJE „D“
	POVRŠINSKI KOPovi „TAMNAVА“		

SUMMARY

Coal exploitation in large mining basins must be preceded by a series of law-regulated activities, including the protection of cultural heritage in areas devastated by strip mining. The protection of cultural monuments comes under the responsibility of the investor and is usually duly carried out. Churches, monasteries, forts, traditional architecture and other surface monuments are easy to protect. However, archaeological sites underground pose a particular problem as they are usually unknown and are often located in the same areas as coal deposits. This is why the exploitation of coal and other ores in large mining basins is usually made dependent on a series of scientific activities without which mining cannot start. A timely inclusion of all inter-disciplinary scientific activities on coal exploitation will ensure both unhindered mining operations and the protection of cultural heritage.

ЗАШТИТНА
АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА

Часлав Јордовић

ПРЕГЛЕД РАДОВА НА ЗАШТИТИ КУЛТУРНИХ ДОБАРА У
ЗОНИ ПОВРШИНСКОГ КОПА ТАМНАВА - ИСТОЧНО ПОЉЕ

Заштитна археолошка ископавања на простору угроженом ширењем површинског копа Тамнава - Источно поље у 1994. години обухватала су локалитете који су се налазили непосредно на правцу ширења копа. Рекогносцирањем угроженог терена откријен је читав низ археолошких локалитета од праисторије до касног средњег века. Програмом рада за 1991. годину предвиђен је рад на оним локалитетима који су непосредно угрожени радом рударских багера.

ЛОКАЛИТЕТ КЉУЧ-МАНАСТИРИНЕ се налазио у спољној порти старе цркве Св. Арханђела у селу Скобаљу. Радом рударских багера у току 1992. и 1993. године локалитет је потпуно уништен, док је црква Св. Арханђела пренета на друго место, односно сазидана је нова.

Обимна археолошка ископавања овог локалитета показала су да се ради о праисторијском насељу, са дужим временским периодом живљења.¹ Дебљина културног слоја варира од 0,50 до 1,50 м. Материјал нађен приликом ископавања датује се у временски распон од старијег неолита, односно од старчевачке културне групе, до налаза из млађег бронзаног доба. Дебљина културног слоја показује да је локалитет Кључ-Манастирине даља периферија једног знатно већег и богатијег насеља које се пружа на узвишеном равничарском платоу југозападно од старе цркве у Скобаљу. Хоризонтална стратиграфија праисторијских налазишта показује да су се насеља из ове епохе ширила и у правцу североистока све до старог корита Колубаре. Рекогносцирањем терена, које је рађено паралелно са археолошким ископавањима 1994. године, констатовано је да се у селу Скобаљу, на имањима Боривоја Вукосављевића и Свете Јевросимовића, налази једно веће праисторијско насеље са материјалом који је идентичан налазима на локалитету Кључ-Манастирине и који припада ширем временском периоду, односно периоду од старијег неолита до млађег бронзаног доба. На овом локалитету живот је обнављан и у доба Римљана и чак до средњег века, о чему сведоче налази римске и средњовековне керамике.

На основу ових и читавог низа случајних налаза на простору југозападно од локалитета Кључ-Манастирине, односно у правцу имања Боривоја Вукосављевића и Свете Јевросимовића, и чињенице да су налази богатији што се више иде на југозапад претпостављено је да би центар праисторијског насеља вероватно могао бити на имањима Вукосављевића и Јевросимовића, а да насеље код старе цркве у Скобаљу, односно на локалитету Кључ-Манастирине, припада даљој периферији насеља које је дошло до обале Колубаре. Ширу околину овог налазишта нисмо стigli да испитамо, јер нас је багер предухитрио. Центар праисторијског насеља на заравњеној површини југозападно од Кључа-Манастирине угрожен је радом Западног поља - Тамнаве и на њему тек предстоје обимна археолошка истраживања која ће нам дати јасну слику ширења праисторијских насеља на простору Тамнаве.

ЛОКАЛИТЕТ ЦРКВИНЕ је други локалитет на коме су археолошки радови почели 1991, а настављени 1994. године. Налази се источно од села Скобаљ, са леве стране и испод савременог пута Скобаљ - Лajковац.

Заштитним археолошким ископавањима на овом локалитету је констатовано постојање праисторијског материјала који припада млађој фази неолита. Постојање праисторијског материјала на овом локалитету, који је око 2 km источно од локалитета Кључ-Манастирине, показује једну доста широку хоризонталну рас пространост праисторијских култура на простору Тамнаве. Праисторијски слој на Црквинама доста је сиромашан, његова дебљина варира од 0,40 до 1 m.² Материјал ископан на овом локалитету припада винчанској култури средњег и млађег неолита и представљен је углавном керамичким и предметима од камена. Сам праисторијски слој је готово потпуно уништен накнадном римском градњом.

Далеко значајнији налази на овом локалитету јесу налази касноантичког материјала и делова архитектуре.³ Покретни археолошки материјал, нађен у склопу архитектонских остатака за сада још недефинисаног грађевинског објекта, датује се у другу половину IV века. Фрагменти керамике припадају сиво и mrко печеним лонцима грубље фактуре. Знатно су сиромашнији налази фрагмената црвено печених судова финије фактуре. Од накита, нађене су фрагментовани наруквице полуокружног пресека од тамне стаклене пасте. Налази фрагмената опека, имбрица, тегула и камена помешаних са кречним малтером указивали су на постојање неког грађевинског објекта. Систематским ископавањима констатовани су темељи грађевине која се пружа паралелно са путем Скобаљ - Лajковац, односно у правцу север-југ.

Радовима у 1994. години констатовано је да се објекат шири у правцу исток-запад и да залази испод трасе савременог пута Скобаљ-Лajковац, односно испод старе трасе пруге узаног колосека Београд-Лajковац. У току радова нашло се на делове хипокаусних стубова и канала за струјање топлог ваздуха, који се пружа у правцу север-југ. Кроз средину канала били су постављени хипокаусни стубићи. На јужном делу канала откопан је део пода који је постављен преко канала, тако да су опеке димензија 54x54 cm, једним делом налегле на зид канала, а другим делом на хипокаусне стубиће.

На основу налаза из 1991. и 1994. године објекат се датује у другу половину IV века. Налази хипокаусних стубића и канала као и фрагмената фреско малтера указују да се ради о луксузној грађевини. Квалитет и колорит фреско малтера и бојеног слоја ово потврђују. Намена и величина грађевине утврдиће се током радова у наредном периоду. Скидањем дела трасе пута Скобаљ-Лajковац добила би се целина бар једног дела грађевине.

МАЂАРСКО ГРОБЉЕ у селу Цветовцу. Простор на коме се налазило село Цветовац је већ уништено радом багера, а становништво села је пресељено. Локалитет Мађарско гробље захватава површину од око 50x50 m и, после чишћења терена од растинја, на површини је констатована групација од 62 камена надгробна споменика који су добро очувани. Детаљним прегледом и грубим чишћењем споменика установљено је да се на њих 23 налазе уклесани натписи са именом покојника, док су на осталих 39 уклесане стилизоване људске фигуре, односно фигуре покојника, представе крста и др. Споменици су од камена пешчара и различитих су димензија (у распону од 0,80 до 1,60 m изнад земље).

Радовима у 1991. години откопано је укупно 55 гробова.⁴ Покојници су сахрањивани у прилично правилним редовима; одступања су само утолико да се већ

постојећи гроб не оштети новим укопавањем, односно сахрањивањем. Сви гробови су оријентисани исток-запад, са главом на западу. Због тежње да се стари гроб не оштети новим, код неких гробова је дошло до делимичног одступања од те оријентације. Покојници су полагани на леђа, са рукама прекрштеним на грудима или карлицама. Укопавани су од коте 93,74 до 92,81, док су дечији гробови по правилу нешто плићи.

Од укупно ископаних 55 гробова у 1991. години 12 су имали прилоге, док су остали без икаквог прилога. Године 1994. је од укупно откопаних 80 гробова са прилогом било 33.

Начин сахрањивања је идентичан као и претходних 55. Овде се мора нагласити да је у две кампање, односно радовима 1991. и 1994. године, откопано укупно 135 гробова, док је само 68 имало видљиве надгробне ознаке. У претходној кампањи откривена су 62 споменика, док је 1994. године приликом чишћења терена откривено још 6 спомен обележја, од којих су два била поломљена, а 4 су мањих димензија и били су затрпани приликом разоравања терена. Досадашњим радовима завршено је ископавање већег дела некрополе на Мађарском гробљу. У наредном периоду очекује се откопавање другог дела некрополе са приближно 100-120 гробова, а то значи да је већи број покојника био сахрањен без видног надгробног обележја.

Ископавања 1994. године потврдила су датовање ове некрополе у другу половину XVIII и прву половину XIX века.

Надгробни споменици са ове некрополе биће постављени на нову локацију, а кости покојника ће после детаљне антрополошке обраде⁵ бити сахрањене у заједничку гробницу. Место заједничке гробнице као и простор за постављање надгробних споменика биће одређени приликом одређивања терена за дислокацију стarih зграда народне архитектуре са овог подручја.

У току ископавања 1994. године вршена су детаљна рекогносцирања угроженог терена. Она су била потребна због почетка рада Западног поља Тамнаве као и наставка рада Источног поља, који ће у наредном периоду интензивније радити на скидању хумусног слоја, односно на откривању угља. Овим радовима потврђено је постојање локалитета Старо село. На основу доста сиромашних површинских налаза локалитет се може датовати у касни средњи век. На простору села Скобаљ, југозападно од локалитета Кључ-Манастирине, на имању Боривоја Вукосављевића и Свете Јевросимовића, на локалитету Јарчиште откривено је богато праисторијско насеље на коме предстоје обимна археолошка ископавања.

Западно од локалитета Црквина, на платоу изнад пута Скобаљ-Лajковац, на имању Никодима Марковића, а на локалитету Камаљ, констатовано је постојање већег тумула. Његов пречник у правцу исток-запад је 50 m, а у правцу север-југ 40 m. Очувана висина хумке је 1,60 m. Првобитна висина била је знатно већа, а садашња је последица разоравања. Источна, западна и северна страна тумула су задржале форму хумке, док је на јужној страни - која је и по конфигурацији терена нешто виша - готово дошло до изравњавања са тереном.

Због величине тумула и обима археолошких радова извршена су геомагнетна мерења површине коју је заузимао тумул.⁶ Мерења су показала оправданост

оваквог начина рада. На основу добијених резултата за 1995. годину су планирана систематска ископавања тумула на Камаљу.

Почетак рада Западног поља обавезује археологе који раде на овом простору да у наредном периоду наставе систематска археолошка рекогносцирања, како би се открили сви евентуални археолошки локалитети и истражили пре него што буду уништени радом рударских багера.

У склопу рада на заштити споменика културе на простору ЈП ПО Колубара значајно место заузима рад на заштити народног градитељства. У току радова 1991. и 1994. године извршен је обилазак и евидентирање споменика народног градитељства у селима: Скобаљ, Каленић, Мали Борак, Јабучје, Велики Црљени, Зеоке, Јунковац, Барошевац и др.⁷ Радовима 1991. године су евидентирани објекти и за неке је урађена детаљна архитектонска и фото документација, 1994. године је завршено са прикупљањем и израдом техничке и фото документације, а у току је израда пројектне документације за дислоцирање најзначајнијих објеката народног градитељства. Нову локацију, на којој би се нашли ови објекти као и споменици са Мађарског гробља, тек треба одредити у сарадњи са представницима ЈП ПО Колубара. Формирањем етно парка били би спашени споменици народног градитељства, а поједини објекти би добили потпуно нову намену. Значајан археолошки материјал који буде ископан на простору ЈП ПО Колубара такође би био смештен у једној од зграда будућег етно парка. На простору етно парка нашао би се и документациони центар у коме би били презентовани сви радови на заштити споменика културе овог региона.

Поред наведених активности на заштити културних добара на простору ЈП ПО Колубара, сликарско-конзерваторски атеље Републичког завода за заштиту споменика културе завршио је радове на санацији, чишћењу, конзервацији и презентацији иконостаса у цркви Покрова Св. Богородице у селу Барошевцу.

Иконостас је рад браће Анастасијевића из 1854. године. Конзерваторски радови су почели 1992. године и, са мањим прекидима, трајали су до новембра 1993. године. За то време извршено је демонтирање иконостаса чији су носачи били добрим делом пропали. Очишћено је 49 икона, сама конструкција иконостаса и његова пластична декорација, која је у три маха била премазивана бронзом. Поред конзерваторских, на иконостасу су рађени и сложени столарски рестаураторски радови. Након завршених радова иконостас је враћен у цркву.

Сарадња Републичког завода са ЈП ПО Колубара на пословима заштите културних добара је у овом периоду била на веома завидном нивоу. Да није било разумевање од стране инвеститора, ови замашни радови не би могли бити завршени у обimu у коме су урађени. Заштита народног градитељства са предлогом и програмом дислокације појединих објекта као и заштита иконостаса у цркви Покрова Св. Богородице у Барошевцу показују изузетну спремност колектива Колубаре да се на простору који потпуно уништавају рударски радови сачува и заштити све оно што поседује културно историјске вредности. Археолошка ископавања су на овом простору специфичан вид заштите културних добара. Наиме, изврше се систематска археолошка ископавања, покупи покретан археолошки материјал, уради комплетна техничка и археолошка документација и терен се предаје на милост и немилост рударским багерима.

Захваљујући изузетном разумевању, помоћи и максималном ангажовању инвеститора, радови на заштити културних добара овог подручја одвијају се уз пуно поштовање и уважавање потреба ЈП ПО Колубаре, на реализацији њиховог програма рада и потпуно усаглашене динамике и поштовања потреба службе заштите споменика културе. Резултат те сарадње је и ова публикација која излази захваљујући помоћи пре свега ЈП ПО Колубара, али и других радних организација овог комбината.

РЕЗИМ

Заштита споменика културе на подручју рударског басена Колубара почела је 1991. године, мада је и раније било покушаја који нису били систематски. Републички завод је у сарадњи са Археолошким институтом и заводима за заштиту споменика из Београда, Крагујевца и Ваљева, почeo са више могућности да се бави заштитом културног наслеђа на овом подручју.

У склопу заштитних радова на простору Тамнава-Источно Поље почела су заштитна археолошка ископавања на локалитетима који су угрожени напредовањем Источног Поља, а то су: локалитет Манастирине, који се налази у великој порти цркве Св. Арханђела, локалитет Црквина на путу Скобаљ-Лајковац и источно од села Скобаља, Мађарско гробље у атару старог села Цветовац, где су 1991. године почела прва заштитна археолошка ископавања. На Мађарском гробљу и Црквинама она још трају, док је на локалитету Манастирине посао завршен. У току археолошких радова извршено је детаљно рекогносцирање терена, а на просторима Тамнава-Источно поље и Тамнава-Западно поље откривен је читав низ веома значајних и комплексних археолошких локалитета на којима тек треба да се почне са радом. Паралелно са археолошким радовима, на простору рударског басена Колубара је рађено на евидентирању народне архитектуре. Ова врста споменика, којом је овај крај изузетно богат, изложена је све већом уништавању и пропадању. Ширењем површинских копова, а самим тим и пресељавањем читавих села, споменици народног градитељства се у потпуности уништавају. Чим се неко село премести на нову локацију, његови мештани теже да подигну нове, савремене објекте, док старе потпуно занемарују и пуштају да пропадну. У програму заштите споменичког наслеђа на овом подручју заштита ове врсте споменика заузима веома важно место и она ће се спроводити паралелно са заштитним археолошким ископавањима.

НАПОМЕНЕ

1. Ископавања на овом локалитету водио је Жељко Јеж, а резултате рада објављује у овом броју часописа (в.даље).
2. Д. Спасић, Локалитет Црквина - сондажно испитивање, Колубара 1 (Београд 1992) 15 - 20.
3. Исто.
4. З. Симић, Мађарско гробље у Цветовцу, Колубара 1, 23-34.
5. Антрополошку обраду остеолошких остатака извршиће др Живко Микић после завршених ископавања на Мађарском гробљу.
6. Геомагнетна мерења тумула у Камаљу извршили су др Слободан Вукашиновић и Мирјана Благојевић, (в.даље).
7. Б. Томашевић, Народно грађитељство, Колубара 1, 39-64.

SUMMARY

The protection of cultural monuments in the Kolubara mining basin was initiated in 1991, though there had been earlier, albeit unsystematical, attempts. The Republican Institute, in cooperation with the Archaeological Institute and the Institutes for the Protection of Cultural Monuments from Belgrade, Kragujevac and Valjevo, have undertaken the protection of cultural heritage in this region with better potentials.

General activities in the Tamnava - eastern field area included protective archaeological excavations at sites endangered by advancing mining operations in the eastern field - Manastirine in the main courtyard of the St. Archangel church, Crkvina on the Skobalj-Lajkovac road, and, east of the Skobalj village, Mađarsko groblje (Hungarian Cemetery) in the old Cvetovac village area, where protective archaeological excavations were first initiated in 1991. Excavation is still underway at Mađarsko groblje and Crkvina, and has been completed at the Manastirine site. A detailed terrain survey has been carried out and a series of very important and complex archaeological sites where excavation has yet to start have been discovered in both Tamnava eastern and western fields. Simultaneously with archaeological research, works on recording traditional architecture were undertaken in the Kolubara mining basin. This area is particularly rich in such traditional cultural monuments, which are now exposed to ever greater destruction and deterioration. The extension of strip mines, which necessarily involves relocation of whole villages, completely annihilates these monuments of the traditional art of building. As soon as a village is relocated, its inhabitants prefer to build modern comfortable homes, neglecting the old ones and leaving them to deteriorate. The protection of this type of heritage has a prominent place within the program for the protection of monuments in this region and will be carried out simultaneously with protective archeological excavations.

РЕЗУЛТАТИ АРХЕОЛОШКОГ РЕКОГНОСЦИРАЊА ТЕРИТОРИЈЕ КОЈУ УГРОЖАВА РАД ПОВРШИНСКИХ КОПОВА ЈПРБ КОЛУБАРА

Рад површинских копова ЈПРБ Колубара омогућава нашој земљи стицање нових дугорочних извора електричне и друге енергије, а поред тога још неких добара који се производе од материјала из њих. Морамо се отуда унапред помирити и са жртвама које ће бити неопходно да се учине тога ради. Поред жртава економског и социјалног карактера - прекопавање великих површина зиратне земље и рушење низа насеља уз пресељавање њиховог становништва - не мање тешке биће и жртве које ће се нужно наметнути и у области културе. Радом копа биће, наиме, уништен делимично или потпуно читав низ материјалних остатака културног развитка, значајних не само за крај у коме се налазе већ и за сагледавање развојних облика културе на тлу читаве југоисточне Европе.

Подручје о коме је овде реч вековима је у прошлости било токовима Колубаре (Тамнаве), Саве и Дунава повезано са источним крајевима Балканског полуострва све до Црног мора, а преко њега и даље са Блиским Истоком, односно - Дунавом - са Средњом Европом, а још шире Моравом и Вардаром и другим речним долинама, било у сталном контакту са Медитераном. Исто тако, суседно подрињско подручје веома рано омогућило је снабдевање бакром и бронзом, уз све квалитетне промене у организацији производње, друштвеној структури као и у материјалној и духовној култури, које употреба материјала са собом доноси.

Није отуда ни чудо што је у току ранијих истраживања као и рекогносцирањима која је Археолошки институт организовао последњих неколико деценија на територији која је или ће бити угрожена, утврдио постојање већег броја локалитета из доба праисторије, антике и средњег века. Многи од ових локалитета су комплексни, тако да се на њима налазе слојеви (понекад и суперпозирани) из различитих епоха развитка људске културе, што их чини утолико интересантнијим.

Колико год за нашу данашњу и будућу културу њихово уништавање тим радом багера представља тежак губитак, неопходно је потребно спасавати их бар за науку. Отуда се императивно намеће захтев да се на њима изврше заштитна научна, археолошка-систематска, у неким случајевима само сондажна ископавања и истраживања. Добија се на тај начин једна богата научна документација која ће допунити наша сазнања стечена рекогносцирањем ове територије и на тај начин сачувати за будућност слику онога што се ту, у долини Колубаре и Тамнаве, кроз време прошло догађало и налазило.

Иако су подаци о истраживањима овог краја врло стари, они говоре о бројним већ уништеним споменицима. Антропогеографска истраживања започета још крајем прошлог века под руководством академика и професора Универзитета др Јована Цвијића обухватила су и подручја Тамнаве и Колубаре, па се с правом то може сматрати почетком истраживања овог краја. Нешто старији подаци били би једино они који се налазе у "Путешествију по Сербији" Јоакима Вујића, но они су несигурни нарочито у топографском смислу. Као пример за то наводимо овде његово

опредељење цркве Св. архангела Михаила за село Јабучје¹ а она се налази у Скобаљу. Ископавања вршена на овом објекту (пре његовог уништења 1991) нису потврдила ни другу тврђу Вујића да се ради о брвнари! Међутим, у едицији Насеља и порекло становништва, која су плод поменутих истраживања Ј. Цвијића и његових сарадника,² налазимо далеко већи број много сигурнијих података који се могу и данас проверити. Тако се, на пример, ту јавља читав низ средњовековних налазишта од којих су нека, као Град у Баталагама, Каракул у Гвозденовцу, Тврди Град у Тврдојевцу, Бела Стена (Јеринин град) између Словца и Лознице, определјена као "средњовековна утврђења". Исто тако, ту се помињу и "Двори Реље Крилатице" у Докмирима, у коме се на месту Мађарско Гробље изнад докмирске цркве налазе многи груби неотесани камени споменици без натписа. Поред овог и оног у Цветовцу, јављају се још стара средњовековна гробља у Бањанима (Циганско?) и у Непричави (Турско?). Код Непричаве треба очекивати и остатке већег средњовековног насеља које се у писаним историјским изворима из времена Мачванске Бановине помиње као Непризон.

Овим се подацима располагало онда (1950) када се по први пут почело са детаљнијим рекогносцирањем терена у овој области. Малобројне екипе Археолошког института онда нису могле да детаљно покрију целу територију. Но, ипак су тада ухваћене главне полазне тачке помоћу којих се могло доћи бар до основних закључака о развоју и сменама култура на овим просторима. Тако, на пример, у публикацији ових истраживања³ налазимо само податке за неолитско насеље на Илића брду у Чучугама, за који се каже да лежи на падини која се ка северозападу спушта ка речици Уб (на имању Михајла Алексића и Стојана Триндића), а са обе стране пута који из Слатине преко Чучуга води ка Убу. Простире се на око 60 ари, а у усеку пута се јасно распознаје културни слој дебљине 1,80-2,0 м где се могу разликовати и два хоризонта. Млађи од њих, према површинском материјалу, припада винчанско-плочничкој фази енеолита. Овде налазимо и податак да у Лajковцу (без ближег лоцирања) има случајних налаза неолитског материјала. За римску епоху са ових терена том приликом није откривено ни насеља, ни утврђења нити других објеката.

Пар година касније, када се радило на рекогносцирању Централне Србије - Шумадије, повећани број екипа доприносио је детаљнијем прегледу терена, па су самим тим и резултати били богатији.(4) На овом месту се нећемо задржавати на тим резултатима, јер немају директне везе са ширењем копова Тамнаве, осим тамо где су копови прешли на некадашњу десну обалу Колубаре, као што је случај са Цветовцем.

Када се, услед почетка рада копова, пред ударом багера нашао низ археолошких објеката, Археолошки институт је ради добијања увида у стање угрожености терена обавио у два наврата детаљније рекогносцирање овог дела терена и на њему утврдио постојање следећих локалитета:

1. Локалитет СЕЛИШТЕ у Шопићу, СО Лазаревац - ситуиран је на нешто уздигнутијем терену, површине 100x100 м. Површински налази: керамика, кремен и остаци кућног лепа. Налазиште се простира на кућном плацу поч. Лазаревић Петра и суседа. Судећи по налазима ради се о неолитском насељу.

2. Локалитет УЛИЦЕ у Шопићу, СО Лазаревац - налази се на десној обали Лукавице, код каменог моста на асфалтном путу, тј. Ибарској магистрали. Локалитет се простира на њиви Лазаревић Миодрага и браће. Површински налази - опека и керамика - опредељују налазиште као мање насеље из римске епохе.

3. Локалитет ВЕЛИНОВАЦ у Вреоцима, СО Лазаревац - на имању Бељића из Вреоца постојала је по народном предању стара вреочка црква која је девет пута била паљена од Турака. Локалитет се налази на десној обали реке Колубаре и добрим делом је уништен.

4. Локалитет ЛИВАДЕ у Вреоцима, СО Лазаревац - на десној обали некадашњег Пештана, а у ливади Антонијевић Огњена, су приликом копања песка налазили ћупове. Доба непознато.

5. Локалитет СТАРО СЕЛО у Цветовцу, СО Лазаревац - непосредно уз потес Велиновац налази се локалитет Старо Село. По предању, овде је било некада село. Данас се ту налази неколико надгробних камених плоча. По предању, село је пресељено пре 300 година.

6. Локалитет МАЂАРСКО ГРОБЉЕ у селу Цветовцу, СО Лазаревац - остаци већег броја камених надгробних плоча налазе се између летњег пута Вреоци-Скобаљ и реке Колубаре.

7. Локалитет ЦРКВИНА у Малом Борку, СО Лајковац - је завршетак побрђа изнад долина река Кладнице и Колубаре. На кућним плацевима Митровић Станимира и Божидара, Живковић Живорада, Митровић Александра, Хинић Љубомира и осталих, налазе се површински остаци керамике, кућног лепа и кремена. Налази опредељују насеље у неолитско доба, а положај и карактер насеља у типичну градину. У источном делу локалитета, у младој шуми у својини Живковић Добриваја и Урошевић Ђорђа, налазе се остаци средњовековног гробља. Највише има усађених плоча, а констатован је и слемењак - стећак. По предању, овде је била нека црква која је потонула заједно са народом у земљу. Од цркве наводно постоји часна трпеза, која се састоји од камене плоче постављене на римску ару са текстом. На овом месту некада се одржавала литија 14.маја, на дан пророка Јеремије.

8. Сеоско гробље у селу Мали Борак, СО Лајковац - у данашњем сеоском гробљу постоји око 20 усађених камених надгробних плоча које народ зове "римским камењем".

9. Локалитет ЦРКВИНА-БАРЕ у селу Скобаљ, СО Лајковац - непосредно у селу, између асфалтног пута (некадашње пруге) и реке Колубаре, простира се локалитет Црквина. На њивама Србољуба Миловановића и Милорада Обрадовића налазе се остаци грађевинског шута, опеке и керамике у већим количинама. Ради се о остацима мањег римског насеља.

10. Локалитет ЗОВЉИК у селу Доње Јабучје, СО Лајковац - налази се на десној обали реке Колубаре која га је већим делом уништила. Овде је Станисављевић Љубомир звани Ђора ископао у песку неколико римских сребрних тањира, које је откупио Народни музеј у Београду 1972. године. Са овога места потиче и неколико римских камених споменика, од којих је један у Народном музеју у Ваљеву, а остали се налазе код Станисављевића, уметника из Д.Јабучја, (види Саопштења Народног музеја у Ваљеву).

11. Локалитет ДАБИНОВАЦ у селу Доње Јабучје, СО Лајковац - налази се недалеко од некадашње железничке станице Д.Јабучје. Ситуиран је на благој коси терену такође су видљиви остаци керамике. И овде се ради о мањем насељу из римске епохе.

12. Локалитет СЕЛО у Доњем Јабучју, СО Лајковац - непосредно у селу, а 800 м западније од локалитета Дабиновац, у својој њиви, нашао је Станисављевић Љубомир римски стригилос којег је продао Народном музеју у Београду. Приликом орања открио је простор величине 15x15 м поплочен белутком. Често налази на римски новац. И овде се свакако ради о мањем римском насељу.

13. Локалитет ОСТЕЊАК у Доњем Јабучју, СО Лајковац - налази се непосредно у селу и ситуиран је на последњем побрђу које се руши ка речној долини Колубаре. Последња коса завршава се у облику језика изнад реке Колубаре. Приступ Остењаку је отежан са свих страна сем са северозападне, где је повезан са косом. Остењак је кота висине 122 м и доминира над долином Колубаре. На кућним плацевима Ракић Љубомира, Ивановић Радомира, Јовице и Милоша, Недељковић Рацана и других, налазе се површински остаци керамике, кућног лепа и кремена, који ово насеље опредељују у неолитско доба. По карактеру насеља, овде је била типична градина. Приликом риљања терена налажене су биле и римске опеке. Највероватније да је на овој доминанти било и римско утврђење. Испод Остењака, на источним падинама, приликом вађења камења често су откривани гробови покривани каменим плочама. По причању очевидаца, костури су били оријентације запад-исток (католици?).

14. Црква СВ. АРХАНГЕЛА МИХАИЛА у Скобаљу - на разујеном полуострву које чине Колубара (стари ток реке!) сондажним рекогносцирањем Завода за заштиту споменика културе Ваљево констатовано је да је око црквених зграда постојало старо гробље и насеља из праисторијског времена. Поновљеним рекогносцирањем је утврђено да се овај локалитет простире и на суседна имања.

15. Локалитет КАМАЉ у Скобаљу - на доминантном месту изнад долине, а у самом селу на имању Марковић Никодима и брата, најсут је велики тумул. Хумка има димензије од преко 50 м у пречнику, а очувана је (после великих разоравања и одвлачења земље!) ипак у висини и до 2 м. У питању је праисторијски тумул, вероватно из бронзаног доба.

16. Локалитет ДОЊИ КРАЈ у Скобаљу - на њиви Радовановић Боривоја и околним налазе се остаци насеља касног средњег века (XVII-XVIII век), што се јасно може утврдити према керамичким налазима и остацима архитектуре (ћерамида!).

17. Локалитет ПОПОВАЦ у Скобаљу - у кључу старог корита Колубаре, источно од локалитета Црквина-Баре, налазе се остаци кућног лепа и веће громаде мермера, те се сме претпоставити да је и на овом месту постојало насеље, можда у вези са локалитетом Црквина-Баре.

18. Локалитет ЈАРИЧИШТЕ (на Кладници) у Малом Борку - на високој обали изнад Кладнице, у кућном плацу Вукосављевић Боривоја и око њега, на простору од око 500 x 200 м јављају се керамика, камени алат, накит и други предмети

(тегови за рибарску мрежу!), замајци за вретено, кугле од печене земље. Ови налази указују на дуготрајно насеље чији век почиње у неолиту, па се преко бронзаног доба и римске епохе протеже све до XV или XVIII века.

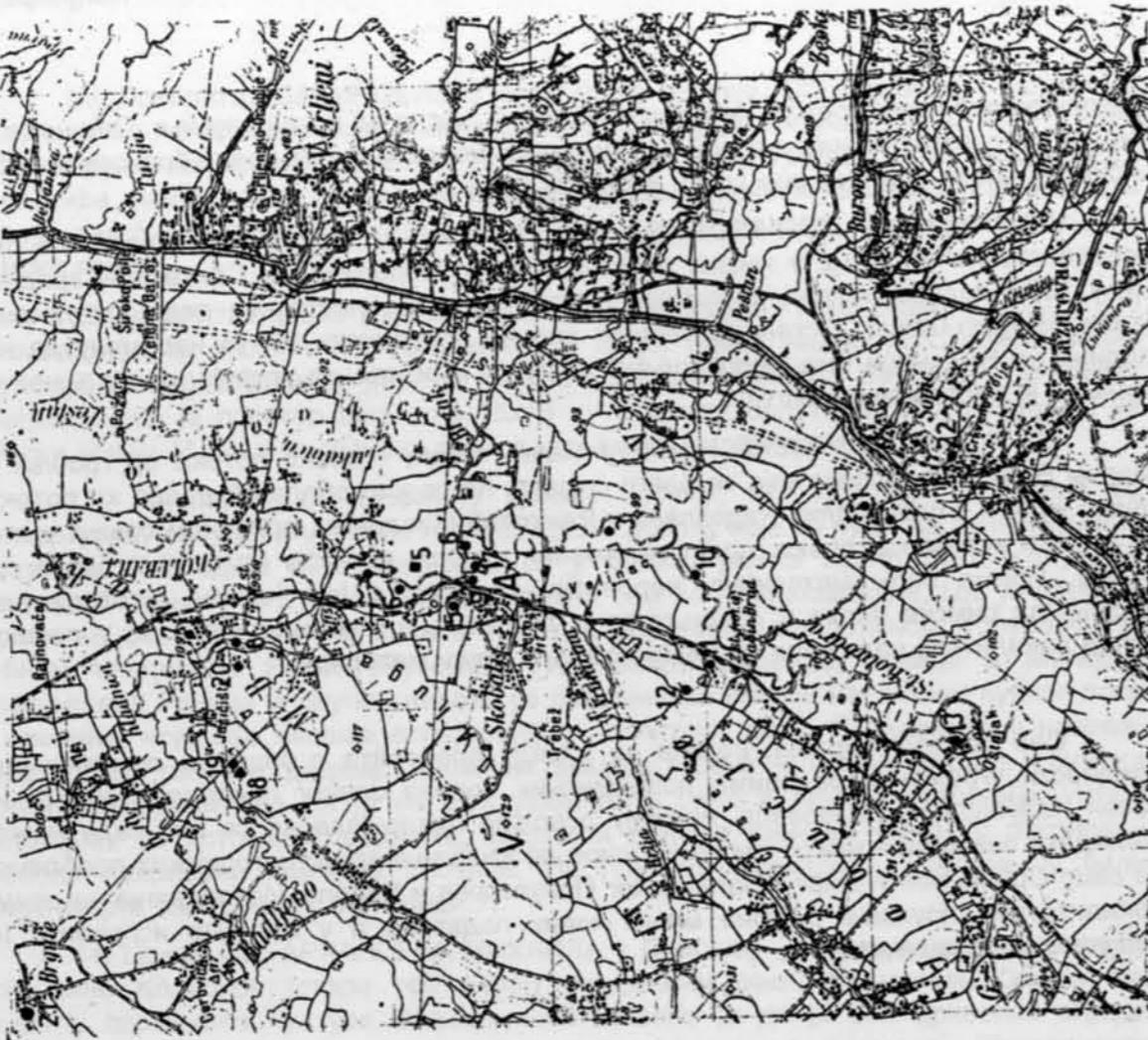
19. Локалитет ЈАРИЧИШТЕ 2 у Малом Борку - у продужетку локалитета 18, североисточно од њега, у имању (кућном плацу) Јевросимовић Свете, при градњи куће 1992. године нађена је керамика која индицира постојање поља са урнама (типа Belegish-Gawa). Остали материјал као на локалитету 18, уз напомену да на падини ка Кладници има много шљаке и згуре, који као да упућују на закључак о томе да је постојало огњиште.

20. Локалитет МАЈСКЕ ЊИВЕ у Малом Борку - преко потока од гробља у Малом Борку, на падини која се благо спушта, па се као обала обурвава ка потоку (више куће и у плацу Илић Радослава и Ранковић Миодрага), приликом орања чести су налази керамике, опека, црепуље, коване ексери, новчићи (дукати) и олово од пушке. Према овом материјалу вероватно се ради о још једном дуготрајијем насељу од римске епохе и средњег века до времена I српског устанка. У потоку испод локалитета налажене су чиније, лонци и други материјал.

Ова рекогносцирања, везана за израду елaborата о заштити споменичким вредностима угрожених радовима површинских копова Јавног предузећа рударски базен Колубара из Лазаревца, пружају доволно материјала да се већ сада може сагледати значај ове микро-регије за шире проучавања архео-историјских проблема не само Србије већ и шире - Балканског Полуострва и Европе. Ископавања на овим локалитетима пружиће сигурно много нових података и у многоме исправити и допунити досадашња знања.

НАПОМЕНЕ

1. Издање 1902, Српска књижевна задруга, II, 61.
2. За овај крај везане су две књиге ове едиције: VIII (Љуба Павловић, КОЛУБАРА) и XII (више аутора, ТАМНАВА).
3. Археолошки споменици и налазишта у Србији I, Западна Србија (Грађа IX, АИ књ. 2).
4. Археолошки споменици и налазишта у Србији II, Централна Србија (Грађа X, АИ књ. 3).

NOVO OTKRIVENA ARHEOLOŠKA NALAZIŠTA
U DOLINI REKE KOLUBARE

1. SELIŠTE - Šopić
2. ULICE - Šopić
3. VELINOVAC - Vreoci
4. LIVADE - Vreoci
5. STARO SELO - Cvetovac
6. MADJARSKO GROBLJE - Cvetovac
7. CRKVINE - Mali Borak
8. SEOSKO GROBLJE - Mali Borak
9. CRKVINE - BARE - Skobalj
10. ZOVLJIK - Jabučje
11. DABINOVAC - Jabučje
12. SELO - Jabučje
13. OSTENJAK - Jabučje
14. CRKVA SV. ARHANDJELA MIHAJLA - Skobalj
15. KAMALJ - Skobalj
16. DONJI KRAJ - Skobalj
17. POPOVAC - Skobalj
18. JARIČIŠTE - Mali Borak
19. JARIČIŠTE 2 - Mali Borak
20. MASIJSKE NJIVE - Mali Borak
21. PLOSTANICA - Brgule
22. SEOSKA CRKVA - Šopić

РЕЗИМЕ

Спасавање археолошких и историјских споменика на просторима који су предвиђени за ширење великих површинских копова у подручју Колубаре изискивало је као претходне радове детаљно рекогносцирање терена. Археолошки институт је у више наврата претходних 20 година обилазио ова радилица и на простору директно угроженом ширењем ових копова открио постојање десетак нових, до сада потпуно непознатих локалитета. Ови, већ по површинском материјалу, указују на континуалну настањеност овог подручја од раног неолита до периода касног средњег века.

SUMMARY

To save archaeological and historical monuments in the areas where the extension of large strip-mines of the Kolubara region was planned it was necessary to undertake a preliminary and detailed field survey. Over the past 20 years, teams of the Archaeological Institute inspected these areas several times and discovered about 20 hitherto unknown archaeological sites which were directly threatened by mine extension. Even the material found on the surface of the sites indicates that this region had been inhabited from the early Neolithic up to the late medieval period.

АРХЕОЛОШКА ИСКОПАВАЊА ЛОКАЛИТЕТА СКОБАЉ - МАНАСТИРИНЕ

Увод

У оквиру кампање заштитних археолошких радова на подручју угроженом ширењем површинског копа Тамнава - Источно поље извршена су и ископавања археолошког локалитета Манастирине у селу Скобаљ, општина Лајковац. Ова ископавања представљала су наставак истраживања простора локалитета Скобаљ-Манастирина, која је у периоду од 6. до 17. марта 1989. године започео Завод за заштиту споменика културе Ваљево. Истраживања је било потребно извршити обзиром да се црква и локалитет налази на правцу откривања угљоносних слојева површинских копова Тамнаве - источно поље.

Том приликом археолошка истраживања су обухватила ископавање простора око цркве сондирањем. Постављене су 4 сонде уз зидове цркве, са спољне стране, једна у унутрашњости и 5 ровова на простору црквене порте.

Циљ сондажних истраживања и ископавања изведених 1989. године био је да се утврди евентуално постојање старијих грађевинских и насеобинских фаза простора на коме се налази данашња црква, чиме би се евентуално документовала претпоставка да је црква подигнута на темељима некадашњег манастира, јер читав простор око цркве мештани називају Манастирина или "манастирско".¹ У тим краткотрајним прелиминарним ископавањима, иако нису пронађени остаци старије сакралне грађевине, констатовани су трагови праисторијске и средњовековне окупације овог локалитета, а уз непосредну близину античког насеља у селу Јабучје и већег броја налаза остатака *vila rustica* поред реке Колубаре, претпостављана је, са правом, могућност уочавања трагова из периода римске управе на овом подручју (Јеж 90, VII).

На основу тих резултата, локалитет Скобаљ-Манастирине је поред других локалитета укључен у програм заштитних археолошких радова на подручју захваћеном великим ширењем површинских копова рудника угља (Јордовић 92, 7).

У првој кампањи, која је изведена током јула 1991. године и која је била зачетак дугорочнијег програма заштитних радова на подручју ширења површинских копова Тамнава, највећи захват и акценат на истраживању био је усмерен на локалитет Скобаљ-Манастирине, обзиром да је овом локалитету претила најнепосреднија опасност од уништавања, јер се налазио свега око 300 m удаљен од моћних багера који скидају површински слој јаловине изнад наслага угља.

Екипа археолога, састављена од сарадника Археолошког института, Републичког завода за заштиту споменика културе, Завода за заштиту споменика из Београда, Крагујевца и Ваљева и Народног музеја из Шапца, је у кратком року од свега месец дана² извршила ископавање и обраду пронађеног материјала са површине од око 400 m², што чини око једне десетине простора локалитета.³ Велику помоћ археолошкој екипи дали су стручне групе инвеститора РЕИК Колубара, које су доставиле веома квалитетне и прецизне геодетске и геолошке податке на основу којих је било могуће установити тачну теренску документацију.

Но, упркос свим овим чињеницама археолози се нису могли одупрети тоталној девастацији овог локалитета. Током незапамћене друштвене кризе у Југославији, у периоду 1992-1993. године када су били сторнирани археолошки радови на подручју копова Тамнава, локалитет Скобаљ-Манастирине је уништен и на простору некадашњег праисторијског и средњовековног станишта сада се налази отворени коп угља.⁴

Положај локалитета

Сам локалитет је заузимао веома занимљиво место на тромеђи села Мали Борак, Скобаљ и Цветовац. Трагови културног материјала констатовани су на простору који се налазио на левој обали реке Колубаре, која је својим меандрима на овом месту чинила један ограђени простор, као полуострво, те је читав овај крај називан Кључ, аналогно називу Кључ на Дунаву, између Кладова и Брзе Паланке. Поред меандара Колубаре, са њене десне обале, на одстојању од око 50 до 100 м од обале реке, уздизала се благом падином прва речна тераса чије је подножје оивичавала траса некадашње пруге уског колосека, а данас уски асфалтни пут, од кога се одвајао 150 м дуг сеоски пут који је водио право на локалитет Манастирине, односно на простор са три стране омеђен старим током Колубаре, Кључ. Црква и топоним Манастирина налазили су се у најудаљенијем делу овог "кључа" и у оквиру тог дела су извршена ископавања. Покретни културни материјал је проналажен на падинама северно од Кључа, што значи да је на овом простору било у праисторији и средњем веку организовано једно мање насеље које је имало изражену хоризонталну стратиграфију, односно на овом простору успостављани су привремени боравишни објекти који су током времена померени. На том простору, у самом североисточном углу Кључа, подигнута је црква са парохијским домом и звоником, који су ограђени дрвеном оградом - тарабом начинивши на тај начин затворени простор мале порте величине 30x40 м. Велика порта, која је захватала простор ван овог, простирала се на површини од преко једног хектара. Посматрајући овај простор из правца југозапада, јасно се уочавало да је целокупна површина локалитета била нешто уздигнута у односу на земљиште са друге стране обале и од дела који је ово полуострво везивао са благом терасом, те је тај простор изгледао као некакав једва наглашени тел.

Организација ископавања

Уважавајући природне услове и датости на локалитету Манастирине у Скобаљу као и замишљени дугорочни програм заштитних радова на подручју површинских копова, археолошка ископавања локалитета Манастирине организована су кроз ископавање сонди и ровова као основних јединица методологије ископавања и хоризонталне дистрибуције налаза.

Ископавања на простору локалитета Манастирина организована су у два сектора. Један сектор је чинио простор омеђен оградом мале порте, док је други представљао простор ван ове порте, дакле простор велике порте цркве у Скобаљу. У првом сектору није постављена мрежа, већ су сонде и ровови везивани директно за објекте цркве или парохијског дома. У првом сектору извршено је ископавање у две сонде које су обележене као Сонда 2/91 и Сонда 4/91. Сонда 2 постављена је тако да се једним теменом ослањала на југоисточну страну апсиде цркве, те је њена величина износила 5x6 м. Сонда 2/91, величине 5x4 м, налазила се североисточно од апсиде, удаљена 2 м од њеног темена. У овом сектору постављен је и један ров означен као Ров 2, ширине 2 м и дужине 8 м, који је управно падао на северозападни угао цркве (скица 1).⁵

Други сектор је представљао главни део истраживаног простора. У оквиру координатне мреже, са основом од 4 м, постављене су две сонде обележене као Сонда 1/91 и Сонда 3/91, величине 8x8 м. Сонде су постављене у позицији шах поља, јер се тада рачунало на вишегодишње истраживање овог локалитета, те је такав распоред био оперативно-технички најоптималнији, пре свега са становишта одлагања и манипулисања ископаном земљом. Сонда 1/91 заузимала је квадрате Д1,2 и Ђ1,2, а Сонда 3/91 квадрате Е3,4 и Ж3,4. Поред ових сонди вршено је ископавање и једног рова, ширине 2 м, који је означен као Ров 1/91. Обзиром на немогућност његовог ископавања у целости током планиране кампање, ров је подељен у сегменте означене као Сг 1/91, Сг 2/91, Сг Г9 и Сг Љ9. Сегменти су били подједнаке ширине, по 2 м, изузев Сг Ж/91 који је проширен код темена Т6 ископаном величине 2x2 м због појаве халштатске јаме (скица 1). Циљ овако постављених сегмената био је да се добије што је могуће вернија слика попречног пресека кроз претпостављени тел, односно локалитет.

Оваква матрица ископавања била је у директној вези са организацијом пробних истраживања у 1989. години која су имала за циљ потрагу за материјалним траговима старијег сакралног објекта. У директној вези са постављеним циљем истраживања те, 1989. године постављене су сонде на простору око цркве и у њеној унутрашњости. Сонда 1, обележена са Ц-5, величине 1,8x1,9 м, постављена је са јужне стране цркве на месту сучељавања апсиде и наоса уз темељну зону. Сонда 2, обележена са С-2, величине 2x0,9 м, постављена је уз источну линију тростране апсиде. Сонда 3 (С-3), величине 1,3x1,4 м, постављена је са северне стране цркве уз темељну зону цркве, а у самој унутрашњости цркве ископавана је сонда 4, обележена са С-4, величине 1x1 м, уз јужни зид наоса цркве.

У простору ограђене порте ископавана су два рова. Ров 1, величине 0,8x9 м, обележен са Р 1/89, лоциран је у правцу С-Ј на 5,6 м од темена апсиде цркве према југу. Ров 2/89, величине 0,8x6 м, налази се на западном делу унутрашње порте, на око 5 м удаљен од састава западног и јужног зида цркве. Ровови 3, 4 и 5/89 налазе се у спољашњој порти и постављени су у приближно правој линији да би се направио могући груби пресек кроз ширу зону локалитета. Величине су им: ров 3 = 0,8x5 и 5 = 0,8x5 м. Оваквим постављањем сонди и ровова тежило се да се што је могуће рационалније захвати целокупни простор локалитета са посебним акцентом на цркву.

Стратиграфија

Током ископавања констатована је основна стратиграфија локалитета, тако да се са извесношћу може у грубим цртама одредити да се на овом простору у стратиграфском смислу издвајају четири основна слоја, који се у главним цртама равномерно јављају, како у сондама тако и у рововима. Уочена стратиграфија можда је најрепрезентативнија на примеру профиле Т2-Т3 Сегмента Г9/91, који је свакако типичан за све просторе културној трајања на овом локалитету (скица 2).

Први слој представља слој површинског хумуса, дебео од 10 до 15 см, који је често мешан са грађевинским шутом узрокованим обновом и ојачавањем цркве 1942. године. У овом слоју спорадично се сусрећу налази културног материјала који је мешаног карактера: са средњовековном керамиком налази се на праисторијски материјал као и на фрагменте рецентног материјала.

Други слој, који се протеже до просечне релативне дубине између 15 и 30 см, представља слој компактне тамно и сиво мрке земље, у коме се налази нешто већи број керамичких фрагмената и покретних налаза који су највећим делом средњовековне провенијенције, мада се сусрећу и налази праисторијске керамике и то највећи број ранобронзанодопских налаза. Овај слој је садржавао и бројне фрагменте рецентне опеке, јер је у непосредној близини била пећ за печење цигле коришћене приликом изградње цркве.

Испод овог слоја пружа се слој тамно мрке компактне земље, без изразитих примеса, дебео око 30 см тако да досеже до око 60 см релативне дубине. У овом слоју се налази највећи број покретних налаза међу којима доминира праисторијска керамика, али је и знатан број фрагмената средњовековне керамике XII-XIII века. То је, свакако, аутентичан културни стратум и, поред покретних археолошких налаза (керамике), у њему су садржани остаци костију дивљих и домаћих животиња, трагови гара и горења као и трагови размрвљеног лепа.

Четврти слој, светломрке земље понекад мешане са глинозном, просечне дебљине око 20 до 30 см, је слој у коме се проналази културни материјал углавном праисторијског карактера, мада је спорадично присутан и понеки комад средњовековне грнчарије. Интензитет налаза је знатно смањен у односу на претходни слој. И овде се понегде сусрећу трагови горења и угљенисаног дрвета.

Испод овог слоја налази се слој светло мрке компактне земље, дебео око 20 до 30 см, који је често јако мешан са жућкастом глинозном земљом, а у коме се спорадично проналазе фрагменти углавном праисторијске керамике, и то најчешће оне која типолошки одговара гвозденом добу. Слој лежи на компактној жутој глиновитој здравици и само на два места, у сонди 3/91 и у сегменту 2/91, констатовани су продори културног слоја и у здравици у облику јаме. У сонди 3 ради се о већој и плиткој овалној ѡами пречника око 3 м, са материјалом старчевачке културе и веома трошим остатима костију дивље свиње и јелена. Друга, такође овална ѡама (у сегменту 2/91) била је знатно мањег обима, пречника око 1,5 м и садржавала је карактеристичан материјал Белегиш-Гава групе са костима домаћих животиња. За обе ѡаме је карактеристично да су доста плитко укопане у здравици, свега око двадесетак сантиметара (скица 3 и 4).

Иако се у дистрибуцији налази осећа извесна вертикална стратификација културе, изложена стратиграфија није чиста у културностратиграфском смислу. На терену није било могуће извршити стратиграфско издвајање културних слојева и поред јасне седиментолошке диференцијације слојева. Добија се утисак да је укупан културни слој, који је углавном дебео око 1,2 м, претрпео веома јако нарушавање редепоновањем, тако да је на једном примеру немогуће направити јасну стратификацију културног депозита. То је свакако условљено краткоћом физичке окупације овог простора, као и вероватном изразитом хоризонталном стратиграфијом на локалитету. Из тих разлога је на локалитету Манастирине формиран један танак мешани културни слој који је садржавао материјал бронзаног, гвозденог доба и средњег века, који се током времена делимично у стратиграфском смислу хомогенизовашао. Старчевачки материјал је пронађен у ѡами у сонди 3 и око ње, те се у овом случају може говорити о израженој хоризонталној стратификацији налаза.

На основу изложеног, јасно је да на локалитету Скобаљ-Манастирине имамо евидентан културни стратум, просечно дебео око 1 м, који поседује више културно-хронолошких фаза, али оне нису јасно одељене у стратиграфском смислу, што се мора тумачити релативно кратким трајањем сваке од присутних културних формација, тако да она није могла да формира изразит седимент. Ова појава изгледа да није усамљена на овом простору. И код других локалитета на подручју Тамнаве уочава се изражена културна диференцијација - неолит, гвоздено доба, римска епоха, средњи век и увек са веома танким културним слојевима (Јеж 94, 372).

Сва ова запажања износимо искључиво на основу покретних налаза који су прикупљени на овом локалитету. Основну и најбројнију групу покретних налаза чине фрагменти керамичких посуда на основу којих можемо судити о различитим културним појавама на овом локалитету. Према главним типолошким карактеристикама као и према начину производње било је могуће издвојити 4 групе керамичких посуда: 1) керамику старчевачке групе, 2) керамику позног бронзаног доба, 3) керамику гвозденог доба и 4) керамичке посуде средњовековне провенијенције. Ови подаци и запажања, везани за керамичку продукцију, дали су и генералну слику културног трајања на овом локалитету.

Керамика старчевачке културе

Најмањи по обиму или свакако најзначајнији по важности је скуп фрагмената посуда керамике старчевачке групе, која представља најстарију појаву грнчарије на овом простору, насталу у време самог почетка развоја седелачког, земљорадничког начина живота, односно, на почетку неолитизације простора северозападне Србије. Налази ове керамике представљају први неспоран и јасан доказ постојања раних неолитских популација на подручју средње Колубаре и Тамнаве. Њихова вредност је увећана чињеницом да највећи број фрагмената потиче из веома јасно стратифицираног контекста - ѡаме у сонди 3/91 (скица 3). Такође, ови налази сада

помажу да се јасније сагледају путеви и правци ширења неолитизације, посебно са становишта раније изнетих дилема у оквиру тог питања (Brukner 77, 51; Трбуховић 83, 91; Јеж 85, 46).

Фрагменти ранонеолитске керамике ископани на локалитету Скобаљ-Манастирине одликују се веома израженом, јако специфичном и карактеристичном фактуром. Сви пронађени примерци начињени су од веома лоше печене земље, која је слабо или никако пречишћена, са примесама органских материја (плеве?) и ситног зрневља песка. Са спољних страна посуде су печене светло жућкасто или црвенкасто, док је унутрашњост зидова посуде печена црно. Спољне површине су веома грубо обрађене, тек је наговештено некакво равнање, тако да је утисак невеште и површне обраде спољних површина изразит. Посуде су углавном дебелих зидова, са равним или заобљеним ободом (Т 1/1, 2).⁶ Најприсутније форме су форме коничних здела које су нешто већег обима, али се сусрећу и мање лоптасте / полу-лоптасте посуде тањих зидова које су по правилу нешто квалитетније печене и начињене од мало боље пречишћене земље (Т 1/4-8). На посудама је честа употреба пластичних брадавичастих дршки, нарочито двојних (Т 1/3, 11) или перфорираних брадавичастих (Т 1/10). Фрагменти ових посуда су веома ретко украсавани и посебно декорисани. Најприсутнија декоративна техника је коришћење различитих пластичних апликација, као што је хоризонтално ребро које је штипано прстима (Т 1/12), затим кружне ребрасте апликације (Т 1/13) или коришћење кратких вертикалних паралелних ребара (Т 1/16). Међу налазима има и неколико фрагмената украсених импресо техником изведеном штипањем и утискивањем нокта (Т 1/14, 15).

Изложене карактеристике пронађеног материјала - пре свега фактура, форма и начин израде, те декорисање посуда овај материјал недвосмислено опредељују у најранији неолит, у фазу Gura Baciului, односно фазу Старчево I како је одређује М.Гарашанин, или фазу Протостарчево како је опредељује Д.Срејовић (Garašanin 79, 132; Срејовић 69, 167). Ова чињеница сада баца ново светло на развој неолитских популација на простору северозападне Србије, посебно долина Пећинске станице нешто млађе фазе Старчевачке културе у Шалитренују Пећини код Мионице (Јеж 85, 45-46), када је указано на вероватно постојање јаког центра неолитизације на подручју средње Колубаре и Тамнаве, налази на локалитету Манастирине су поуздан доказ да је на овом простору од самих почетака неолитске цивилизације, дакле већ у петом миленијуму старе ере, постојало неко развијено насеље најстаријих земљорадника.

Керамика позног бронзаног доба

Друга група керамичког материјала издвојена је с дosta тешкоћа и недоумице. Пре свега, она представља доста неизражajan материјал који се карактерише само и искључиво својом специфичном фактуром и потпуним одсуством одредивих карактеристика посуде, као што су орнамент, техника украсавања, карактеристична

форма и сл. Посебну тешкоћу при детерминацији овог материјала чини чињеница да он није везан за неки одговарајући стратум или контекст, већ се сусреће у свим хоризонтима културног слоја, изузев јама.

У питању су прилично бројни фрагменти већих и мањих грубих посуда начињених од релативно добро печене, непречишћене земље, са веома израженим примесама силикатног песка, који фактури ових посуда даје карактеристичну оштрину која се на додир осећа. Обрада површина је јако груба и сумарна. Типичне форме су коничне зделе релативно тањих зидова, са скоро редовно равним ободом (Т 2/1-3). Сусрећу се и биконичне зделе, са ободом угнутим према унутрашњости посуде (Т 2/7, 10). Од форми, истиче се и посуда на високој нози (Т 2/11). Доста су бројне мање посуде-зделице, шоље са тракастим (Т 2/5, 8) и тунеластим дршкама (Т 2/4, 7). Веома ретко се сусрећу брадавичасте односно дугмaste дршкице (Т 2/10). Ове посуде су углавном неукрашене. Спорадично се као украс користи пластично хоризонтално ребро декорисано штипањем (Т 2/5, Т 2/9), а понекад се види утискивање нокта по ободу посуде (Т 2/6). Један од ретких фрагмената фине црне печене посуде украсен је вертикалним израженим канелурама по доњем делу посуде (Т 2/12). Овом корпусу керамичке продукције припадају и два предмета чија намена није најјаснија. Један је округли плочasti изрезак из зида неке посуде (Т 2/13), а други је предмет који има форму подужно перфорираног цилиндра око кога је начињена дискоидна плочица (Т 2/14). Изложене веома оскудне стилске и типолошке карактеристике овог материјала дају мало поузданых детерминанти на основу којих је могуће ближе атрибуирати материјал. Ипак, изгледа, судећи пре свега по исказаним формама као и карактеристичној грубој фактури посуда, да би ваљало ову керамичку групацију определити у завршне фазе бронзаног доба. На ово упућује и начин украсавања посуда, пре свега пластична ребра са штипаним орнаментом који је карактеристичан за Медијана групу (Garašanin 83, 769; Bankoff 84, 19).

Керамика гвозденог доба

Најбројнију групу керамичког материјала пронађену на налазишту Скобаљ-Манастирине представљају фрагменти посуда опредељених као керамика старијег гвозденог доба. Овај материјал се јавио јасно стратифициран у оквиру јаме у Ср 2/91, али се доста овог материјала појављује и у оквиру културног слоја, и то највећим делом у његовом трећем и четвртом стратуму (скица 2).

Сва пронађена гвозденодопска керамика одликује се веома карактеристичном фактуром. То су посуде начињене од пречишћене земље, углавном црно печене, мада се сусрећу и светло мрко печене посуде, а површина већине је фине обрађена глачањем и полирањем, како споља тако и изнутра. Ова керамика исказује доста широк репертоар форми и облика. Најчешћа, а свакако и најкарактеристичнија је форма већих биконичних урни или питоса - амфора, како их назива П.Медовић (Медовић 78, 24, 30, 34). Ове посуде одликују се и јако наглашеним цилиндричним вратом који се развија у један разгрнут обод (Т 4/6), чак

латично (Т 3/10) као на урни из Дубовца (Гачић 92, 67). Разгрнути ободи су често са унутрашње стране украшени широким плитким канелурама (Т 4/3). Посуде су, по правилу, укraшene у горњем делу широким плитким канелурама, док је на прелому конуса веома често у употреби орнамент закошених тордираних фасета (Т 4/7). Изузетно је орнаментисање изведено чешљастим инструментом (Т 3/9). Код ових посуда најчешће се сусрећу по четири наспрамне брадавичасте дршке повијене на горе, које понекад могу бити и у пару (Т 3/2). Поред изражених брадавичастих (Т 3/3), честа је употреба и масивних језичастих дршки (Т 3/1). За ову групу посуда карактеристична је употреба тракастих дршки са масивним парошком који је орнаментисан финим плитким канелурама (Т 3/6). Поред њих појављују се и једноставне тракасте дршке обично укraшene плитким канелурама дуж дршке (Т 3/11). Све ове посуде су начињене од боље печене црне земље са доста добром фактуром, пречишћеном од примеса песка и нечистоћа. Групи већих посуда припадају спорадичне појаве већих лонаца, обично равног обода који може бити извучен ван (Т 5/3). Ови лонци су рађени од слабије пречишћене земље, дебелих су зидова (Т 5/6), углавном светло mrко печене и веома често укraшene штапним пластичним ребром аплицираним на горњем делу посуде (Т 5/1, 2). Мање карактеристичну или не мање једноставне, коничне са равним ободом (Т 5/7, Т 3/5, 6) или коничне са ободом увученим унутра (Т 5/8). Међу овим мањим зделама сусрећу се и троделне биконичне шоље (Т 4/1) које могу да имају и тракасту дршку са парошком (Т 3/13). Највећи број здела је укraшen широким плитким канелурама које се налазе само на делу посуваћеног обода (Т 4/2, Т 5/5). Ове канелуре - фасете могу бити и благо тордиране по ободу (Т 4/5, Т 4/4) или постављене по горњој зони зделе (Т 5/4). Карактеристичан налаз представља фрагмент једне мале посуде-цедиљке (Т 3/12), која се доста ретко среће међу налазима гвозденодопске керамике.

Наведене карактеристике пронађеног керамичког материјала и њихово поређење са налазима из Војводине (Medović 79; Поповић 81; Гачић 92; Буквић 94) изражавају карактеристичну типолошку припадност Белегиш-Гава групи или слоју канеловане керамике прелазног периода, како је други називају (Јефтић 83, 35). Обзиром да је ова група релативно скоро издвојена као засебна културна појава српског Подунавља (Јефтић 83: *ibid.*), то се још увек води озбиљна дискусија о пореклу, развоју и распространењу ове групе, те сваки нови налаз или указивање на нову интерпретацију ранијих налаза изазива свакако одређену дозу подозривости и недоумица. Свесни таквих ризика, опредељујемо налазе са локалитета Скобаљ Манастирине, пре свега због изражене чињенице да керамичка продукција гвозденог доба апсолутно не познаје појаве карактеристичне за млађе фазе старијег гвозденог доба, а ту се изричito мисли на коришћење урезаних орнамената Бесараби, односно Босутске фазе. Појава елемената црноканелованог хоризонта прелазне фазе од бронзаног ка гвозденом добу, који се иначе претежно проналазе у Подунављу, на просторима колубарске долине, уочени су раније и на насељу Мислођин код Обреновца, те Петница код Ваљева (Vasić 87, 538), тако да су налази фазе раног гвозденог доба Белегиш-Гава групе на локалитету Скобаљ Манастирине први трагови овог културног фацијеса на простору средње Колубаре и Тамнаве.

Најави у Скобаљу, иако употпуњују слику културно-историјских догађања на крају бронзаног доба, упућују недвосмислено на потребу темељитијег разматрања генезе и трајања гвозденодопских популација на подручју северозападне Србије, односно дела јужног обода Панонске низије на почетку првог миленијума старе ере.

Средњовековна керамика

Фрагменти средњовековне керамике пронађени у Скобаљу представљени су релативно малим бројем комада у односу на старију керамику, пре свега гвозденодопску. Ипак, ови малобројни фрагменти - за које би се могло рећи да се спорадично јављају у мешаном културном слоју локалитета Манастирине - представљају довољно карактеристичан скуп примерака којима је могуће доделити основне типолошке и културне атрибуте. Сви ови фрагменти одликују се изразитом униформношћу основних стилско-типолошких карактеристика, те их је стога у оквиру мешаног седимента било релативно једноставно издвојити и уочити. Основна карактеристика којом се издвајају фрагменти средњовековних посуда од корпуса осталог материјала на локалитету Скобаљ-Манастирине је начин израде посуда. Све посуде ове групе начињене су на спором витлу, те су се стога јасно издвајале од фрагмената других културних формација. Поред начина израде, ову групу карактерише веома уједначена фактура посуда као и начин печенja. Посуде су начињене од непречишћене земље са примесама ситног песка и углавном су добро печене. Печење је, за разлику од насеља у Мачванској Митровици (Minic 81, 25), изведено у највећем броју случајева редукционо, само се спорадично појављује неколико црвено печенih посуда и то су пре свега зделе (Т 6/3, 8). Такође, спорадично се сусреће карактеристична фактура од црно печене земље помешане са ситно истуцаном шкољком и примесама органске материје (Т 7/5). Карактеристике ове керамике исказују изразиту сличност са налазима средњовековне керамике у Бабиној Луци (Јеж 92, 61).

Висока уједначеност посуда огледа се и у типолошком смислу. Највећи број могао би да припада групи кухињске керамике, према типологији М.Бајаловић-Хаџи Пешић (Bajalović 81, 41), односно трећој керамичкој групи из Мачванске Митровице (Minic 80, 41). Најчешће форме које се сусрећу у овој керамици су лонци и зделе. Лонци већином имају карактеристичан разгрнут обод на кратком врату (Т 7/4, 5, 7). Њихове величине варирају од веома малих, са пречником обода од око 8 см (Т 6/1), до великих лонаца који имају и преко 25 см у пречнику отвора реципијента (Т 6/7). Међу њима је карактеристичан налаз једног лонца тањих зидова од добро печене пречишћене земље који је споља укraшen дубоко жљебљеним паралелним линијама и који одговара лонцима XV века из Београда (Bajalović 80, 47, sl.3).

Зделе су углавном коничне (Т 6/2), али се сусрећу и полулоптасте (Т 6/3) које би могле да одговарају типу четири и пет трпезне керамике М. Бајаловић (Bajalović 81, 58, 59). Коничне зделе често су укraшene по ивици равног обода штипањем (Т 7/1, 2) или утискивањем нокта (Т 7/3). Поред здела, у веома малом броју конста-

товане су и мање посуде које би могле да представљају купе (пехаре) крајње једноставне израде, равних или благо коничних танких зидова, без икаквих орнамената (Т 6/4, 5).

Већина пронађених фрагмената је украшена. Основна техника укращавања посуђа, како лонаца тако и здела, је техника урезивања таласасте линије у више варијација. Урезивање се врши инструментом који може бити јако заострен чиме се изводе танке и дубоке линије (Т 7/5, 7), или затупљен за извођење плићих, ширих жљебова (Т 8/5, 6). Таласаста линија - валовница може бити двострука (Т 7/5), трострука (Т 8/1), четворострука (Т 8/3, Т 7/8) и петострука (Т 7/7). Често је таласаста линија фланкирана са две или више паралелних хоризонталних линија (Т 7/5, 8; Т 8/2, 4). Урезане линије срећу се углавном на горњим деловима посуђа, али се понекад могу јавити и на унутрашњој површини разгрнутог обода (Т 7/4, 7). Поред таласастих линија сусреће се, мада доста ретко, и орнамент у виду ситних лучних зареза (Т 7/4). Уз већ поменуте штипане и утискивани орнаменте по ободу, то би био укупан репертоар орнаменталних техника и мотива на средњовековној керамици са локалитета Скобаљ-Манастирине. Поред керамичког материјала, на овом локалитету су пронађена и три предмета од гвожђа и то: један оков (Т 8/7), затим део неке оплате са алком (Т 8/9) и једна четворострана игла која је можда била врх стрелице (Т 8/8).

Судећи по изложеним карактеристикама средњовековна керамика свакако припада једном ширем кругу свакодневне керамике, широко распрострањене на подручју Србије током XII и XIII века у Подунављу (Јанковић 74), Посавини (Мић 81), Западној Србији (Јеж 92; Вукадин 80) као и на подручју Рашке области (Bajalović 81, 33). Како су досадашњи налази на подручју Колубаре и Тамнаве из овог периода били доста ретки и непознати, то ће свакако ови трагови керамичког материјала помоћи да се слика о средњовековној окупацији простора северозападне Србије употпуни. Ово је посебно важно са становишта проучавања развоја друштвених, политичких и економских односа унутар мачванске бановине (Благојевић 94), односно питања распортирања српског народа у периоду од XII до XIV века (Јанковић 85, 68).

Прелиминарни закључак

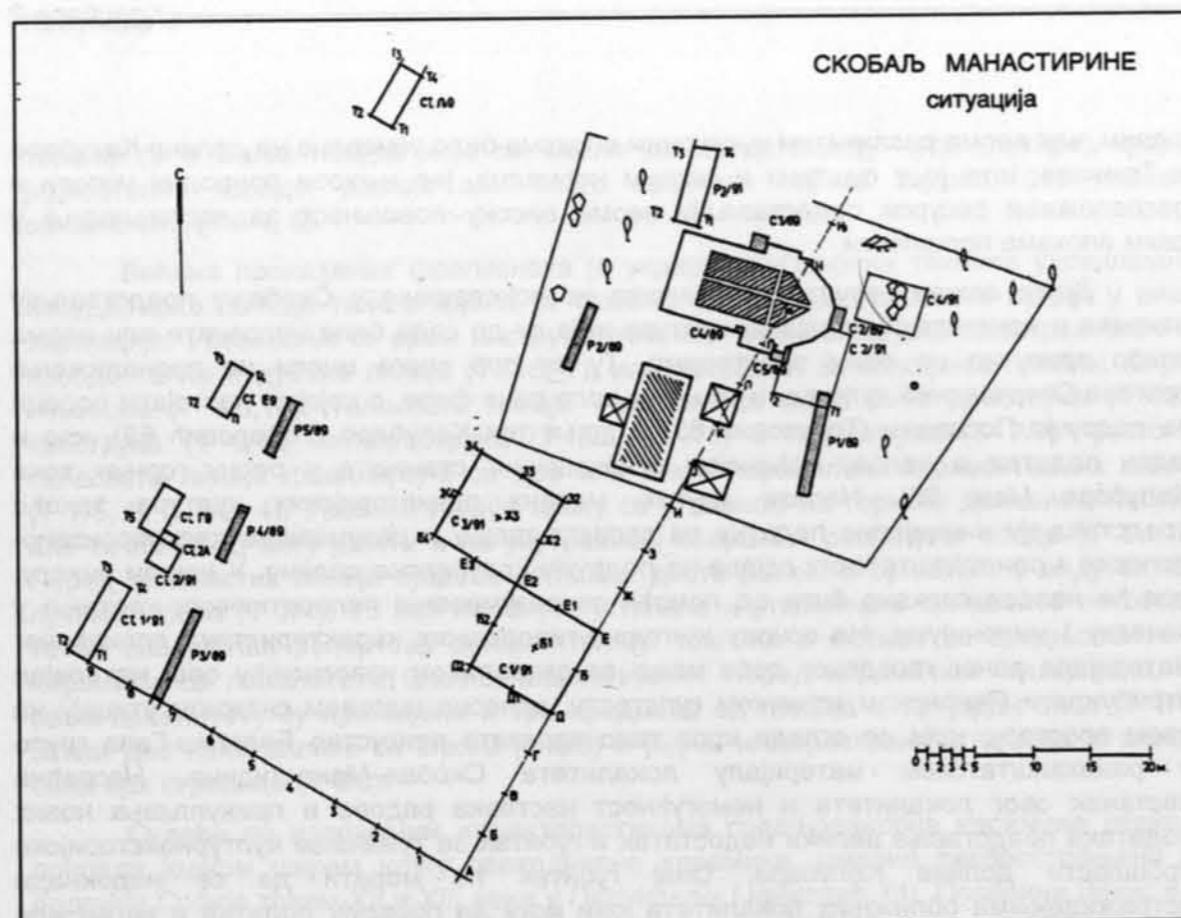
На крају, сумирајући све до сада изложене могуће је изнети неке неспорне оцене резултата ископавања локалитета Скобаљ-Манастирине.

Прво и најважније на овом локалитету је јасно доказан културни континуитет са трајањем од преко 6 хиљада година. Пронађени су трагови живота човека из најстаријих периода најранијег развоја седелачког начина живота као и јасни докази настањивања у периоду XII и XIII века. Ови подаци сада веома снажно подупиру тезе да је постојећа белина на археолошкој слици северозападне Србије значајем ових простора у прошлости, као што је то тврдио М.Грбић (Грбић 53, 13). Налази у Скобаљу очито показују да је интересовање човека

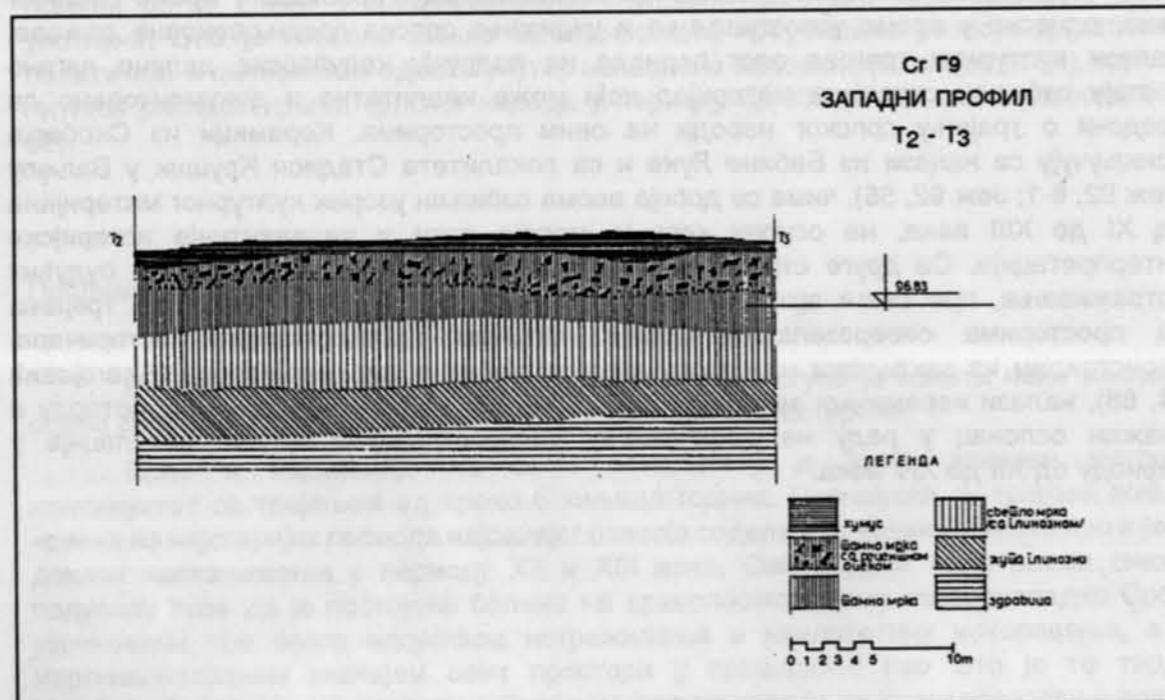
у свим, чак веома различитим културним епохама било усмерено на долине Колубаре и Тамнаве, што је у суштини и сасвим нормално, јер њихови природни услови и расположиви ресурси представљају веома високу повољност за настањивање у свим епохама прошлости.

Други важан резултат произашао из ископавања у Скобаљу представљају открића и констатације трајања култура које су до сада биле непознате или веома слабо присутне на овим просторима. Ту се пре свега мисли на проналажење трагова Старчевачке културе, и то њене врло ране фазе, о којој су постојали подаци за подручје Посавине (Трбуховић 83) и доњи ток Колубаре (Тодоровић 68), као и један подatak о налазу пећинског старчевачког станишта у реону горњег тока Колубаре (Јеж 85). Налази других, млађих праисторијских култура такође представљају иницијалне податке за расветљавање и разумевање каснобронзанодопских и ранохалштатских појава на подручју колубарске долине. У ширем смислу, ови ће налази свакако бити од помоћи за разумевање палеоетничких кретања у почетку I миленијума. На основу културно-типолошких карактеристика пронађеног материјала раног гвозденог доба може се са великим извесношћу овај материјал атрибуирати Панонском етничком супстрату, односно његовом снажном утицају на овом простору, који се огледа кроз тако изразито присуство Белегиш-Гава групе у ранохалштатском материјалу локалитета Скобаљ-Манастирине. Несрећни нестанак овог локалитета и немогућност наставка радова и прикупљања нових података представља велики недостатак и губитак за тумачење културноисторијске прошлости долине Колубаре. Овај губитак ће морати да се надокнади истраживањима оближњих локалитета који могу да поседују податке о истим или сличним појавама у прошлости.

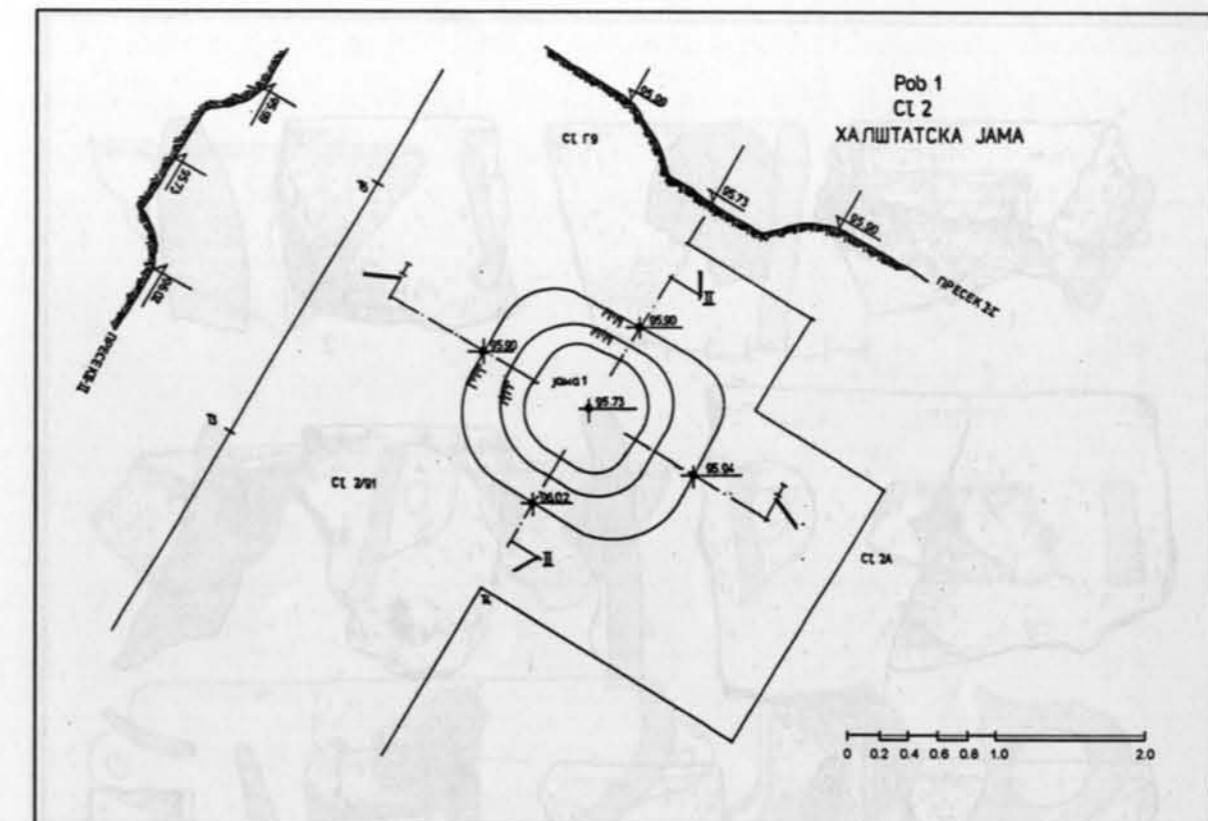
Трећи, можда највреднији резултат ископавања на локалитету Скобаљ-Манастирине је проналазак трагова настањивања ових простора у време средњег века, односно у време успостављања и уздизања српске средњовековне државе. Налази културних трагова овог периода на подручју колубарске долине лагано постају озбиљан студијски материјал који може квалитетно и документовано да сведочи о трајању српског народа на овим просторима. Керамици из Скобаља прикупљају се налази из Бабине Луке и са локалитета Стадион Крушик у Ваљеву (Јеж 92, 6 1; Јеж 92, 55), чиме се добија веома озбиљан узорак културног материјала од XI до XIII века, на основу кога је могуће дати и релевантније историјске интерпретације. Са друге стране, овај скуп налаза постаје угаони камен будућих истраживања, пре свега археолошких истрага проблема средњовековног трајања на просторима северозападне Србије. Општим претпоставкама историчара, проистеклим из закључака на основу анализа каснијих писаних извора (Благојевић 94, 88), налази керамичког материјала XIII века дају сигурну материјалну потврду и снажан ослонац у раду на дефинисању распорашања српске популације у периоду од XII до XIV века.

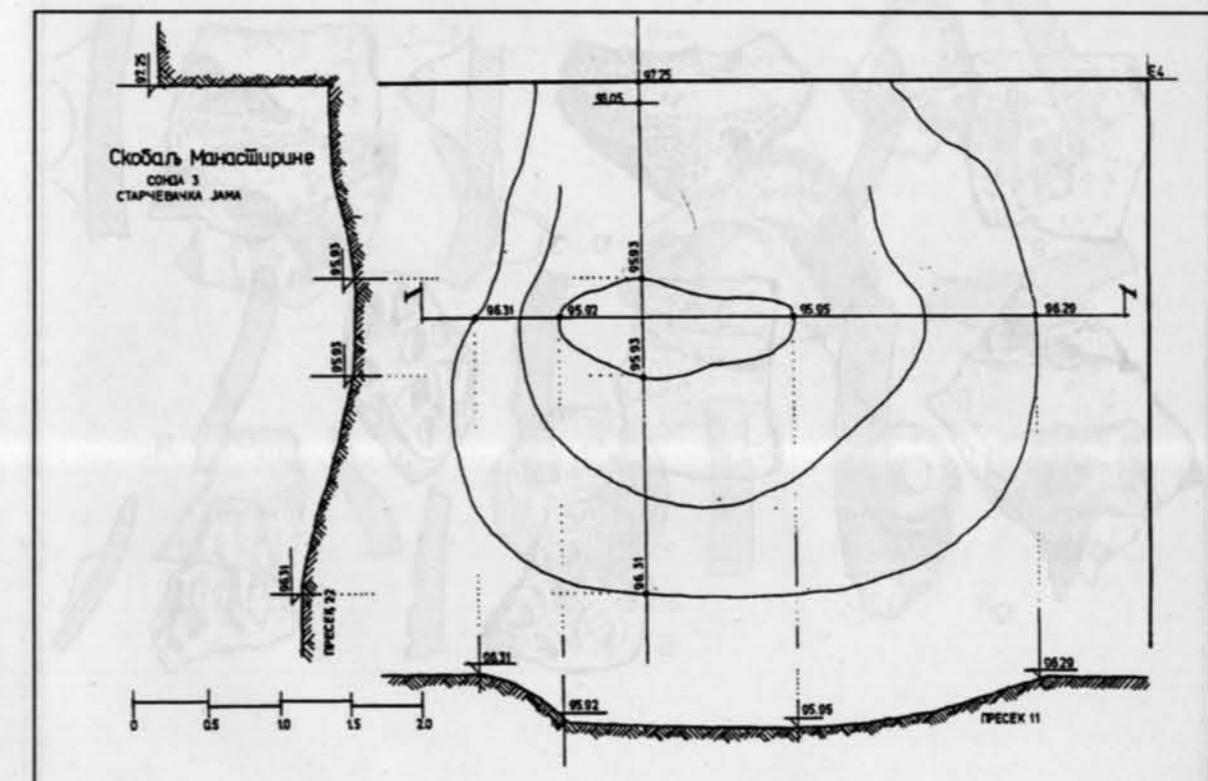
Скица 1

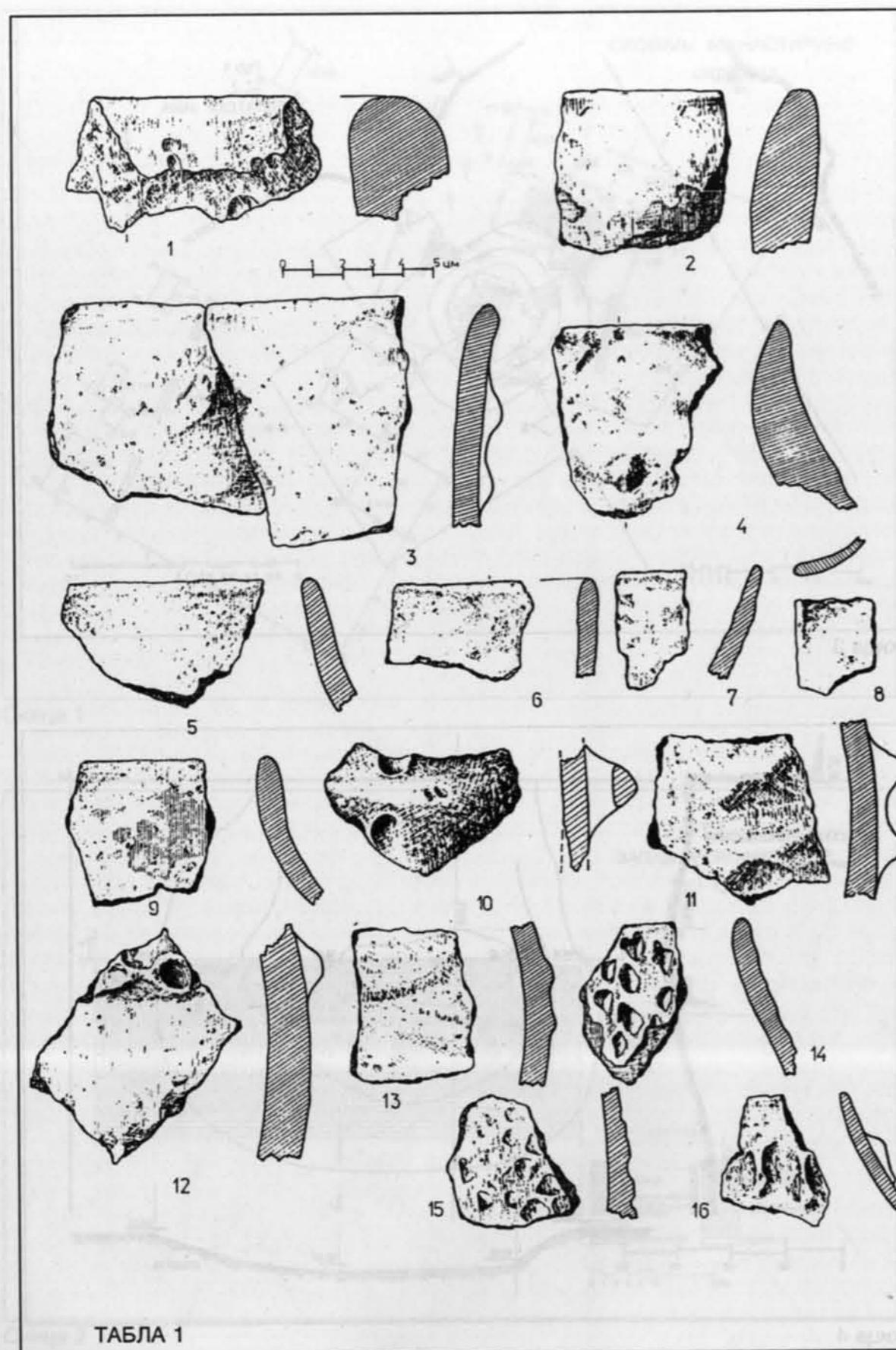
Скица 2

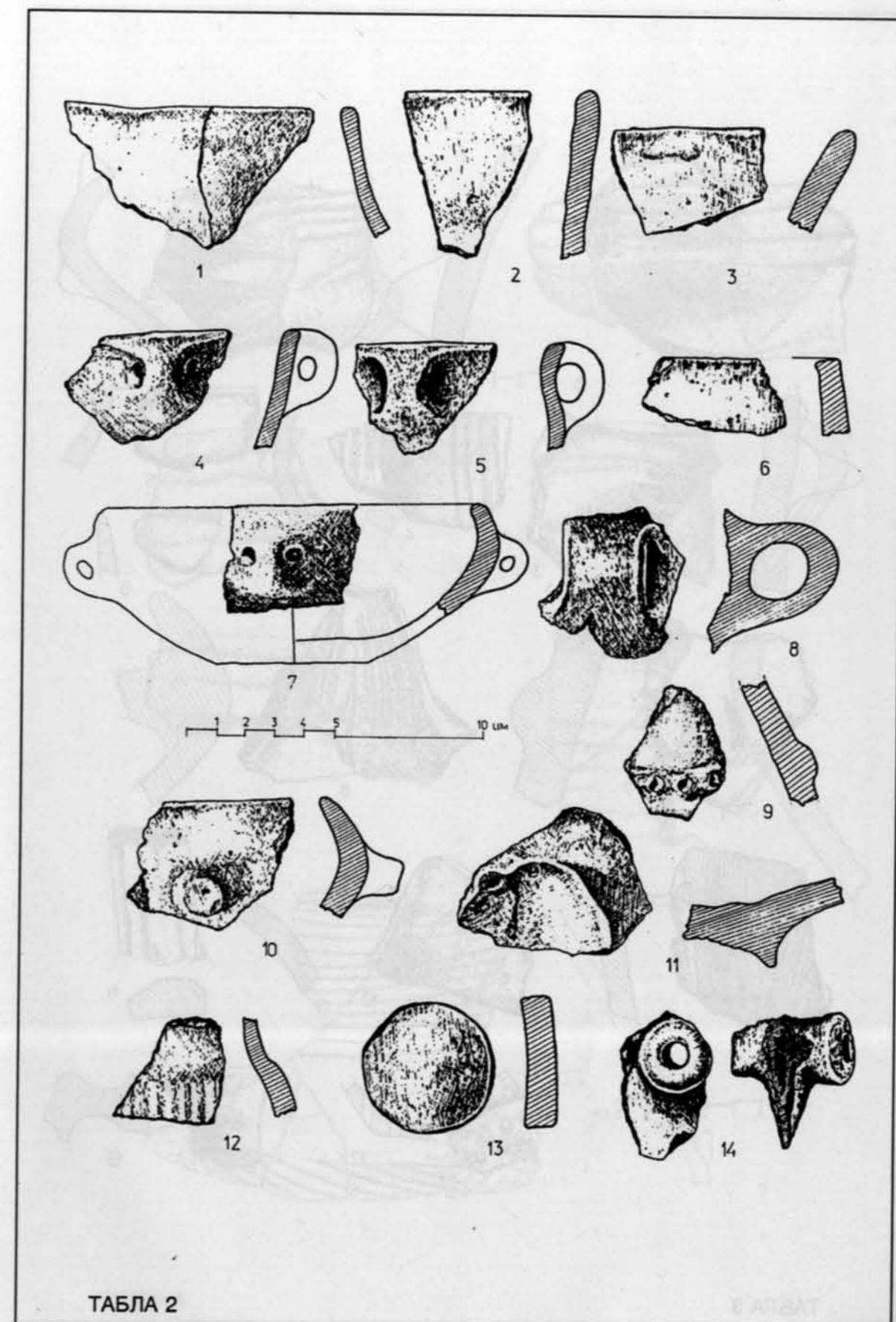
Скица

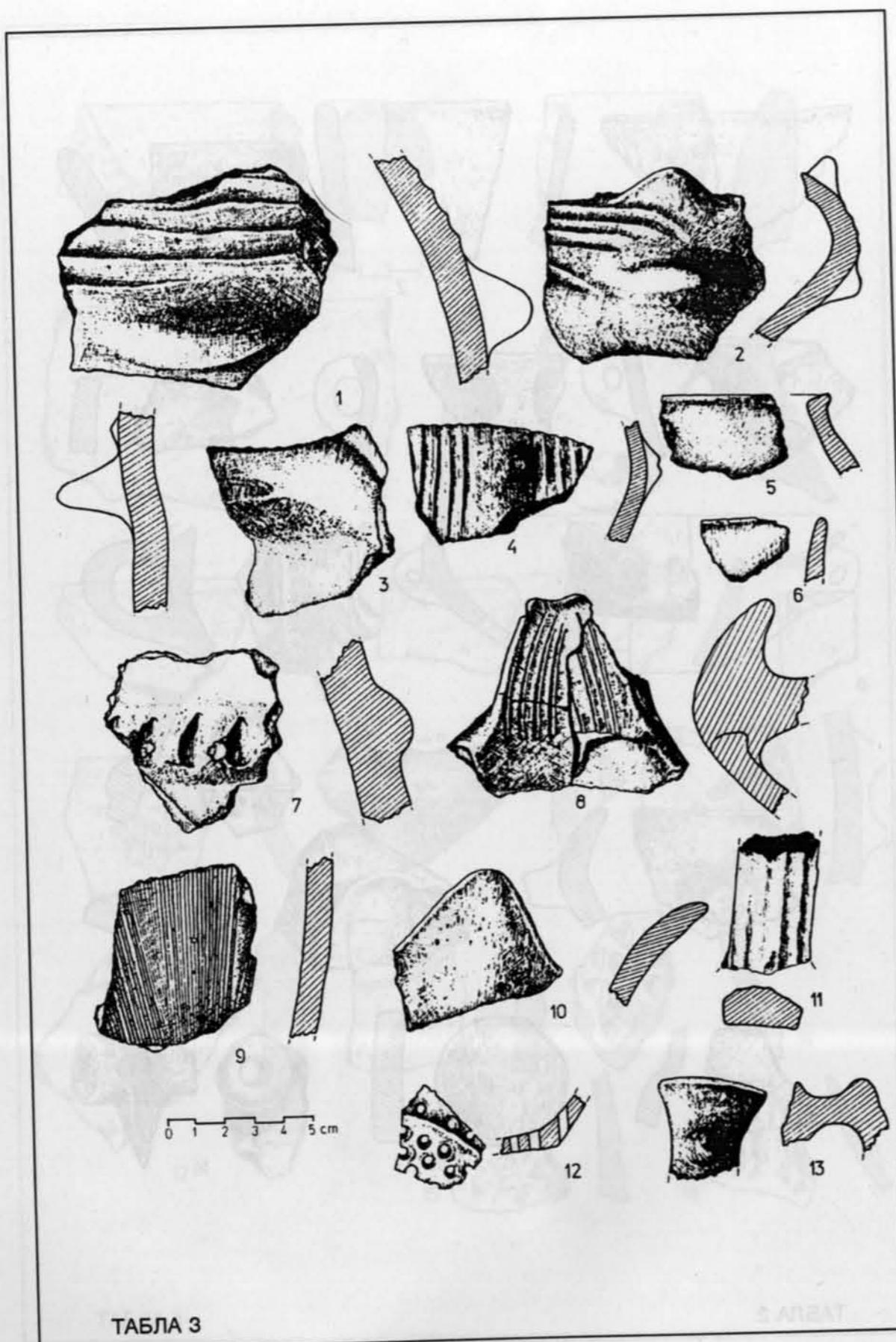
Скица

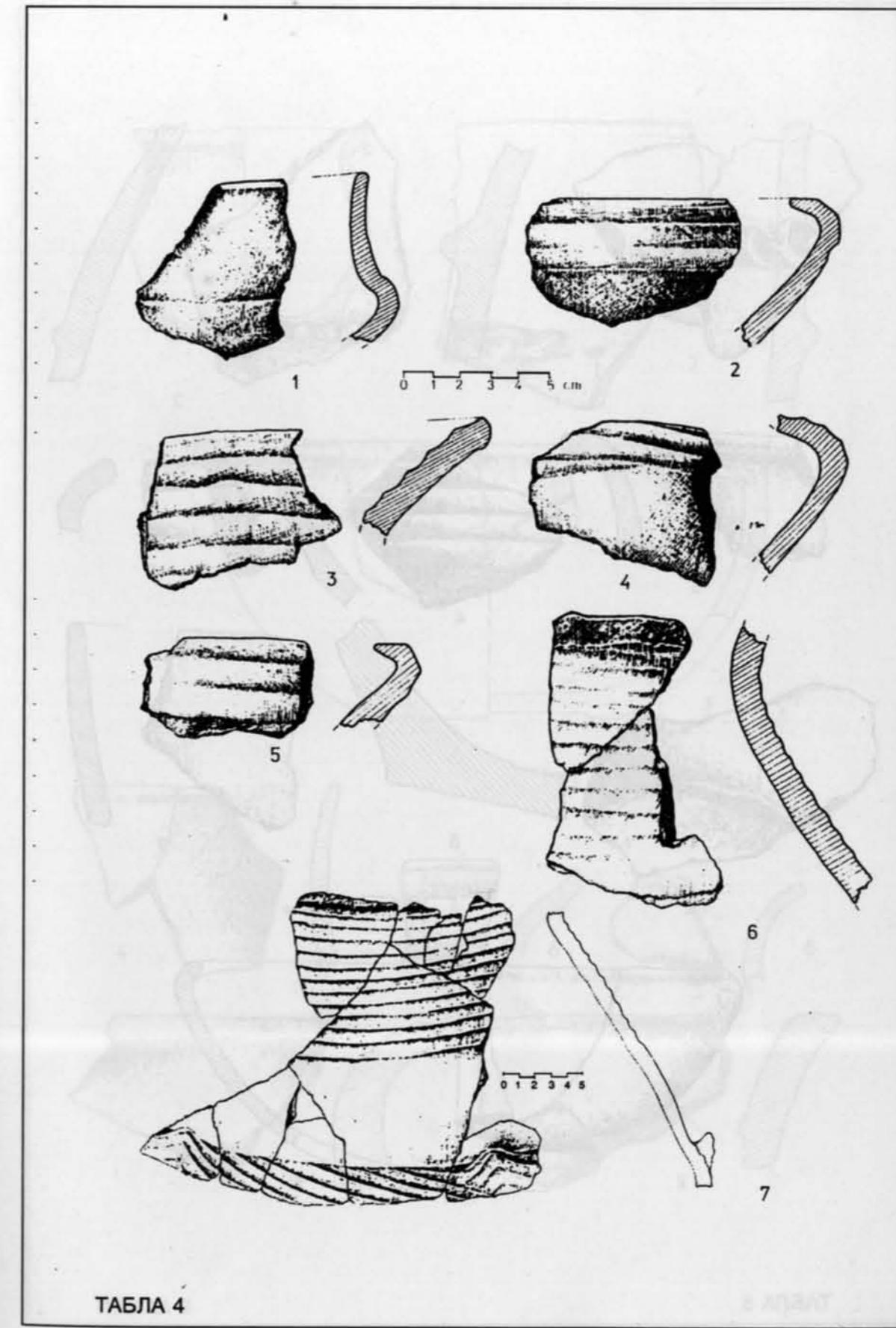
ТАБЛА 1

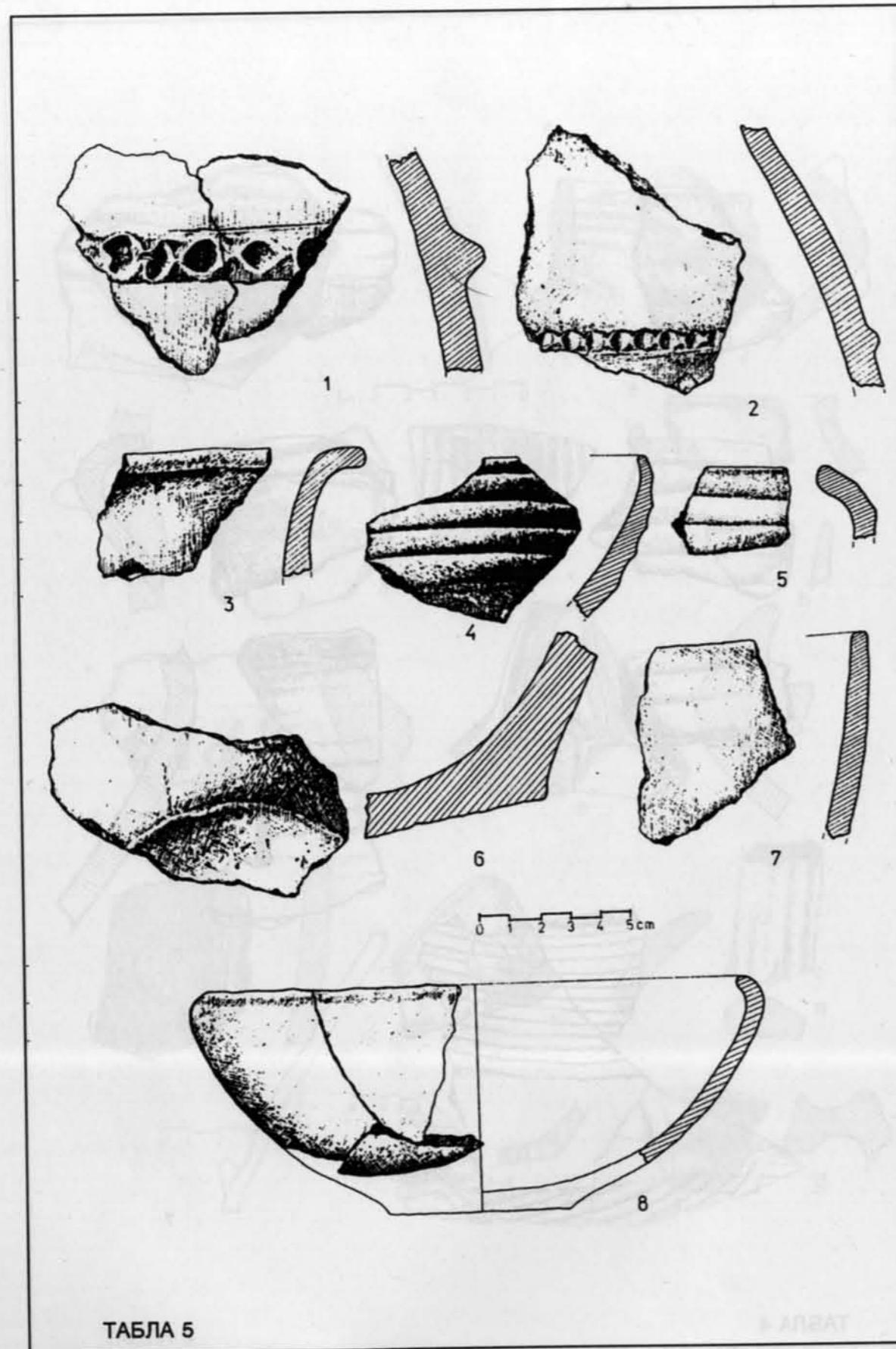
ТАБЛА 2

ТАБЛА 3

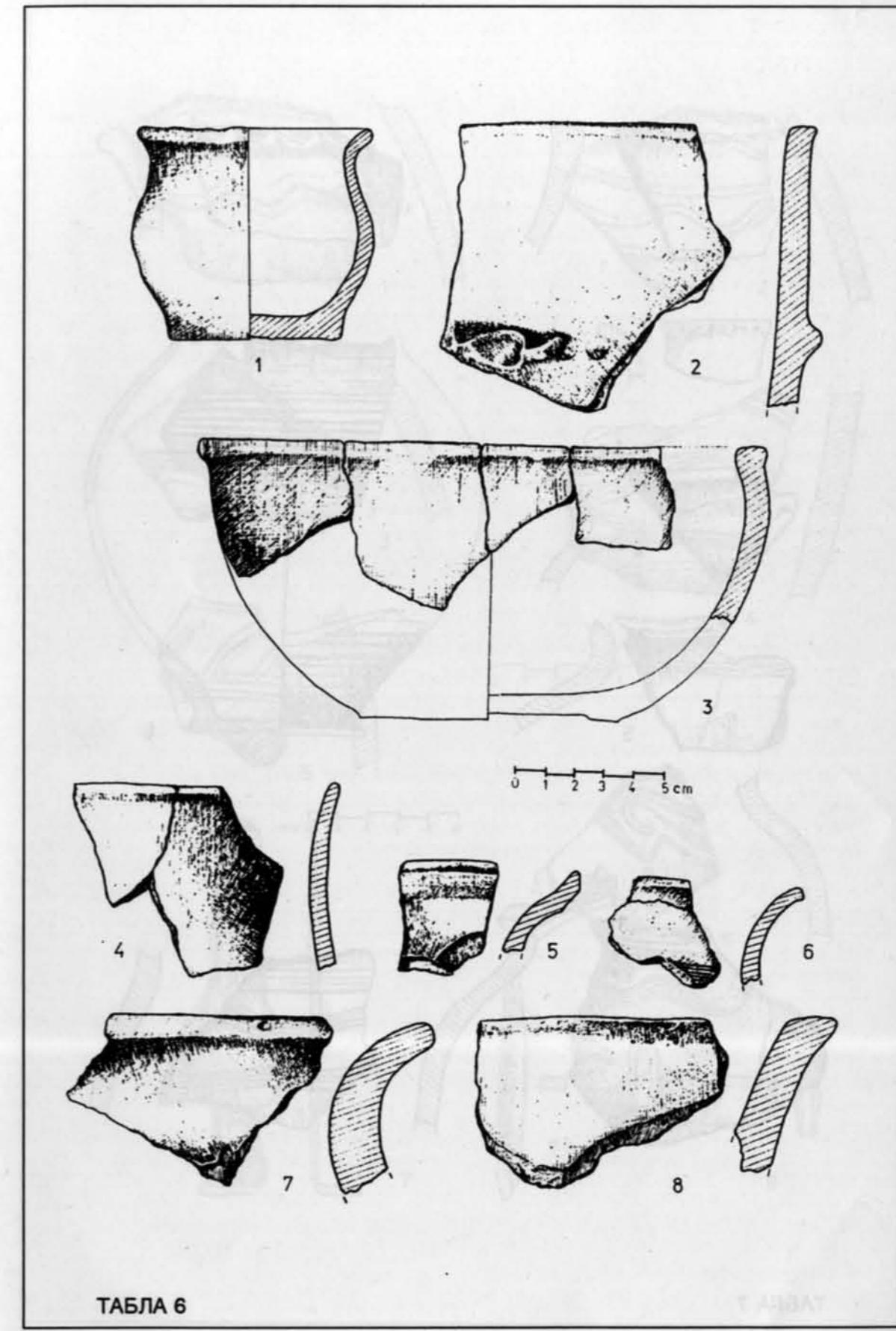

ТАБЛА 4

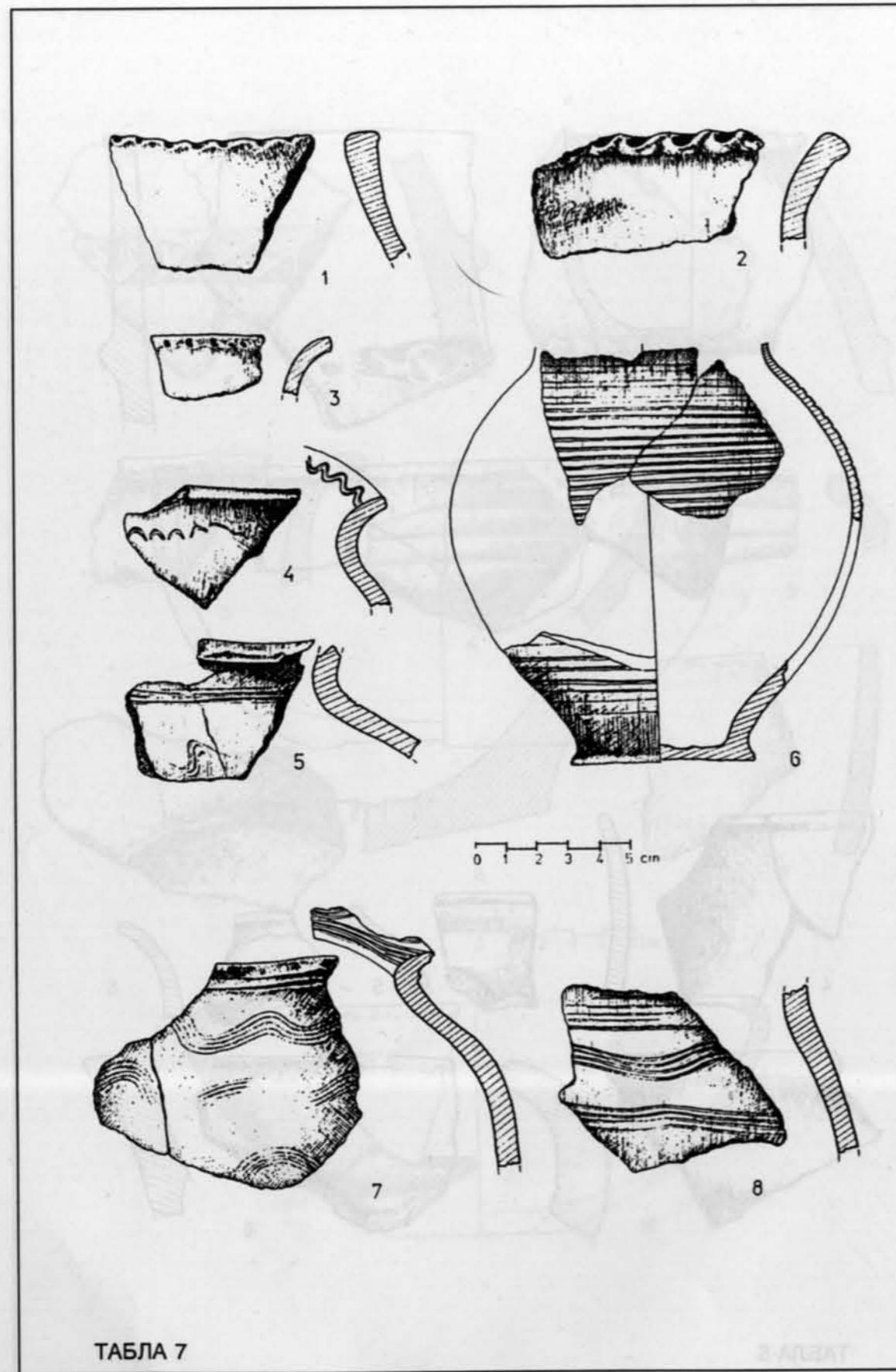
ТАБЛА 5

в АЛВАТ

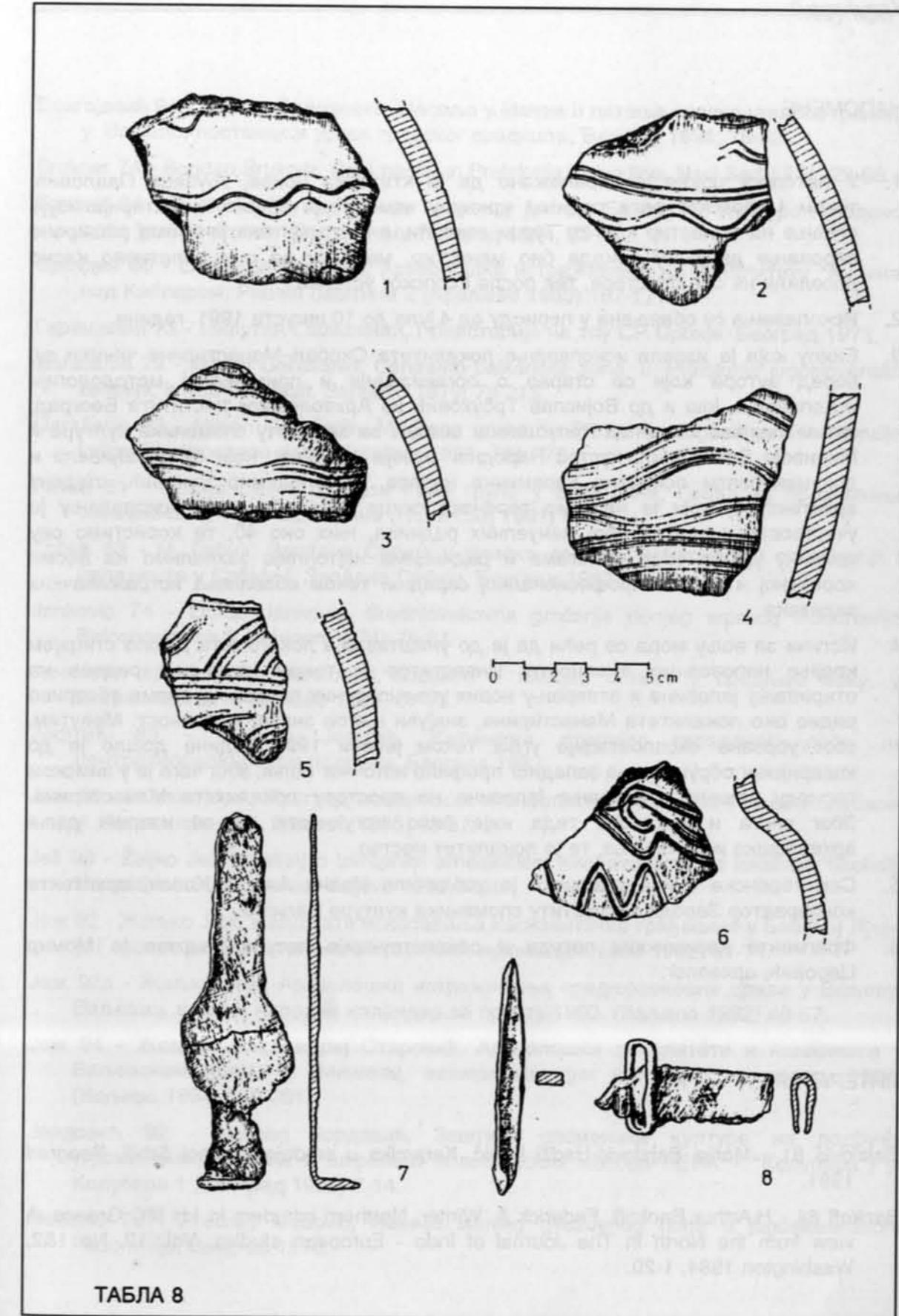
ТАБЛА 6

в АЛВАТ

ТАБЛА 7

ЗАПАД

ТАБЛА 8

НАПОМЕНЕ

1. У летопису цркве је забележено да је ктиторка цркве, Љубица Павловић, током I светског рата подигла цркву у намери да обнови и материјализује сећање на манастир који су Турци спалили, а код мештана је веома раширено веровање да је ту некада био манастир, мада су се они релативно касно доселили на ове просторе, тек после I српског устанка.
 2. Ископавања су обављена у периоду од 4.јула до 10.августа 1991. године.
 3. Екипу која је извела ископавање локалитета Скобаљ-Манастирине чинили су, поред аутора који се старао о организацији и примењеној методологији ископавања, још и др Војислав Трбуховић из Археолошког института Београд, затим Мирјана Томић из Републичког завода за запштиту споменика културе и Миливоје Васиљевић, кустос Народног музеја у Шапцу, који су обрађивали и документовали покретне керамичке налазе, те Владимир Вуковић, студент архитектуре, који је начинио теренске скице ископавања. У ископавању је учествовао и знатан број мануелних радника, њих око 40, те користимо ову прилику да се свим колегама и радницима најтоплије захвалиммо на веома коректној и високо професионалној сарадњи током обављања истраживачких задатака.
 4. Истини за вољу мора се рећи да је до уништавања локалитета дошло стицајем крајње неповољних околности. Инвеститор је током извођења радова на откривању јаловине и отварању нових угљеноносних површина веома обазриво радио око локалитета Манастирине, знајући његов значај и важност. Међутим, због убрзане експлоатације угља током јесени 1993. године дошло је до хаваријског обрушавања западног профила источног поља, због чега је у зимском периоду вршено откривање јаловине на простору локалитета Манастирине. Због снега и хладноће тада није било могућности да се изврше даља археолошка ископавања, те је локалитет нестао.
 5. Све теренске скице графички је уобличила Ирена Андрић-Ковач, архитекта конзерватор Завода за заштиту споменика културе Ваљево.
 6. Фрагменте керамичких посуда и реконструкције посуда нацртао је Момир Церовић, археолог.

ЛИТЕРАТУРА

- Bajalović 81 - Marija Bajalović-Hadži Pešić, Keramika u srednjovekovnoj Srbiji, Beograd 1981.

Bankoff 84 - H.Arthur Bankoff, Frederick A, Winter, Northern intruders in LH IIIC Greece, A view from the North in The Journal of Indo - European studies, Vol. 12, No 1&2, Washington 1984, 1-20.

- Благојевић 94 - Милош Благојевић, Насеља у Мачви и питања српско-угарске границе у: Ваљево, постанак и успон градског средишта, Ваљево 1994, 78-92.

Brukner 74 - Bogdan Brukner, Rani neolit, u: Preistorija Vojvodine, Novi Sad 1974, 29-68.

Буквић 94 - Љубомир Буквић, Гава налази у јужном Банату, у: Културе гвозденог доба југословенског Подунавља, Београд 1994, 39-44.

Вукадин 80 - Обренија Вукадин, Археолошка истраживања на локалитету "Кулина" под Кабларом, Рашка баштина 2 (Краљево 1980) 167-171.

Гарашанин 73 - Милутин Гарашанин, Праисторија на тлу СР Србије, Београд 1973.

Garašanin 79 - Milutin Garašanin, Centralno balkanska zona, u: Praistorija jugoslovenskih zemalja, knjiga II - neolit, Sarajevo 1979, 79-213.

Garašanin 83 - Milutin Garašanin, Medijana grupa, u: Praistorija Jugoslovenskih zemalja, knjiga IV - bronzano doba, Sarajevo 1983, 761-773.

Гачић 91 - Ђорђе Гачић, Налази Гава групе у Војводини, Грађа за проучавање споменика културе Војводине (Нови Сад 1991) 63-78.

Грбић 53 - М. Грбић, Западна Србија у римско доба, у: Археолошки споменици и налазишта у Србији I, Западна Србија, Београд 1953, 13-15.

Janković 74 - Đorđe Janković, Srednjovekovna grnčarija donjeg srpskog Podunavlja, Balcanoslovica 3 (Прилеп 1974) 75-87.

Јанковић 85 - Ђорђе Јанковић, Ваљево и његова област у средњем веку, у: Истраживања II, Ваљево 1985, 67-73.

Јефтић 83 - Милош Јефтић, Керамика старијег гвозденог доба на централнобалканском подручју, Београд 1983.

Јеж 85 - Жељко Јеж, Преглед неолитских и енеолитских култура Горње Колубаре, у: Истраживања II, Ваљево 1985, 43-57.

Јеж 90 - Željko Jež, Izveštaj o izvršenim arheološkim iskopavanjima na lokalitetu Skobalj-Manastirine SO Lajkovac, Valjevo 1990, I-XII.

Јеж 92 - Жељко Јеж, Резултати ископавања касноантичке грађевине у Бабиној Луци, у: Гласник међуопштинског историјског архива (Ваљево 1992) 51-71.

Јеж 92a - Жељко Јеж, Археолошка истраживања средњовековне цркве у Ваљеву, Ваљевац, велики народни календар за просту 1993. (Ваљево 1992) 49-57.

Јеж 94 - Жељко Јеж, Андреј Старовић, Археолошки локалитети и налазишта у Ваљевском крају, у: Ваљевац, велики народни календар за просту 1994. (Ваљево 1994) 369-381.

Јордовић 92 - Часлав Јордовић, Заштита споменика културе на подручју угроженом изградњом и ширењем површинских копова РЕИК - "Колубара", у: Колубара 1 (Београд 1992) 7-14.

Medović 78 - Predrag Medović, Naselja starijeg gvozdenog doba u jugoslovenskom Podunavlju, Beograd 1978.

Колубара 2

- Милошевић 82 - Новак Милошевић, Колубара у Праисторији, у: Подрињско Колубарски регион, Шабац 1982, 27-28.
- Minić 80 - Dušica Minić, La site d' habitation médiévale de Mačvanska Mitrovica, Sirmium XII (Beograd 1980).
- Поповић 81 - Драган Поповић, Керамика старијег гвозденог доба у Срему, Београд 1981.
- Срејовић 79 - Драган Срејовић, Лепенски вир - нова праисторијска култура у Подунављу, Београд 1969.
- Tasić 74 - Nikola Tasić, Starije gvozdeno doba, у: Praistoriji Vojvodine, Novi Sad 1974, 257-276.
- Тасић 83 - Никола Тасић, Југословенско Подунавље од индоевропске сеобе до продора Скита, Нови Сад - Београд 1983.
- Тодоровић 68 - Јован Тодоровић, Грабовац, Ђурића виногради, Обреновац - насеље старчевачке и винчанске културе, Археолошки преглед 10 (Београд 1968) 11-13.
- Трбуховић 83 - др Војислав Трбуховић, Миливоје Васиљевић, Најстарије земљорадничке културе у Подрињу, Шабац 1984.
- Vasić 87 - Rastko Vasić, Srednjopodunavska regija, у: Praistorija jugoslovenskih zemalja, knjiga V, Sarajevo 1987, 531-567.

SUMMARY

Archaeological research at the Manastirine site in the Skobalj village was carried out as an integral part of the protective excavation project in the area endangered by the expansion of surface coal mines Tamnava. This site was first discovered in 1989, during Institute the test excavations around the church in Skobalj, carried out by the Institute for the Protection of Cultural Monuments from Valjevo. The church was located on a peninsula formed by the Kolubara river as its old riverbed meandered.

The research was planned as a multi-year fieldwork, but because of certain circumstances, excavations were held only in 1991, after which the site was totally destroyed (during the winter of 1993/94). An area of 400 m² was explored, about 5% of the total size of the site.

During the fieldwork we came to a conclusion about the cultural history of the site that consists of horizons dating from early Neolithic to Middle Age. The pattern of vertical stratigraphy did not clearly show the full diversity of cultural sequence. The depth of that sequence was about 1 m and only the existence of different sets of material remains verified chronological complexity. The horizontal stratigraphy of the site is strongly emphasized, which explains a relatively shallow cultural layer. On the basis of characteristics primarily

of ceramic remains, four archaeological phases were established: 1 - Early Neolithic pottery (Starve culture); 2 - Late Bronze Age pottery; 3 - Early Iron Age pottery and, 4 - Middle Age pottery (12th and 13th centuries).

The Early Neolithic phase of the site produced the smallest amount of ceramic material. All the material has been found in the fill of a pit (Trench 3). The quality and surface treatment of the collected shards are characteristic: every single fragment was baked badly and unevenly - the inner part is always black. The surface is very rough. Only one exemplar is found to be monochrome - red polished. The main forms of vessels are flattened conical bowls, but a set of smaller spherical - or hemispherical vessels was also encountered. Nipple - shaped handles are very usual. Ornamental techniques consist of the use of plastic application and pinched or impresso ornaments. This material can be attributed to the earliest manifestations of Starčevo culture (phase Starčevo 1, i. e. Proto-Starčevo).

The pottery finds of the Late Bronze Age are defined primarily on the basis of their stylistic and typological characteristics, i.e. facture and technomorphological attributes. These vessels are rarely ornamented, using pinched horizontal plastic bands only. According to the characteristic mentioned above, these LBA pottery finds are attributed to the Mediana culture group.

The most frequent finds belong to the early Iron Age horizon. The material consists of black and light-brown baked pottery, with a very good treated surface. The main form is the bowl with the rim shaped towards the inside and with facets. A type of amphora with high neck and urns, as well as vessels with cylindrical neck and very open (sometimes petal-shaped) rim is dominant. The channeling is a general decorative technique. The channels are mostly shallow and wide, sometimes twisted. Also, plastic band application ornamented by pinching is dominant. According to the general look of the material, this horizon is determined as a Belegiš-Gava group of Early Iron Age of the Central Balkans.

The Middle Age pottery, although it is not a dominant group of finds at the site, presents a very characteristic series. Pots and bowls are produced using slow wheel, with a facture including a lot of grained shells; mostly ornamented by incised multi-line horizontal bands, so-called "valovnica". They thus demonstrate characteristic features of 12th and 13th century material, encountered in the basins of the rivers Danube, Sava, Morava, as well as in the region of medieval Ras.

All the cultural remains from the site of Manastirine-Skobalj show that the region of Middle Kolubara had been inhabited since the emergence of the oldest sedentary cultures of the early Neolithic, and that the recent "empty page" in the knowledge about the spatial distribution of past cultures is simply the result of the lack of evidence.

Драгана Спасић

АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА ЛОКАЛИТЕТА ЦРКВИНЕ

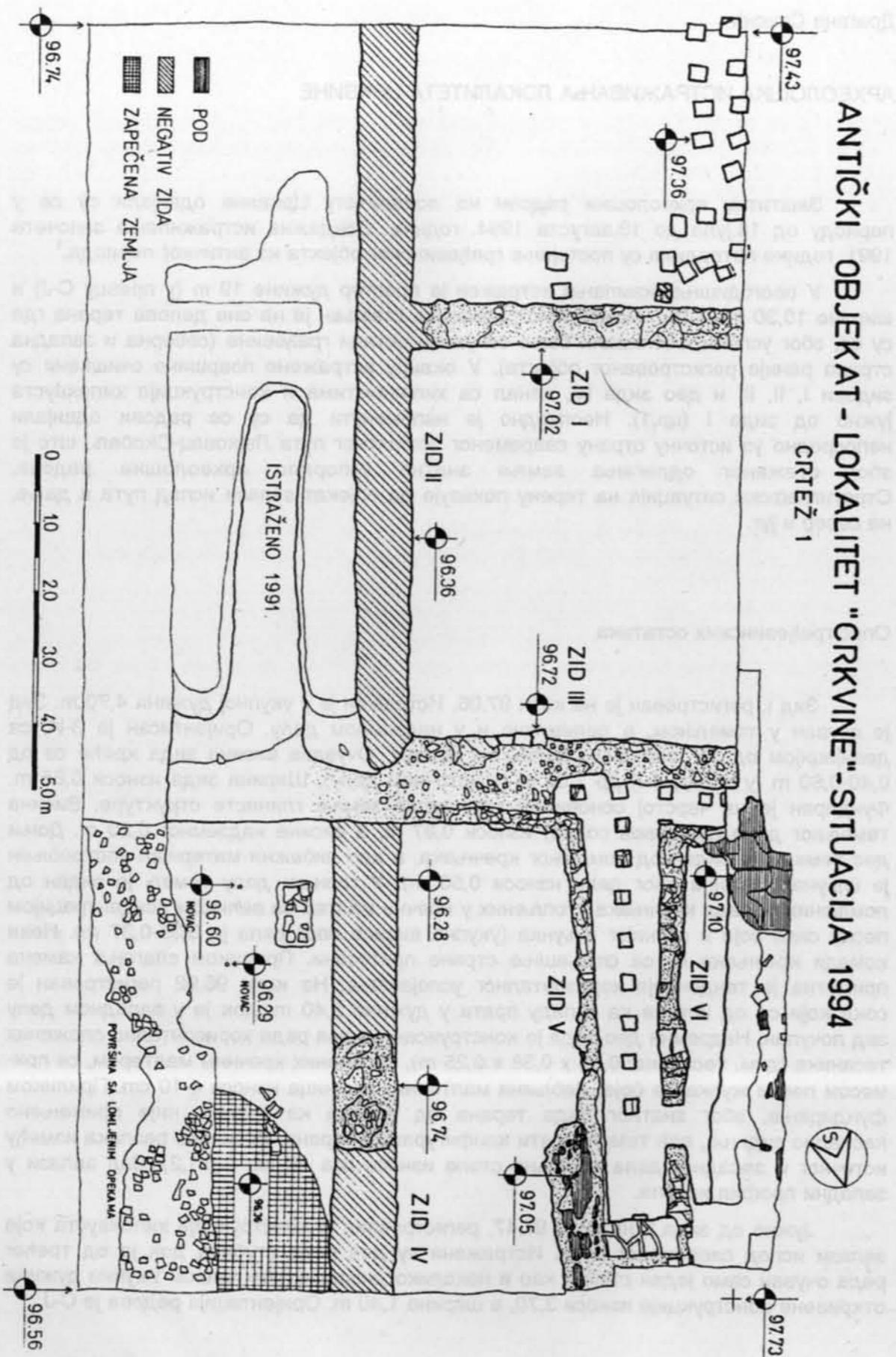
Заштитни археолошки радови на локалитету Црквина одвијали су се у периоду од 18.јула до 13.августа 1994. године. Сондажна истраживања започета 1991. године потврдила су постојање грађевинског објекта из античког периода.¹

У овогодишњој кампањи истражен је простор дужине 19 м (у правцу С-Ј) и ширине 10,30 м (И-З).² Акценат истраживања стављен је на оне делове терена где су се, због успона, очекивали боље сачувани остаци грађевине (северна и западна страна раније регистрованог објекта). У оквиру истражене површине очишћени су зидови I, II, III и део зида IV, канал са хипокаустима и конструкција хипокауста јужно од зида I (ср.1). Неопходно је напоменути да су се радови одвијали непосредно уз источну страну савременог асфалтног пута Лајковац-Скобаљ, што је због отежаног одлагања земље знатно успорило археолошке радове. Стратиграфска ситуација на терену показује да објекат залази испод пута и даље, на север и југ.

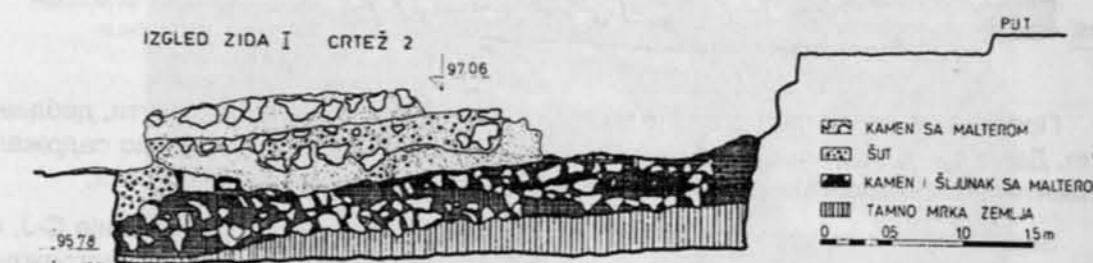
Опис грађевинских остатака

Зид I: регистрован је на коти 97,06. Истражен је у укупној дужини 4,70 м. Зид је очуван у темељном, а делимично и у надземном делу. Оријентисан је З-И, са девијацијом од 15° западним делом ка северу. Очувана висина зида креће се од 0,40-0,60 м (у западном) до 1,07 м (у источном делу). Ширина зида износи 0,65 м. Фундиран је на чврстој основи од тамномрке земље глинасте структуре. Висина темељног дела (до нивоа сокла) износи 0,87 м, а висина надземног 0,20 м. Доњи део темеља је зидан од ломљеног кречњака, а као либажни материјал употребљен је шљунак (висина овог дела износи 0,50 м). У горњем делу темељ је зидан од ломљених комада кречњака утопљених у кречни малтер са великим концентрацијом песка сиве боје и ситнијег шљунка (укупна висина овог дела је 0,35-0,37 м). Неки комади кречњака су са спољашње стране притесани. Приликом слагања камена приметна је тенденција хоризонталног услојавања. На коти 96,92 регистрован је сокл који се од истока ка западу прати у дужини 2,40 м, док је у западном делу зид почупан. Надземни део зида је конструисан од два реда хоризонтално сложених тесаника (дим. тесаника: 0,34 x 0,38 x 0,25 м), заливених кречним малтером, са примесом песка жућкасте боје. Дебљина малтерних спојница износи 4-10 см. Приликом фундирања, због знатног пада терена од запада ка истоку, није примењено каскадно зидање, већ темељ прати конфигурацију терена. Висинска разлика између источног и западног дела темељне стопе износи са 40 см (ср.1,2). Зид залази у западни профил ископа.

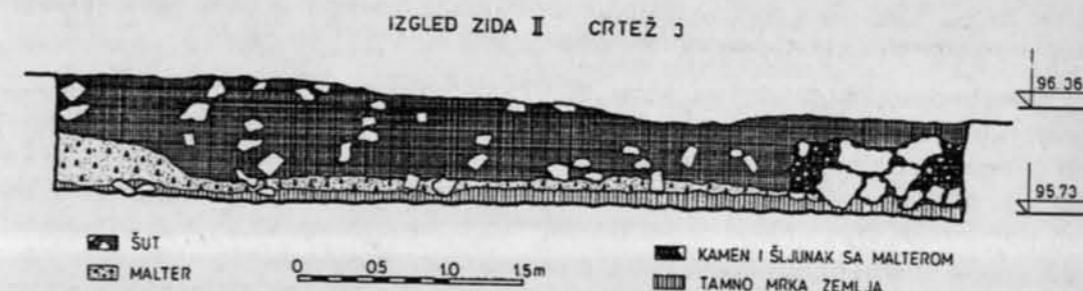
Јужно од зида I, на коти 97,47, регистрована је конструкција хипокауста која залази испод савременог пута. Истражена су два реда стубића док је од трећег реда очуван само један стубић као и неколико дислоцираних опека. Укупна дужина откривене конструкције износи 3,70, а ширина 1,40 м. Оријентација редова је С-Ј,

са девијацијом од $10\text{--}14^\circ$ северним делом ка истоку. Стубићи су фундирани на основи од тамномрке земље у којој су спорадично налажени фрагменти праисторијске и римске керамике. Зидани су дosta немарно, од опека различитих димензија ($0,29 \times 0,24 \times 0,05$ m; $0,22 \times 0,22 \times 0,08$ и $0,26 \times 0,22 \times 0,08$ m), везаних блатом дебљине 2-3 cm. Очувана висина стубића варира од 0,18 m (висина три опеке) до 0,48 m (шест опека - кота 96,99). Размак између стубића као и између редова износи 0,30-0,35 m. Висећи под, тзв. suspensura, који је лежао на стубићима, није очуван. Горњи ниво ове површине затварао је моћан слој шута који се пратио од почетне коте, укупне дебљине од 0,30-0,40 m (цр.1).

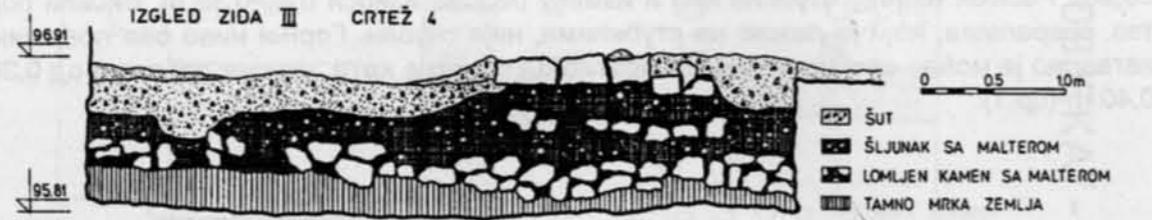

Зид II: пружа се управно на зид I и III и даље се прати у правцу југа, где су радови привремено обустављени. Оријентисан је C-J, са девијацијом од 15° северним делом ка истоку. Истражен је у дужини 6,00 m. Ширина зида износи 0,60 m. Фундиран је на основи од тамно-мрке глинасте земље, на истој нивелети као и источни делови зида I и III. Очуван је у негативу, изузимајући део код споја са зидом I, где је очувана темељна стопа у дужини 0,90 m и висини 0,60 m (цр.3). Овај део темељне стопе зида II показује исти зидарски принцип као и код зида I, тј. употребу ломљеног кречњака и крупнијег шљунка у либажним слојевима.

Зид III: регистрован је на коти 96,96. Пружа се управно на зид II. Оријентисан је 3-I, са девијацијом од 15° западним делом ка северу. Истражен је у дужини 4,90 m, а даље залази у западни профил. Ширина зида је 0,50 m. Фундиран је на глинастој основи од тамномрке земље. Највећа очувана висина је 0,95 m (у источном делу), док је на западној страни оштећен тако да му је највећа очувана висина 0,55 m. Зидан је на исти начин као и зид I: доњу темељну зону чине крупнији комади ломљеног кречњака и

шљунка, а горњи део комади кречњака утопљени у кречни малтер истог састава као на зиду I. На коти 96,72 регистровани су остаци сокла (дужине 0,80 м). Од нивоа сокла, тј. у надземном делу, зид је очуван у висини 0,20 м. Зидно платно чине три хоризонтално сложена тесаника (цр.4). У правцу истока зид није истражен.

Простор између зида I, II и III је на горњој нивелети садржао слој шута, дебљине 0,50 м. Даље су се радови одвијали у слоју мрке земље која је спорадично садржала фрагменте праисторијске и касноантичке керамике као и животињске кости.

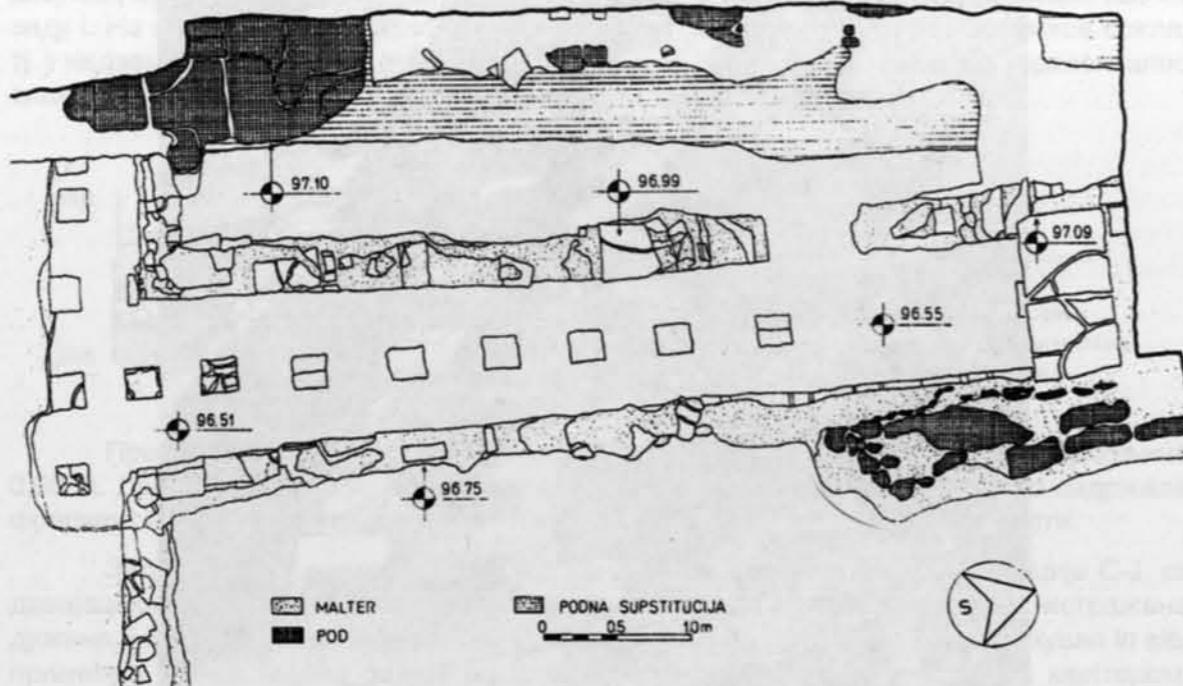
Зид IV: пружа се управно на зид канала са хипокаустима, оријентације C-J, са девијацијом од 14° северним делом ка истоку. Зид је очуван у негативу, истражене дужине 6,50 м. Ширина зида износи 0,90 м. На мањем делу зида који се очувао *in situ* примећује се да је био зидан од фрагмената опека везаних кречним малтером. Фундиран је на основи од тамномрке земље, на коти 95,73 (цр.1). Простор источно од зида IV истражен је до коте 95,34. Источно од зида IV, на коти 96,45, регистрована је површина приближне оријентације пружања C-J. Формирана је од фрагмената опека, тегула, камена зеленца и кречног малтера. Ради се о врло компактној површини, димензија $4,50 \times 1,90 \times 0,25$ м, која залази у источни профил (цр.1). Са њене западне стране, а непосредно са источне стране зида IV, регистрована је на коти 96,36, површина полукуружног облика, димензија $2,00 \times 1,30 \times 0,10$ м. Формирана је од запечене земље дебљине 10 см на западној страни и слоја кречног малтера исте дебљине на источној страни. На западној страни површина је уоквирена зидом кречног малтера дебљине 5 см. Површина залази испод површине са ломљеним опекама и каменом и у северни профил (цр.1). Функција ових површина није дефинисана.

Северно од зида III, на коти 96,97, регистрован је и очишћен канал са хипокаустима. Оријентисан је C-J, са девијацијом од 8° северним делом ка истоку. Канал се састоји од два зида између којих се налазе стубићи. Спољна ширина канала је 1,65-1,80 м, а унутрашња 0,90-1,10 м. Очувано је 9 стубића у северном делу, један стубић недостаје. Фундирани су на основи од мрке земље, зидани дosta немарно квадратним опекама ($0,22 \times 0,22 \times 0,08$ м) везаним блатом дебљине 2 см. Размак између стубића је 0,26-0,40 м. Очувана висина стубића креће се од 9 до 48 см (висина од 1 до 6 опека). Крајњи истражени стубић (у северном делу) састоји се од шест хоризонтално сложених опека на које се ослањају две квадратне опеке ($0,60 \times 0,60 \times 0,07$ м) на којима је местимично очуван слој кречног малтера. Опеке су под притиском улегнуте и фрагментоване (сл.1,2; цр.5 и 6).

Зидови канала такође су зидани дosta немарно. Источни зид је зидан од половина тегула сложених по ширини и профилисаним странама окренутим једна другој (дужина тегула је 0,59 и 0,60 см, дебљина 0,03 м). Тегуле су везане кречним малтером са додатком крупнозрнастог песка сиве боје. Дебљина фуга износи 2-4 см.

OSNOVA GREJNOG KANALA SA OČUVANIM DELOVIMA PODA CRTEŽ 5

IZGLED ZIDA VI CRTEŽ 6

IZGLED ZIDA V

PRESEG KROZ GREJNI KANAL

Очувана висина зида варира од 23 cm (96,75) до 55 cm (97,09), тј. висина шест редова тегула, док ширина зидова износи 0,26-0,35 cm. На унутрашњој страни канала зид је брижљивије обрађен: тегуле су очуваним ивицама окренуте ка унутрашњости, малтерисане су и дерсоване. На источној, спољашњој страни канала зид је нераван, са ломљеним тегулама које су највероватније биле омалтерисане, јер се на малтерним фугама које су отпала примећују отисци ломљених тегула. У јужном делу, у близини зида III, источни зид канала скреће под правим углом и даље се прати у правцу истока у дужини 2,10 m, паралелно са зидом III. Даље ка истоку зид улази у масу шута која покрива горњу нивелету зида III. У овом делу зид није очишћен (ср.5 и 6).

Западни зид канала зидан је на исти начин као и источни. Пружа се паралелно са источним зидом и под правим углом скреће у правцу запада, где је истражен у дужини 1,05 m. На унутрашњој страни канала такође је брижљивије обрађен. Очувана висина зида је 0,10 m (96,64) - 0,45 m (96,99), а ширина 0,26-0,42 m. У северном делу зид је почупан у дужини 0,60 m (ср.5 и 6). Под канала није патосан.

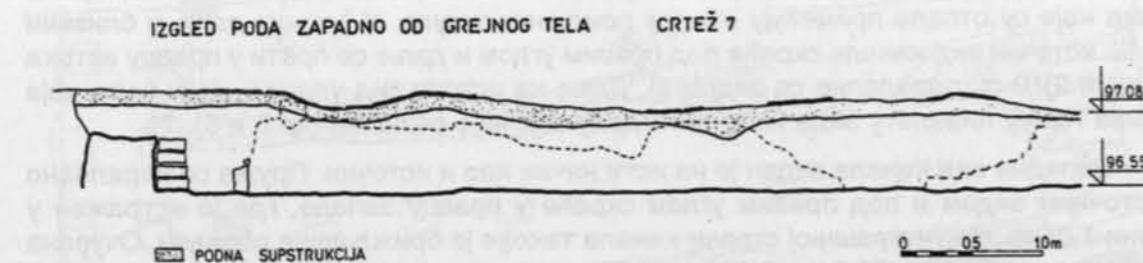
Северно од зида III канал се рапча у правцу З-И, са девијацијом од 20° источним делом ка југу. Укупна истражена дужина овог канала износи 2,50 m, а ширина 0,60 m. Канал залази испод пода и подне субструкције на западној страни и у њему су регистрована још 4 стубића зидана опеком, димензија 0,22x0,22x0,08 m и блатом дебљине 2 cm. Највећа очувана висина стубића износи 37 cm (тј. висина четири опеке). Стубићи се налазе непосредно са северне стране зида III. Размак између њих је 0,40 m (сл.1 и 2; ср.5 и 6). Однос зида III и канала није потпуно дефинисан овогодишњим истраживањима.

Источно од канала површина је била испуњена великим количином грађевинског шута који је садржао и веће комаде почупаног пода и подне субструкције. Део пода је очуван дужином источне стране источног зида канала, али не као јединствена површина већ као више малих површина на подној субструкцији. Делови пода су регистровани на коти 97,05. На поменутом месту (ср.5) најбоље се сагледава структура подне субструкције: подлога се састоји од ситног шљунка (дебљина слоја је 6-10 cm), преко ње је нанешен слој кречног малтера са додатком крупно туцане опеке (дебљина слоја је 8-14 cm), а горња површина је заглачана. Укупна дебљина пода са субструкцијом износи 20 cm. Дужина ове површине је 2,20 m, а ширина 0,75m.

Друга подна површина са субструкцијом се налази 0,80 m западно од западног зида канала. Пружа се у правцу С-Ј у дужини 4,50 и ширини 0,95 m, регистрована је на коти 97,10-17, а изнад ње се налазио моћан слој шута дебљине 30-40 cm. Подлога се састоји од ситно ломљених опека и тегула са кречним малтером помешаним са крупно туцаном опеком. Спољна глазура пода је од кречног малтера. Укупна дебљина пода са субструкцијом износи 20 cm (ср.5 и 7). Подна површина је под јаким притиском улегнута. Делови монолитног пода очувани су на неколико места. Под се налази изнад нивелете канала са хипокаустима и залази у западни профил испод савременог пута.

Читаву истражену површину затварао је моћан слој шута дебљине од 0,30-0,50m. Сastoјао се од велике количине кречног и хидрауличног малтера, делова почупаног пода и подне суб конструкције, фрагмената опека (дебљине 3,5 и 8 cm), тегула (дебљине 3,5 cm), ломљеног камена, имбрекса, шљунка, тегула мамата (висине 10 и дебљине 4 cm). Заједно са поменутим материјалом, нађена је и већа количина фрагмената fresco малтера. Њихова концентрација је била највећа у каналу и источно од зида IV, мада су налажени у мањим количинама и у другим деловима. На бројним фрагментима види се

полихромни слој, а на појединим и мањи делови мотива. Међутим, пошто се ради само о ситнијим комадима и различитим мотивима, није се могла реконструисати никаква већа целина. Стога се може говорити само о систему укравашавања.

Све фреске су биле подједнаке техничке структуре. Састојале су се из два слоја малтера: први је чинио грубљи намаз кречног малтера са примесом песка сиве боје (дебљина овог слоја је 2,5 cm), а на њега је нанесен финији, пречишћен слој кречног премаза без примеса песка (дебљине 0,4 и 0,8 cm). Заступљене боје су: тиркизно плава, тамно и светло црвена, бела, жута, смеђа, црна, ултрамарин плава, љубичаста и светло и тамно зелена. Издавају се: фрагмент са тракама у жутој, црвеној и белој боји; са пољем црвене и беле, затим црвене и црне; фрагмент са пољима љубичасте, плаве и зелене, затим црвено поље са танком белом траком по средини; делови са угаоним, оквирним тракама: црвена на белом пољу, тамноцрвена на плавом као и неколико фрагмената са угаоним деловима где се може видети да је постојала подела

Слика 3

на пољу осликана различитим бојама: бело са тамно-црвеном, љубичасто са белом бојом којом су осликаны елипсоидни мотиви у низу; фрагмент са црвеним пољем и белом оквирном траком, а у пољу су белом осликаны елипсоидни и кружни мотиви у низу,

неједнаке величине, осликаны слободним потезом четкице; фрагмент са белим и тамно плавим пољем и тамно-црвеном раздвојном линијом; у пољу су осликаны капљичasti мотиви светло-плавом бојом. Мотиве није могуће дефинисати, може се само

Слика 4

Слика 5

претпоставити да се ради о вегетабилној декорацији (сл.3,4,5). Међу фрагментима се својим профилацијама издавају још и један са сферичном сликаном површином и равним наличјем, као и други са наличјем које у пресеку има клинаст изглед, што сведочи

о постојању сферичних површина које су биле осликане. Делови очуваних мотива су рађени сликарски, слободним потезима четкице, понекад сасвим овлаш, тако да делују импресионистички. Поједиње траке су извучене доста прецизно, док су неке извучене слободном руком, неједнаке дебљине и кривудавих контура. Доминирају црвена, плава и бела боја. На многим фрагментима се испод горњег сликарског слоја запажа премаз раније боје, што би упућивало на две сликарске фазе и на могуће реновирање фресака.

На основу сачуваних fresco фрагмената може се закључити следеће. Грађевина је била богато опремљена фрескама које у техничком погледу показују солидан квалитет, а у естетском погледу шароликост боја. Зидови су били украшени системом разнобојних трака, судећи по очуваним мотивима, вегетабилним орнаментима. Различито обојена поља указују на вертикалну, а није искључена и хоризонтална подела зидова. Поља су била рашчлањена раздвојним линијама, тј. једноставним оквирима од трака неједнаке дебљине и боје. Из ових налаза нису се могле реконструисати целине, али се на основу техничке структуре малтера (двослојност) може прелиминарно претпоставити да fresco сликарство упућује на период III-IV века.

Покретни археолошки материјал је оскудан и концентрисан на канал са хипокаустима и површину источно од зида IV. Издавају се фрагменти сиво и мрко печених лонаца "S" профилације, грубље фактуре, са додатком крупнозрнастог песка, лоше печени, затим фрагменти црвено печених посуда превучених маслинастом глеђи, неколико фрагмената посуде од каолинске глине, такође са маслинастом глеђи, као и дршка окер печене посуде са низом вертикално утиснутих вегетабилних печата. Оквирно хронолошко опредељење керамичког материјала је у IV-VI век. Спорадично су налажене и животињске кости. Источно од зида IV нађени су фрагменти стакла провидно беле боје и плочасте површине. На истом простору (96,30) нађен је фрагмент гвозденог предмета (можда ножа) и један гвоздени клин као и фрагмент наруквице од стаклене пасте црне боје, полуокружног пресека, оквирно определjen у IV век. Источно од зида IV нађена су и два бронзана новчића: један је излизан, али се на основу номинала опредељује у IV век, а други новчић припада Константину II (337-340). У каналу са хипокаустима су, уз мању количину животињских костију, откривени фрагменти праисторијске (бронзанодопске) и касноантичке керамике.

Након изведенih истраживања могу се формирати само уопштени закључци. Канал са хипокаустима као и конструкција хипокауста јужно од зида I потврђују постојање система за грејање. Примећује се потпуно одсуство шупљих опека (тубула). Налази tegulae matatae потврђују да се загревање зидова вршило помоћу зидне оплате од опека типа tegulae matatae. Стратиграфски подаци не пружају поуздане елементе за хронолошко и функционално опредељење грађевинских остатака. Однос зида III и канала са хипокаустима указује на постојање два објекта чији је карактер још увек нејасан. Сасвим опште оквире пружа и анализа грађевинског материјала као и конструктивних карактеристика зидова. Примећује се масовна употреба хидрауличног малтера, али и блата приликом везивања зидова и, нарочито, стубића. Канал је зидан доста немарно, са неуједначеним малтерним фугама, а малтер садржи велике количине песка или ситнијег шљунка. Зидови I и III су солидније зидани, са чврсто фундираним темељном стопом и употребом кречног малтера без додатка туцане опеке. Извесни елементи указују на касније зидање, што донекле учвршћује не само налаз новца из прве половине IV века, него и налазе касноантичке керамике. Ако се упореде нивелете

подова примећује се да се под истражен 1991. (96,72) поклапа са соклом зида III. Под источно од канала са хипокаустом се налази на коти 97,05, а под западно од канала на 97,17. Структура пода и подне субструкције истраженог 1991. идентична је поду источно од канала, али не и поду западно од канала, чија је подлога од ситно ломљених тегула и опека, а кречни премаз без додатка туцане опеке. Анализа fresco малтера указује на две сликарске фазе. Истражени грађевински остатци као и наведени елементи представљају основ за даља археолошка истраживања на локалитету Црквине.

Будућа истраживања изискивала би померање деонице савременог пута, обзиром да је терен ка западу у знатном успону и да се на тој страни очекују боље очувани делови грађевине. На досадашњем нивоу истражености може се закључити да се ради о грађевини (или комплексу) луксузнијег типа, што потврђује систем за загревање и богата fresco декорација.

НАПОМЕНЕ

1. Д.Спасић, Локалитет "Црквине" - сондажно истраживање, Колубара 1 (Београд 1992) 15-20.
2. У овогодишњим истраживањима, као члан археолошке екипе, учествовала је и Ј.Живковић, археолог. Техничко снимање објекта као и израду планова извршили су Г. Бабић, дипл.инж.арх. и Д. Балић, дипл.инж.арх.

РЕЗИМЕ

На основу досадашњих резултата археолошких истраживања локалитета Црквине могу се формирати само уопштени закључци. Канал са хипокаустима као и конструкција хипокауста јужно од зида I потврђују постојање система за грејање. Одсуство шупљих опека (тубула) упућује да се загревање вршило помоћу зидне оплате од опека типа tegulae matatae које су налажене у шуту приликом ископавања.

Стратиграфски подаци не пружају поуздане елементе за хронолошко и функционално опредељење грађевинских остатака. Однос зида III и канала са хипокаустима указује на постојање два објекта чији је карактер још увек недефинисан. Сасвим опште оквире пружа и анализа грађевинског материјала као и конструктивних карактеристика зидова. Примећује се масовна употреба хидрауличног малтера, али и блата, нарочито при везивању стубића. Канал је зидан доста немарно, са неуједначеним малтерним фугама, а при том малтер садржи велике примесе песка или ситнијег шљунка. Зидови I и III су солидније зидани, са чврсто фундираним

темељном стопом и са употребом кречног малтера без додатка туцане опеке. Покретан археолошки материјал је оскудан, издваја се новац Константина II (337-340), фрагмент наруквице опредељен у IV век, као и фрагменти касноантичке керамике. Анализа fresco малтера и његове техничке структуре (двослојност) такође упућују на период III-IV века. Фрагменти fresco малтера са различито обояним пољима указују на вертикалну, а није искључено и хоризонталну поделу зидова. Поља су била рашичлањена развојним линијама, тј. једноставним оквирима од трака неједнаке дебљине и боје. На појединим фрагментима се уочавају делови мотива, али се нису могле реконструисати веће целине. Рађени су сликарски, слободним потезима четкице, понекад сасвим овлаш, тако да делују импресионистички. Уочљива су два сликарска слоја, што би упућивало на две сликарске фазе и на могуће реновирање фресака.

На садашњем нивоу истражености може се закључити да се ради о грађевини (или комплексу) луксузнијег типа, што потврђују систем за грејање и богата fresco декорација.

SUMMARY

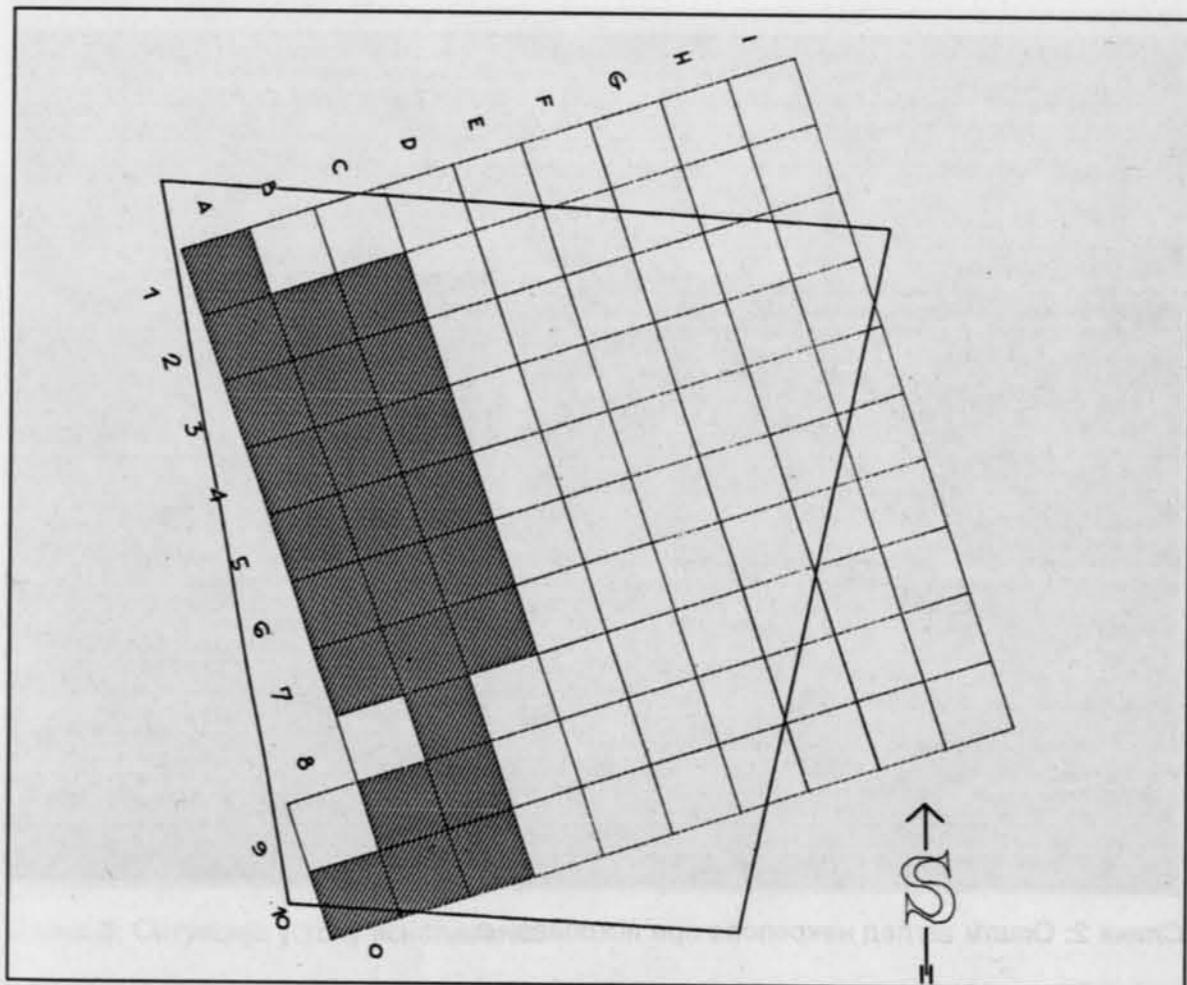
On the basis of results of archaeological research carried out so far at the Crkvina site, only general conclusions can be drawn. The channel with hypocausts and the way the hypocausts were built south of the wall I confirm that a heating system had existed. The absence of hollow bricks (tubules) indicates that heat was radiated through a wall covering made of tegulae mammatae type bricks, which were found in the debris during excavations.

Stratigraphic data do not provide reliable elements for chronological or functional classification of architectural remains. The position of the wall III in relation to the channel with hypocausts indicates that two buildings had existed, but their purpose remains undefined. Analysis of building materials and wall construction characteristics provides only a general framework. Hydraulic mortar and mud were used on a large scale, especially as colonette binding. The channel was built rather carelessly, with unequal layers of mortar, and the mortar itself contains a large proportion of sand or gravel. Walls I and III are more solidly built, with firmly grounded foundations, using lime mortar without crushed brick. Movable archaeological material is scarce, only the coins from the period of Constantine II (337-340), a fragment of a bracelet dating probably from the 4th century and fragments of pottery from the late antique period are of any interest. Analysis of fresco plaster and its two-layered structure also points to 3rd or 4th century. Fragments of fresco plaster with some surfaces painted in different colors indicate that walls may have been divided into vertical or even horizontal panels. The colored surfaces are separated by lines, simple strips of different thickness and color. Parts of motifs can be distinguished on some fragments but larger pictures cannot be reconstructed. They were painted using free brush strokes, sometimes quite lightly made in impressionist style. Two layers of paint can be distinguished, indicating that painting was done in two phases or that the frescoes may have been refreshed.

In the present stage of research, we can conclude that the building (or complex) was quite luxurious, as shown by the heating system and rich fresco decorations.

МАЂАРСКО ГРОБЉЕ У ЦВЕТОВЦУ

Локалитет Мађарско гробље налази се југозападно од села Цветовац које је, због експлоатације угља површинског копа Тамнава - Источно поље, премештено на другу локацију.

Слика 1: Ситуација са истраженим површинама

Радовима у 1991. години започета су систематска ископавања на овој некрополи из периода позног средњег века.¹ Том приликом евидентирана су 62 вертикална надгробна споменика различитих величина, од којих су неки имали натписе и представљају репрезентативне примерке каменорезачке уметности на простору подрињско-колубарског региона. Откривено је 55 гробова који су укопавани по систему правилних редова, са минималним одступањима. Оријентација гробова је углавном била правилна: исток-запад, са главом на западу. Веома мали број гробова имао је прилоге који су врло сиромашни и према својој функцији могу се разврстати у две групе: накит и делови одеће (функционални и украсни).

На основу малог броја прилога и типолошких одлика као и надгробних споменика, ова некропола се опредељује у време друге половине XVIII и прве половине XIX века.² Узимајући у обзир време настанка и њено трајање, вероватно су покојници сахрањивани у сандуцима израђеним од дрвених талпи које су временом иструлиле. Систематичност укопавања у скоро правилним редовима као и присуство покојника оба пола и свих узраста указују на некрополу насеобинског типа.

Слика 2: Општи изглед некрополе пре ископавања.

У периоду јули-август 1994. године настављена су археолошка истраживања и радови започети 1991. године који се одвијају у склопу заштите културних добара на подручју које својим радом угрожава ЈП Рударски басен Колубара.³

Због дуге временске паузе између археолошких ископавања, на гробљу се приступило чишћењу простора од вегетације. Успостављена је квадратна мрежа оформљена у претходној кампањи.⁴ Приликом чишћења корова пронађено је још шест надгробних споменика, па их сада има укупно 68. Уз помоћ механизације коју је обезбедио површински коп Тамнава, надгробни споменици су премештени на периферни део некрополе, потом је скинут слој земље до дубине 60-80 см како би се лакше и брже радило на откривању гробова. За разлику од прошле кампање, када су

откривени гробови само у линији квадрата А, односно првих седам квадрата и квадрат O₁₀, у овој кампањи успели смо да откопамо све гробове из линија квадрата Б и Ц и да довршимо копање у квадратима A₉ и A₁₀. Откривено је 86 гробова, што заједно са онима из прошле кампање чини укупно 141 гроб.⁵

Слика 3: Ситуација у току ископавања.

ОПИС ГРОБОВА

Гроб бр.56 - налази се у северозападном делу квадрата Б/2, на координати 94,14. Оријентација гроба исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке благо савијене у лактовима и положене на горњи део стомака. Очувана дужина 1,53 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.57 - налази се у југоисточном делу квадрата Б/2, на координати 94,04. Оријентација гроба исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке су оштро савијене у лактовима и положене на стомачни део. У питању је скелет жене. На грудима, рукама и карлици пронађени су остаци тканине. Пронађене су и две бронзане игле. Очувана дужина 1,67 м.

Гроб бр.58 - налази се у централном делу квадрата Б/3, на координати 94,34. Оријентација гроба исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке су положене на стомачни део. На подлактицама су пронађени трагови тканине. У пределу груди нађена је бронзана апликација. Очувана дужина 1,65 м.

Гроб бр.59 - налази се у југозападном делу квадрата Б/3, на координати 94,34. Оријентација гроба исток-запад. Глава на западу. Скелет је добро очуван. У питању је одрасла особа мушких пола. Руке су прекрштене на стомачном делу. На левој и десној подлактици пронађени остаци тканине. Очувана дужина 1,75 м. Прилога нема.

Гроб бр.60 - лоциран је на западном делу квадрата Ц/3, на координати 94,37. Оријентација исток-запад. У питању је скелет старијег детета сахрањеног на леђима, у испруженом положају, са рукама на грудима. Кости руку јако оштећене. У гробу су пронађене перлице од стаклене пасте (29 комада), једно оловно дугме и део одеће од коже. Очувана дужина 1,41 м.

Гроб бр.61 - налази се у источном делу квадрата Б/4, на координати 94,32. Оријентација гроба исток-запад. Одрасла особа женског пола. Покојница је сахрањена на леђима у испруженом положају. Руке прекрштене на грудима. Скелет је добро очуван. У пределу груди пронађен бронзани ланчић са 8 новчића. Очувана дужина 1,70 м.

Гроб бр.62 - лоциран је у југоисточном делу квадрата Б/4, на координати 94,31. Оријентација гроба је исток-запад. Реч је о одраслој особи женског пола. Покојница је сахрањена на леђима, у испруженом положају. Руке су прекрштене на источном делу. Скелет је добро очуван. Очувана дужина 1,75 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.63 - налази се у североисточном делу квадрата Б/5, на координати 94,25. Оријентација исток-запад. У питању је децији гроб. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају, са рукама положеним на стомачном делу. Лобања је доста оштећена. У гробу су пронађени следећи прилози: две ниске од стаклених перли и два прaporца од бронзе. Очувана дужина 0,93 м.

Гроб бр.64 - налази се у североисточном делу квадрата Б/5, на координати 94,29. Оријентација исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају, са рукама прекрштеним на грудима. У гробу је пронађено једно оловно дугме. Очувана дужина 1,51 м.

Гроб бр.65 - налази се у југоисточном делу квадрата Б/5, на координати 94,37. Оријентација исток-запад. У питању је гроб одрасле особе. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају и рукама прекрштеним на грудима. У питању је двојно сахрањивање (са гробом бр.66). Очувана дужина 1,72 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.66 - налази се у југоисточном делу квадрата Б/5, на координати 94,36. Оријентација исток-запад. Гроб одрасле особе. У питању је двојно сахрањивање (са гробом бр.65). Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке су положене на стомак. У пределу десне надлактице пронађена је апликација од бронзе,

а испод главе једна полиедарска перлица од стаклене пасте. Очувана дужина 1,82 м. Представља млађе сахрањивање у исту гробну раку. Вероватно се ради о породичном гробном месту.

Слика 4: Двојно сахрањивање (гробови бр. 65 и 66).

Гроб бр.67 - лоциран је у југозападном делу квадрата Б/5, на координати 94,24. Оријентација исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке су положене на стомаку. Лобања је доста оштећена. Очувана дужина 1,65 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.68 - налази се у граничном делу између квадрата Б/5 и Ц/5, на координати 94,32. Оријентација исток-запад. Покојник је положен на леђима, у испруженом положају, са рукама на stomаку. Скелет је добро очуван. Очувана дужина 1,50 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.69 - налази се у доњем источном делу квадрата Б/5, на координати 94,22. Оријентација исток-запад. У питању је децији гроб чија доња половина скелета залази у квадрат Ц/5. Положен је на леђима, са рукама на stomаку. Очувана дужина 0,90 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.70 - налази се у доњем североисточном делу квадрата Б/6, на координати 94,28. Оријентација исток-запад. У питању је децији гроб. Покојник је сахрањен на уобичајени начин, на леђима, у испруженом положају. У пределу груди пронађена је апликација од бронзе. Очувана дужина 0,58 м. Скелет у доњем делу потпуно недостаје.

Гроб бр.71 - налази се у источном делу квадрата Б/6, на координати 94,46. Оријентација исток-запад. У питању је децији гроб. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају, са рукама на грудима. Скелет је доста оштећен. Очувана дужина 1,03 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.72 - налази се у северном делу квадрата Б/6, на координати 94,40. Оријентација исток-запад. У питању је децији гроб. Покојник је сахрањен на уобичајен начин. Скелет је доста оштећен. У пределу груди, испод вилица, пронађена је апликација од бронзе. Очувана дужина 0,94 м.

Гроб бр.73 - лоциран је у југоисточном делу квадрата Б/6, на координати 94,08. Оријентација исток-запад. У питању је гроб одрасле особе. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају, са рукама положеним на stomаку и главом на западу. Добро је очуван. Очувана дужина 1,72 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.74 - налази се у југоисточном делу квадрата Б/6, на координати 94,24. Оријентација исток-запад. У питању је децији гроб. Покојник је сахрањен на уобичајен начин. Очувана дужина 0,65 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.75 - лоциран је у северозападном делу квадрата Б/6, на координати 94,34. Оријентација исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају, са рукама на stomаку. Глава покојника у пределу колена покојника из гроба 14 (кампања 1991). Очувана дужина 1,62 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.76 - налази се у северозападном делу квадрата Б/7, на координати 94,50. Оријентација исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају, са рукама на stomаку. Лобања јако оштећена. Пронађени су остаци тканине на костима руку и лобањи. У пределу десне слепоочнице пронађена игла за косу. Очувана дужина 1,55 м.

Гроб бр.77 - налази се у југозападном делу квадрата Б/7, на координати 94,53. Оријентација исток-запад. Покојник је сахрањен на уобичајен начин, на леђима у испруженом положају. У питању је децији гроб. Скелет је јако оштећен. Очувана дужина 1,40 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.78 - лоциран је у северозападном делу квадрата Б/7, на координати 94,13. Оријентација исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке су оштро савијене у лактовима и положене на груди. Очувана дужина 1,67 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.79 - налази се у доњем источном делу квадрата Б/8, на координати 94,12. Оријентација исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Једна рука је положена на stomаку, а друга на грудима. Скелет је доста оштећен. У пределу потиљачног дела лобање пронађена је ниска од 13 перлица. Очувана дужина 1,40 м.

Гроб бр.80 - лоциран је у јужном делу квадрата Б/8, на координати 94,28. Оријентација исток-запад. У питању је гроб старијег детета (до 15 година). Доњи део скелета залази у профил квадрата Б/9. Јако оштећен скелет. Очувана дужина 0,61 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.81 - налази се у североисточном делу квадрата Б/8, на координати 94,18. Оријентација исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају, са положеним рукама на stomачном делу. Лобања доста оштећена. У пределу груди пронађена два бронзана дугмета. Очувана дужина 1,45 м.

Гроб бр.82 - налази се у северозападном углу квадрата Б/8, на координати 94,28. Оријентација исток-запад. У питању је децији гроб, јако оштећен. Очувани су само делови лобање и кости руку. Гроб без прилога.

Гроб бр.83 - лоциран је у западном делу профиле Б/8, на координати 94,25. Оријентација исток-запад. Покојник је сахрањен на уобичајен начин, на леђима, у испруженом положају. Горњи део скелета залази у профил квадрата А/8 који није откопаван. Очувана дужина 0,95 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.84 - налази се у југозападном делу квадрата А/9, на координати 94,43. Оријентација исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке су положене на stomачни део. Очувана дужина 1,47 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.85 - налази се у северозападном делу квадрата А/9, на координати 94,28. Оријентација исток-запад. У питању је децији гроб. Скелет је јако оштећен. Видљиви су само делови лобање и кости руку. Гроб без прилога.

Гроб бр.86 - налази се у северозападном делу квадрата А/9, на координати 94,37. Ради се о децијем гробу са доста оштећеним скелетом. Очувана дужина 0,62 м. Оријентација исток-запад.

Гроб бр.87 - налази се у јужном делу квадрата Б/10, на координати 94,37. Оријентација исток-запад. Јако оштећен гроб. Констатовано само остаци лобање. У питању је децији скелет. Гроб без прилога.

Гроб бр.88 - налази се у западном делу квадрата Б/10, на координати 94,00. Оријентација исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке су положене на stomачни део. Скелет је добро очуван. Очувана дужина 1,75 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.89 - лоциран је уз северни профил квадрата Б/10 на координати 94,11. Залази у профил квадрата Б/9 (део главе и лева рука). Оријентација исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају, са рукама оштро савијеним у лактовима и положеним на груди. Лева нога је згрчена у колену и пребачена преко десне. Констатовано је да су кости покојника нагореле, па је могуће да је страдао у пожару. Овај гроб чини целину са гробом бр.119 у квадрату Б/9. Гроб припада старијем мушкарцу. У пределу испод колена пронађене су три бронзане копче са одеће. Очувана дужина 1,37 м.

Гроб бр.90 - налази се у источном делу квадрата Б/10, на координати 93,97. Оријентација исток-запад. Покојник је сахрањен на уобичајен начин, на леђима, у испруженом положају. Руке су прекрштене на стомачном делу. Лобања је доста оштећена. Очувана дужина 1,70 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.91 - лоциран је у североисточном углу квадрата А/10, на координати 94,40. Оријентација исток-запад. У питању је дечији гроб. Очувани су делови лобања и вратни део кичменог стуба. Очувана дужина 0,32 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.92 - налази се у североисточном делу квадрата А/10, на координати 94,08. Оријентација исток-запад. У питању је дечији гроб. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке су прекрштене на грудима. Доњи део ногу залази у квадрат Б/10. Очувана дужина 1,00 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.93 - налази се у северозападном углу квадрата А/10, на координати 94,50. Оријентација исток-запад. У питању је дечији гроб који је јако оштећен. Очувани остаци лобања и леве подлактице, остали делови скелета недостају. Очувана дужина 0,20 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.94 - налази се у централном делу квадрата А/9, на координати 94,31. Оријентација исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке су положене на стомак. На левој и десној подлактици видљиви трагови зелене оксидације настале од остатка тканине. У пределу врата нађен је фрагмент копче са одеће. Очувана дужина 1,60 м.

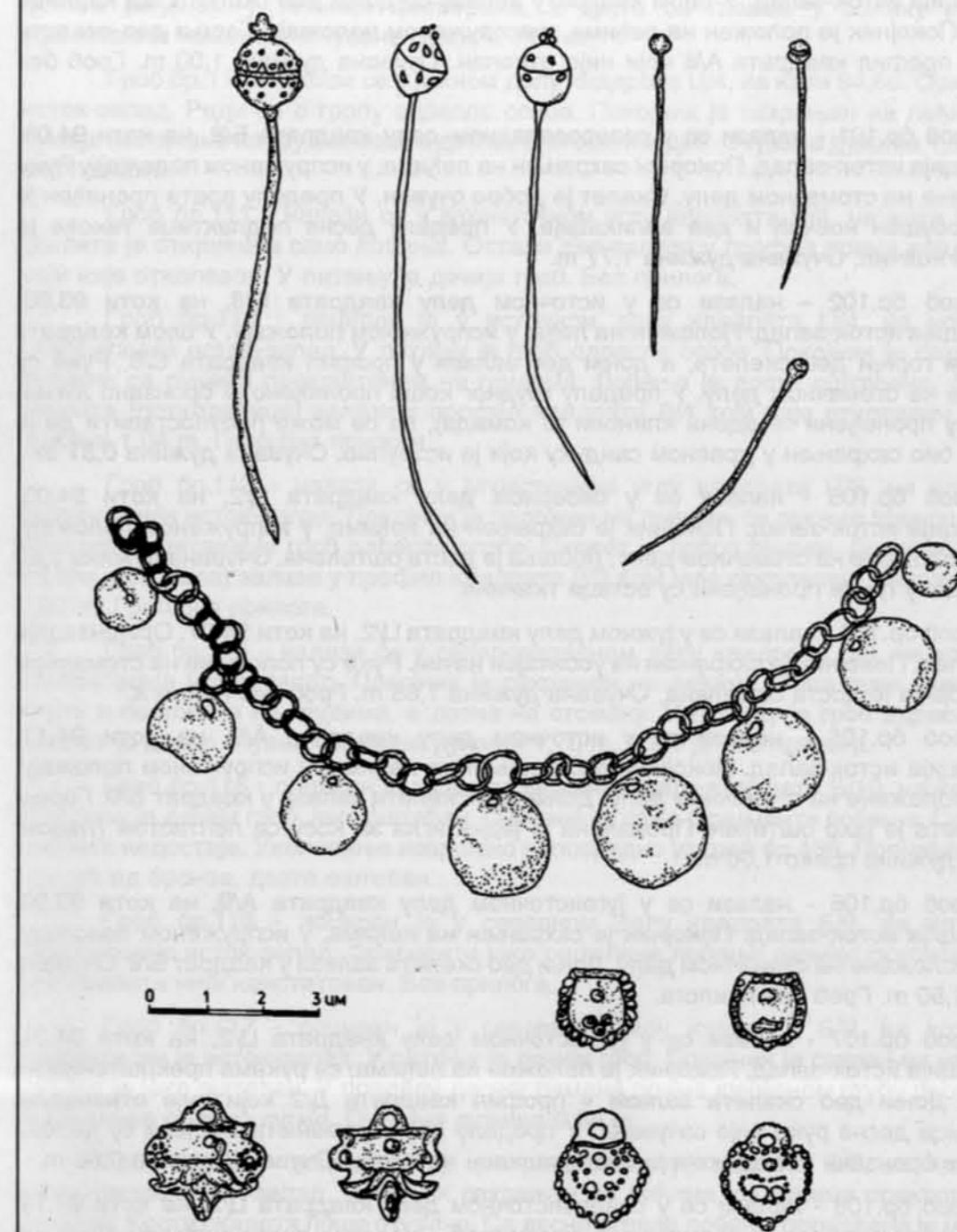
Гроб бр.95 - лоциран је у горњем западном делу квадрата Б/10, на координати 94,10. Оријентација исток-запад. У овом гробу се налазе остаци скелета доњих екстремитета - потколенице, а горњи део скелета се налази у профилу квадрата А/10. Очувана дужина 0,40 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.96 - налази се у североисточном делу квадрата Б/7, на координати 93,97. Оријентација исток-запад. Покојник је сахрањен на уобичајен начин, на леђима, у испруженом положају. Руке су положене на стомачном делу. Очувана дужина 1,60 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.97 - налази се у југоисточном делу квадрата Б/7, на координати 94,00. Оријентација исток-запад. Покојник сахрањен на леђима, у испруженом положају. Десна рука је оштро савијена у лакту и положена на грудни кош, а лева на стомачни део. Доњи део ногу залази у квадрат Ц/7. Очувана дужина 1,17 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.98 - налази се у јужном делу квадрата Б/7, на координати 94,01. Оријентација исток-запад. Покојник сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке прекрштене на стомаку. У пределу испод колена нађено 5 копчи са одеће. Очувана дужина 1,54 м.

Гроб бр.99 - лоциран је у југозападном делу квадрата Б/7, на координати 94,20. Оријентација исток-запад. У питању је дечији гроб. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке положене на грудни кош. Доњи део скелета је уништен. Покојник је укопан делимично преко десне потколенице гроба бр.3 констатованог у претходној кампањи. У пределу грудног коша пронађен фрагмент бронзане копче. Очувана дужина 0,54 м.

Слика 5: Налази из гробова.

Гроб бр.100 - налази се у западном делу квадрата Б/8, на коти 94,07. Оријентација исток-запад. У овом квадрату налази се доњи део скелета, од карлице на доне. Покојник је положен на леђима, у испруженом положају. Горњи део скелета залази у профил квадрата А/8 који није откопан. Очувана дужина 1,00 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.101 - налази се у северозападном делу квадрата Б/8, на коти 94,08. Оријентација исток-запад. Покојник сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке прекрштене на стомачном делу. Скелет је добро очуван. У пределу врата пронађен је један пробушен новчић и две апликације. У пределу десне подлактице такође је пронађен новчић. Очувана дужина 1,77 м.

Гроб бр.102 - налази се у источном делу квадрата Б/8, на коти 93,93. Оријентација исток-запад. Положен на леђа, у испруженом положају. У овом квадрату се налази горњи део скелета, а доњи део залази у профил квадрата С/8. Руке су положене на стомачном делу. У пределу грудног коша пронађено је бронзано дугме. Такође су пронађени гвоздени клинови (5 комада), па се може претпоставити да је покојник био сахрањен у дрвеном сандуку који је иструлио. Очувана дужина 0,57 м.

Гроб бр.103 - налази се у северном делу квадрата Ц/2, на коти 94,03. Оријентација исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке су положене на стомачном делу. Лобања је доста оштећена. Очувана дужина 1,50 м. У пределу груди пронађени су остаци тканине.

Гроб бр.104 - налази се у јужном делу квадрата Ц/2, на коти 94,07. Оријентација исток-запад. Покојник је сахрањен на уобичајен начин. Руке су положене на стомачном делу. Лобања је доста оштећена. Очувана дужина 1,68 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.105 - налази се у источном делу квадрата А/9, на коти 94,11. Оријентација исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке су положене на стомачном делу. Доњи део скелета залази у квадрат Б/9. Горњи део скелета је јако оштећен. Пронађена је једна игла за косу са лоптастом главом. Очувана дужина преко 1,00 м.

Гроб бр.106 - налази се у југоисточном делу квадрата А/9, на коти 93,96. Оријентација исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке су положене на стомачном делу. Доњи део скелета залази у квадрат Б/9. Очувана дужина 1,50 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.107 - налази се у југоисточном делу квадрата Ц/2, на коти 94,01. Оријентација исток-запад. Покојник је положен на леђима, са рукама прекрштеним на грудима. Доњи део скелета залази у профил квадрата Д/2 који није откопаван. Подлактица десне руке није сачувана. У пределу левог рамена пронађени су делови тканине и бронзани новчић који је био пришивен на одећу. Очувана дужина 0,86 м.

Гроб бр.108 - налази се у североисточном делу квадрата Ц/2, на коти 94,14. Оријентација исток-запад. У питању је дечији гроб. Скелет је доста оштећен. Очувана дужина 0,92 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.109 - налази се у западном делу квадрата Ц/4, на коти 94,10. Оријентација исток-запад. Покојник положен на леђа, глава окренута на леву страну. Лева рука је положена на грудни кош, а десна на стомак. Скелет је релативно добро

очуван. Испод лобање су пронађене две игле за мараму - једна са шупљом јајастом главом рађеном у техници филиграна, а друга са главом у облику розете са уфасованим каменом. Очувана дужина 1,66 м.

Гроб бр.110 - налази се у јужном делу квадрата Ц/4, на коти 94,60. Оријентација исток-запад. Ради се о гробу одрасле особе. Покојник је сахрањен на леђима. Лева рука је положена на грудни кош, а десна на стомачни део. Очувана дужина 1,54 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.111 - налази се у југоисточном углу квадрата Ц/4, на коти 94,14. Од скелета је откривена само лобања. Остали део залази у профил према квадрату Д/4, који није откопаван. У питању је дечији гроб. Без прилога.

Гроб бр.112 - лоциран је у источном делу квадрата Ц/4, на коти 94,39. Оријентација исток-запад. У питању је гроб одрасле особе. Покојник је сахрањен на леђима, са рукама прекрштеним на грудима. Лобања је доста оштећена. Доњи део скелета (потколенице) залази у профил квадрата Д/4 који није откопаван. Очувана дужина 1,04 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.113 - налази се у југоисточном углу квадрата Ц/3, на коти 94,34. Оријентација исток-запад. Покојник је положен на леђима, са рукама прекрштеним на грудима. У питању је гроб одрасле особе. Скелет је добро очуван. Доњи делови ногу (прсти и стопала) залазе у профил квадрата Д/3 који није откопаван. Очувана дужина 1,30 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.114 - налази се у северозападном делу квадрата Ц/3, на коти 94,26. Оријентација исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима. Лева рука савијена је у лакту и положена на грудима, а десна на стомаку. У питању је гроб одрасле особе. Скелет је добро очуван. Очувана дужина 1,70 м. Гроб је без прилога.

Гроб бр.115 - лоциран је у северозападном делу квадрата Б/10, на коти 94,43. У питању је дечији гроб, јако оштећен. Очувани су само фрагменти лобање. Остали део скелета недостаје. Укопавање извршено непосредно уз гроб бр.106. Пронађен је један новчић од бронзе, доста оштећен.

Гроб бр.116 - лоциран је у северном делу квадрата Б/9, на коти 94,05. Оријентација исток-запад. Фрагменти јако оштећене лобање дечијег скелета. Остали део скелета није констатован. Без прилога.

Гроб бр.117 - лоциран је у северном делу квадрата Б/9, на коти 94,25. Оријентисан је исток-запад. У питању је дечији гроб. Покојник је сахрањен на леђима. Скелет је јако оштећен. У пределу десног рамена према кичменом стубу пронађено је једно мање оловно дугме. Очувана дужина 0,58 м.

Гроб бр.118 - лоциран је у централном делу квадрата Б/9, на коти 94,24. Оријентисан исток-запад. Покојник сахрањен на леђима, са рукама прекрштеним на стомаку. Кости скелета лоше очуване. Са десне стране лобање пронађена је мања игла од бронзе са лоптастом главом. Очувана дужина 1,54 м.

Гроб бр.119 - налази се у јужном делу квадрата Б/9, на коти 94,30. Оријентација исток-запад. Чини целину са гробом бр.89. У питању је дечији гроб. Покојник је сахрањен на леђима, са рукама на стомаку. Могуће да је, као и покојник из гроба бр.89, страдао у пожару. Очувана дужина 0,68 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.120 - налази се у централном делу квадрата Б/9, на координати 94,20. Оријентација исток-запад. Гроб одрасле особе. Покојник је сахрањен на леђима, са рукама прекрштеним на грудима. Лобања скелета је оштећена и померена у десну страну, изнад десног рамена. У пределу десне потколенице, са спољне стране, пронађене су две бронзане копчице-петљице. Очувана дужина 1,60 м.

Гроб бр.121 - налази се у северном делу квадрата Б/9, на координати 94,36. Оријентација исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима, са рукама на stomaku. У питању је дечији гроб. Очувана дужина 1,20 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.122 - налази се у североисточном делу квадрата Б/9, на координати 94,02. Оријентација исток-запад. Откривена је горња трећина скелета, а већим делом залази у профил квадрата Ц/9 који није откопаван. Покојник је сахрањен на леђима, са рукама вероватно прекрштеним на stomaku. Очувана дужина 0,40 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.123 - налази се у источном делу квадрата Б/9, на координати 94,11. Оријентација исток-запад. Покојник сахрањен на леђима, са рукама прекрштеним на грудима. На теменом делу нађена је ужа трака од коже украшена правоугаоним апликацијама од бронзаног лима. Очувана дужина 1,76 м.

Гроб бр.124 - налази се у југоисточном делу квадрата Б/9, на координати 94,04. Оријентација исток-запад. У питању је дечији гроб. Покојник је сахрањен на леђима. Скелет је слабо очуван. У пределу десне стране лобање пронађена је тања игла од бронзе са лоптастом главом. Очувана дужина 0,90 м.

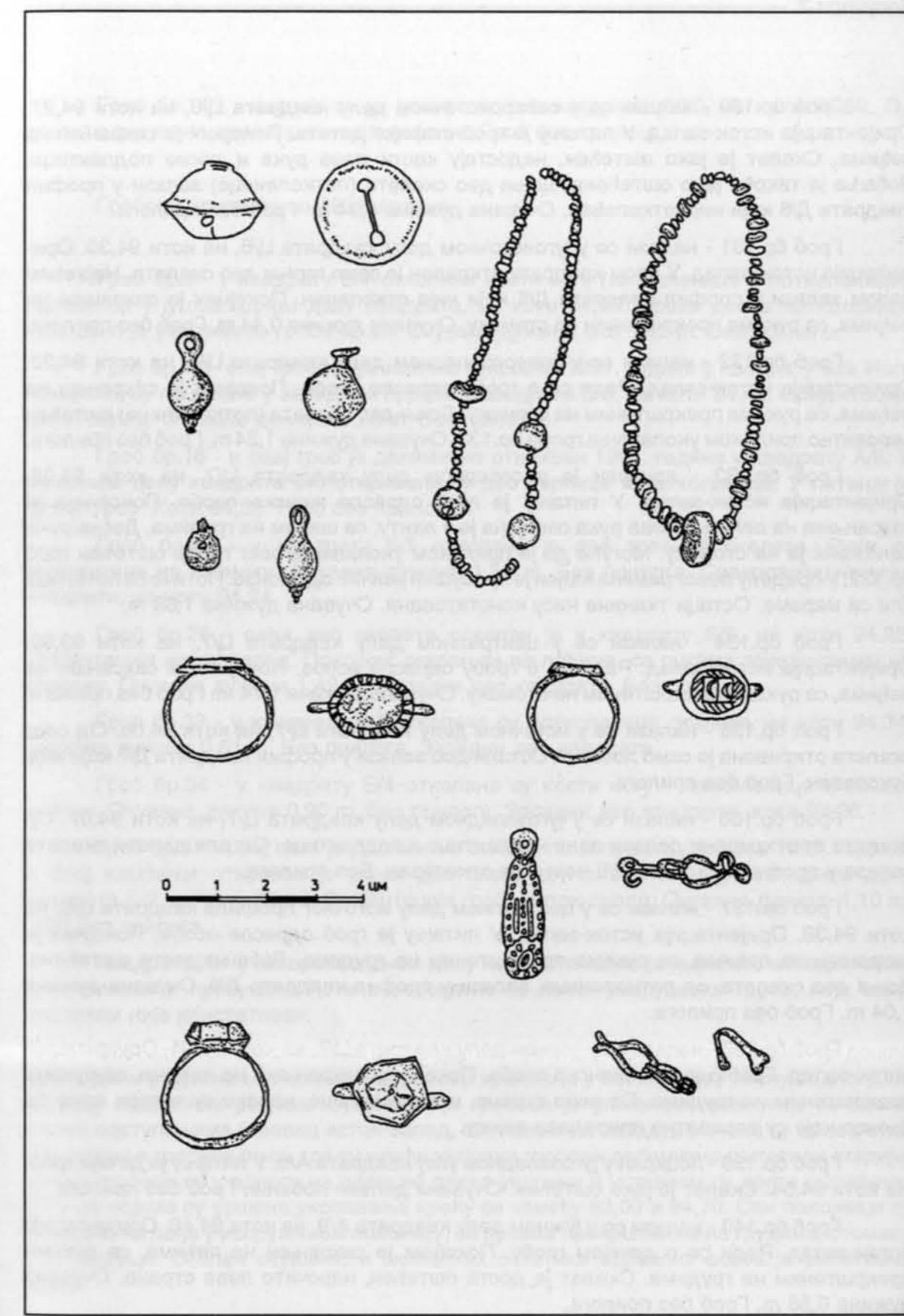
Гроб бр.125 - налази се у северном делу квадрата Ц/5, на координати 94,34. Оријентација исток-запад. У питању је дечији гроб. Очувани су само фрагменти лобање. Остали део скелета је уништен. Гроб без прилога.

Гроб бр.126 - налази се у североисточном делу квадрата Ц/5, на координати 94,29. Оријентација исток-запад. Гроб одрасле женске особе. Покојница положена на леђима, са рукама прекрштеним на stomaku. У пределу леве шаке пронађен је прстен са плочастом главом. Поред леве шаке према грудима нађене су две каричице од бронзане жицe. Са десне стране кичме, према рамену, нађена је апликација од бронзе. Очувана дужина 1,70 м.

Гроб бр.127 - налази се у југоисточном делу квадрата Ц/5, на координати 94,23. Оријентација исток-запад. Ради се о гробу одрасле особе. Покојник је сахрањен на леђима, са рукама прекрштеним на stomaku. Лобања је доста оштећена. Доњим делом скелет залази у профил квадрата Д/5 који није откопаван. Очувана дужина 1,30 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.128 - налази се у северозападном делу квадрата Ц/6, на координати 94,01. Оријентација исток-запад. Гроб одрасле мушкије особе. Покојник је сахрањен на леђима, са рукама прекрштеним на грудима. Поред десне подлактице пронађена је копча у облику петље, а на прстима десне руке два прстена од бронзе, од којих један са каменом. Очувана дужина 1,60 м.

Гроб бр.129 - лоциран је у централном делу квадрата Ц/6, на координати 94,00. Оријентација исток-запад. Ради се о гробу одрасле женске особе. Покојница је сахрањена на леђима, са рукама прекрштеним на stomaku. У пределу врата пронађена је већа полиедарска перла од стаклене пасте. Очувана дужина 1,54 м.

Слика 6: Налази из гробова.

Гроб бр.130 - налази се у североисточном делу квадрата Ц/6, на који 94,27. Оријентација исток-запад. У питању је гроб старијег детета. Покојник је сахрањен на леђима. Скелет је јако оштећен, недостају кости леве руке и десне подлактице. Лобања је такође јако оштећена. Доњи део скелета (потколенице) залази у профил квадрата Д/6 који није откопаван. Очувана дужина 0,94 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.131 - налази се у југоисточном делу квадрата Ц/6, на који 94,30. Оријентација исток-запад. У овом квадрату откривен је само горњи део скелета. Највећим делом залази у профил квадрата Д/6 који није откопаван. Покојник је сахрањен на леђима, са рукама прекрштеним на stomaku. Очувана дужина 0,44 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.132 - налази се у северозападном делу квадрата Ц/7, на који 94,20. Оријентација исток-запад. Ради се о гробу одрасле особе. Покојник је сахрањен на леђима, са рукама прекрштеним на stomaku. Доњи део скелета (потколенице) оштећен вероватно приликом укопавања гроба бр.133. Очувана дужина 1,24 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.133 - лоциран је у северном делу квадрата Ц/7, на који 94,08. Оријентација исток-запад. У питању је гроб одрасле женске особе. Покојница је сахрањена на леђима. Лева рука савијена је у лакту, са шаком на грудима. Десна рука положена је на stomaku. Могуће да је приликом укопавања овог гроба оштећен гроб бр.132. У пределу левог рамена нађен је пробушен новчић од бронзе. Потиче са почелице или са мараме. Остаци тканине нису констатовани. Очувана дужина 1,68 м.

Гроб бр.134 - налази се у централном делу квадрата Ц/7, на који 93,90. Оријентација исток-запад. Ради се о гробу одрасле особе. Покојник је сахрањен на леђима, са рукама прекрштеним на stomaku. Очувана дужина 1,74 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.135 - налази се у источном делу квадрата Ц/7, на који 94,06. Од овог скелета откринута је само лобања. Остали део залази у профил квадрата Д/7 који није откопаван. Гроб без прилога.

Гроб бр.136 - налази се у југозападном делу квадрата Ц/7, на који 94,07. Од скелета су откривили делови леве надлактице и подлактице. Остали делови скелета залазе у профил квадрата Ц/8 који није откопаван. Без прилога.

Гроб бр.137 - налази се у централном делу источног профила квадрата Ц/6, на који 94,38. Оријентација исток-запад. У питању је гроб одрасле особе. Покојник је сахрањен на леђима, са рукама прекрштеним на грудима. Лобања доста оштећена. Доњи део скелета, од потколеница, залази у профил квадрата Д/6. Очувана дужина 1,04 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.138 - налази се у јужном делу квадрата Ц/7, на који 93,91. Оријентација исток-запад. Гроб одрасле женске особе. Покојница сахрањена на леђима, са рукама прекрштеним на грудима. Са леве стране, испод карлице, нађене су четири алке од бронзе које су вероватно припадале појасу.

Гроб бр.139 - лоциран у југозападном углу квадрата А/9. У питању је дечији гроб. На који 94,54. Скелет је јако оштећен. Очувани делови лобање. Гроб без прилога.

Гроб бр.140 - налази се у јужном делу квадрата А/9, на који 94,40. Оријентација исток-запад. Ради се о дечијем гробу. Покојник је сахрањен на леђима, са рукама прекрштеним на грудима. Скелет је доста оштећен, нарочито лева страна. Очувана дужина 0,56 м. Гроб без прилога.

Гроб бр.141 - налази се уз јужни профил квадрата А/10, на који 94,69. Од скелета сачувани само фрагменти лобање. Гроб без прилога.

Гробови из кампање 1991. године

Гроб бр.3 - у квадрату Б/7 откопане кости ногу (натколенице и потколенице). Налази се у југозападном делу квадрата, на који 94,06. Преко десне потколенице извршено је укопавање гроба бр.99. Очувана дужина око 1,00 м. Без прилога.

Гроб бр.14 - овај гроб је делимично откријен 1991. године у квадрату Б/6. Ноге покојника су лоциране у западном профилу квадрата Б/6. На који 94,42. Оријентација исток-запад. Очувана дужина 0,75 м. Без прилога.

Гроб бр.16 - и овај гроб је делимично откријен 1991. године у квадрату А/6. У западном делу квадрата Б/6 откријени су део карлице и натколенице. У питању је дечији гроб. На који 94,35. Гроб без прилога.

Гроб бр.25 - у квадрату Б/5 откопано је две трећине скелета. Руке су прекрштене на stomaku. Очувана дужина 1,34 м. Без прилога. Северозападни угао квадрата, на који 94,24.

Гроб бр.26 - већи део скелета откопан је у квадрату Б/5, на који 94,22. Оријентација исток-запад. Покојник сахрањен на леђима, са рукама прекрштеним на stomaku. Очувана дужина 1,42 м. Западни део квадрата. Без прилога.

Гроб бр.33 - у квадрату Б/4 откопане су потколенице скелета, на који 94,34. Очувана дужина 0,51 м. Без прилога. Западни део квадрата.

Гроб бр.34 - у квадрату Б/4 откопане су кости ногу - натколенице и потколенице. Очувана дужина 0,90 м. Без прилога. Западни део квадрата, на који 94,26.

Гроб бр.47 - овај гроб је делимично описан по завршетку радова 1991. године. У овој кампањи откријен је доњи део скелета. Налази се у југозападном делу квадрата Б/2, на који 93,93. Оријентација гроба исток-запад. Очувана дужина 1,10 м. Гроб без прилога.

Квадрат Ц/3 - у северозападном делу квадрата нађен је један новчић од бронзе, јако излизан и пробушен. Потиче вероватно из неког разрушеног гроба, који овом приликом није констатован.

Овогодишња ископавања потврђују већ познате елементе до којих се дошло претходним радовима.⁶ Укопавање гробова вршено је у светло жуту лесну подлогу, по систему правилних редова. Оријентација гробова је углавном правилна, са веома малим одступањима (правац исток-запад, са главом на западу). Уочена су врло ретка преклапања гробних рака, где су млађи укопани гробови делимично оштетили старије. Дечији гробови су у односу на одрасле плиће укопани и углавном су доста оштећени. Коте на којима су вршена укопавања крећу се између 93,00 и 94,70. Сви покојници су полагани на леђа у испруженом положају, са рукама прекрштеним на грудима, stomaku или карлицама. Степен очуваности скелетних остатарака одраслих особа је релативно добар.

Међу отк rivеним гробовима 33 је са прилозима. Ради се о веома сличним или готово идентичним предметима какви су већ пронађени приликом радова у протеклој кампањи 1991. године. Преовлађују украсне бронзане игле које су налажене у пределу слепоочног дела лобање. У пределу груди, подлактица или потколеница налажене су мале копче од бронзе као и дугмад од истог материјала или олова, који су припадали деловима одеће. Такође, у пределу груди налажене су бронзане апликације мањих димензија. Округле перле разних димензија као и неколико пробушених новчића налажени су испод лобање и на грудима покојника. Код поједињих покојника - на костима груди, руку и ногу - учени су трагови оксидације од одеће или накита. На неким лобањама су трагови почелица (трака са пробушеним новцем и шљокицама). Интересантно је да су на местима где су учени трагови оксидације пронађени и делови тканине проткане срмом као и фрагменти влакана вунених марама, па чак и косе.

Због површинске експлоатације угља и ширења површинског копа Тамнава на удару се налази и локалитет Мађарско гробље. Надамо се да ћемо у кратком временском року које нам преостаје успети да археолошки истражимо већи део ове некрополе.⁷ Резултати археолошких истраживања на овом локалитету заузеће значајно место у проучавању историје овог краја и употпуниће слику о интензивном животу у минулим периодима (од неолита до савременог доба) као и постојању гробаља из периода друге половине XVIII и прве половине XIX века на београдском подручју.

НАПОМЕНЕ

1. З.Симић, Мађарско гробље у Цветовцу, Колубара 1 (Београд 1992).
2. З.Симић, нав.дело, са осталом литературом.
3. Екипа у саставу Зоран Симић и Мирјана Благојевић - археолози. Руководиоци радова на пројекту археолошких истраживања - др Војислав Трбуховић и Часлав Јордовић. Радови трајали од 23.јула до 15.августа 1994. године.
4. Снимање на терену обавила је геодетска служба површинског копа Тамнава - Источно поље.
5. З.Симић, нав.дело - илустрације и опис гробова.
6. Исто.
7. Пројектом ЈП Рударског басена Колубара предвиђено је да се крајем 1995. године врши експлоатација угља на простору на којем се сада налази гробље.

На локалитету Мађарско гробље у селу Цветовцу налази се некропола из периода позног средњег века. На основу малог броја прилога и типолошких одлика као и надгробних споменика, ова некропола се опредељује у време од друге половине XVIII до прве половине XIX века. Систематским ископавањима у протеклој и овогодишњој кампањи откивено је 68 вертикалних надгробних споменика различитих величина, од којих су неки имали натписе. Ови споменици представљају репрезентативне примерке каменорезачке уметности на простору подрињско-колубарског региона. Такође је откивен 141 гроб чија је оријентација углавном била правилна (исток-запад). Гробови су укупавани по систему правилних редова, са минималним одступањима. Прилози су малобројни и врло сиромашни. Према својој функцији могу се разврстати у две групе: накит и делови одеће (функционални и украсни). Због експлоатације угља површинског копа Тамнава - источно поље, на удару се налази и ова некропола. Преостаје нам да у кратком временском року археолошки истражимо остати део локалитета и надамо се да ће добијени резултати у многоме употпунисти слику о интензивном животу овог региона као и постојању гробаља из позног средњег века.

SUMMARY

A necropolis dating from the late medieval period, between the mid-18th and mid-19th century according to available data, is located at the Mađarsko groblje (Hungarian cemetery) site in Cvetovac village. Systematic excavations last and this year have uncovered 68 vertical gravestones of different size, some of them bearing inscriptions. The gravestones are typical examples of stonemasonry art from the Podrinje-Kolubara region. 141 graves have also been uncovered, arranged in neat rows and facing East-West. Artifacts are few and quite poor, mostly jewelry and pieces of clothing (i.e. decorative and functional). This necropolis is also endangered by coal mining at the Tamnava - eastern field strip mine. This means that little time is left to research the rest of the site and we hope that the results we shall obtain will largely complete our knowledge of intensive life in this region in the past and of cemeteries from the late medieval period.

ПОКРЕТНИ АРХЕОЛОШКИ МАТЕРИЈАЛ СА УГРОЖЕНОГ ПОДРУЧЈА КОЛУБАРЕ

Археолошки материјал, добијен заштитним археолошким ископавањима током 1991. године са локалитета који су обухваћени ширењем површинског копа РЕИК Колубаре, обрађен је по устаљеној археолошкој пракси.

Док су трајала ископавања материјал је био смештен у црквеној кући поред цркве на локалитету Манастирине. По завршетку радова у тој години, а пошто је било предвиђено рушење цркве као и црквене куће, материјал је сложен у дрвене сандуке и пребачен у гробљанску капелу у селу Скобаљ. То је било тренутно депоновање, а не одговарајуће решење за чување археолошког материјала и трајало је две године. Када су 1994. године настављена заштитна археолошка ископавања локалитета на подручју Колубаре, сандуци су пресељени у изнајмљену кућу.

Пошто археолошки налази до тада нису били смештени по музеолоским прописима, направљена је најпре њихова ревизија и извршена допуна Ц-картона описима и цртежима.

Скелети са локалитета Мађарско гробље морали су бити поново припремљени за антрополошку анализу.

Покретан археолошки материјал са свих локалитета откријен 1994. године обрађиван је по принципу А и Ц картона. Керамика је рађена према већ усвојеном табеларном прегледу. У овом материјалу није било нових типова. Укупан ситан инвентар је исцртан на Ц-картонима и сложен по месту налаза.

На локалитету Мађарско гробље ископано је 135 нових гробова. Скелети су подигнути и припремљени за антрополошку анализу која ће се обавити по завршетку ископавања ове некрополе.

Поред заштитних археолошких ископавања угроженог подручја, др В. Трбуховић је вршио и рекогносцирања. На основу његовог истраживачког рада можемо са сигурношћу тврдити да се на територији коју угрожава РЕИК Колубара налази материјал од раног неолита, па до средине XVIII века. Најзанимљивији су налази са локалитета Јарчиште који је смештен на високој обали изнад реке Кладнице између села Мали Борак и села Скобаља, а северозападно од локалитета Манастирине. Материјал је изложен у згради РЕИК Колубаре и по својој разноврсности доказује да на овом подручју живот тече непрекидно почев од неолита до данас.

О неолиту сведоче фрагменти барботин керамике која је карактеристична за старчевачку културну групу, док винчанској културној групи пирацада неколико фрагментованих секира од лаког белог камена. Из бронзаног доба је већи број фрагмената керамике бубањско-хумске културне групе, коју карактерише груба црвено печена керамика са тунеластим и брадавичастим дршкама већих судова. Већа фрагментована бушена камена секира такође припада овом периоду. Римски период је означен фрагментима стакла, тегула и дosta атипичним фрагментима керамике. Средњи век (од XIII-XVIII века) огледа се на фрагментима сиво печене, слабо пречишћене керамике, орнаментисане пластичним ребрима на којима је шара

изведена убодом прста, затим гвозденим ножевима, алаткама, турским керамичким лулама (интересантна је сиво печена лула са жигом HELLER BUDAPEST) и пафтама-копчама за појас.

У средњовековном материјалу посебну пажњу ваља посветити предметима као што су: два гвоздена ножа, гвоздени закивак, гвоздена струшка за сач и две фрагментоване бронзане копче-пафте за појас.

Гвоздени ножеви су, судећи по облику, служили као оруђе, мада је тешко утврдити када се нож употребљавао као оруђе, а када као оружје.¹ Нож од гвожђа, једнорезни, крив, са перфорацијом на једном крају што указује да је имао дршку на преклапање од дрвета или рога, служио је у виноградарству (Т. I/1). Други нож такође је израђен од гвожђа, једнорезан је са дужим усадником на коме је, вероватно, била дрвена дршка (Т. I/2). Оба ножа су под јаком корозијом.

Струшка за сач, од гвожђа, састоји се од изразито дугачке дршке која је фрагментована, квадратног пресека и проширења правоугаоног облика на доњем крају (Т. I/3). Доња ивица проширеног дела је знатно задебљана, око 3-4 mm, и служила је за нагртање жара на сач приликом припремања хране. Употребљавана је до почетка XIX века.² Дужи закивак (Т. I/4), израђен од гвожђа квадратног пресека, под јаком је корозијом, а намена му је вишеструка.

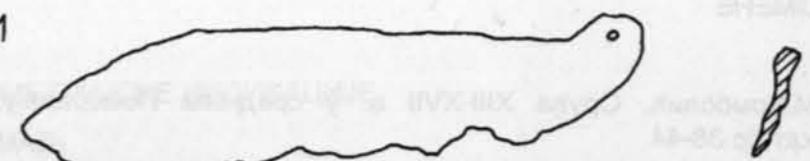
Од обеју пафта-копчи (Т. I/5) очуване су само леве стране на којима се закачињала игла за закопчавање. На једној пафти је петља очувана, док на другој недостаје. На пафти са оштећеном петљом код шарнира налази се аплицирана делтоидна плочица од које је полазио ланчић са иглом за закопчавање, на другој тај детаљ изгледа није постојао. Обе су правоугаоног облика, са угаоним завршецима на једној страни, док се на другој страни налази шарка за затварање копче. Представља српски рад у бронзи, изведен техником ливења и цизелирања. Украшене су емајлом (зелено-плави, океан-жућкасти и црни), у виду орнамента стилизованих лозица и цветова у вертикалним тракама. Обе припадају периоду XV-XVI век.

У средњем веку копча-пафта за појас била је луксузан накит као и сам појас. Њена намена је била најпре функционална, па затим украсна. У XVI веку копча за појас постаје засебан украс, јер појас није увек скupoцен. Копча-пафта постала је саставни део ношње и један од мотива који показују регионалну припадност становништва.³ Овај тип пафти израђује се и у XVII и почетком XVIII века, да би потпуно изумро осамдесетих година XVIII века. Оне у овом периоду постају прави народни накит, а израђују се у Јањеву, Призрену, Пећи, Приштини и Скадру.⁴ Готово идентичне пафте чувају се у Музеју примењене уметности у Београду.⁵

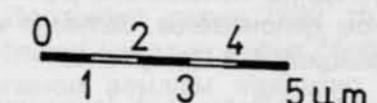
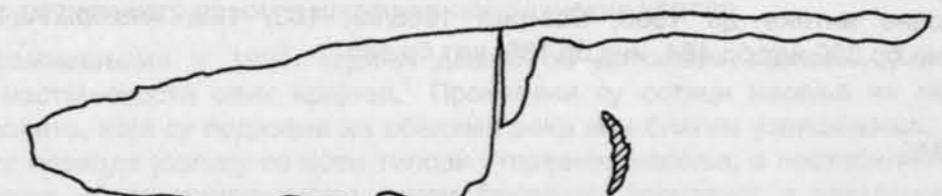
Будућа истраживања археолошких локалитета на подручју Колубаре пружиће драгоцене податке о постојању живота на простору преко кога је багер прошао и наставио своје лагано путовање. Пronaђени археолошки материјал остаће једини сведок несталих и уништених култура.

ТАБЛА I

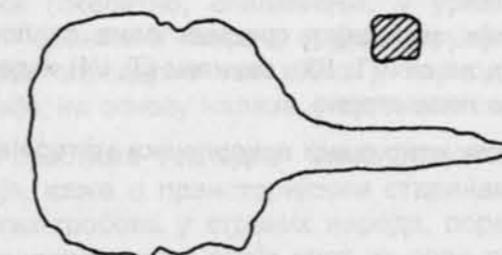
СЛИКА 1

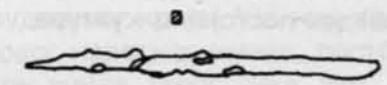
СЛИКА 2

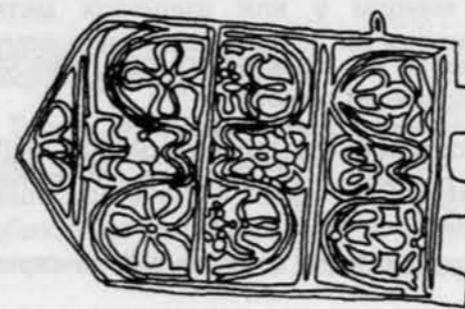
СЛИКА 3

СЛИКА 4

СЛИКА 5

НАПОМЕНЕ

1. М.Брмболић, Оруђа XIII-XVII в. у средњем Поморављу, Параћин 1987, 23, кат.бр.38-44.
2. Исто, 31, кат.бр.92.
3. Б.Радојковић, Накит код Срба, Музеј примењене уметности, Београд 1969, 254-255.
4. Исто.
5. Д.Миловановић, Уметничка обрада неплеменичих метала на тлу Србије, од позне антике до 1960, Београд 1985/86, 163, 183, инв.бр.293, кат.бр.425, инв.бр.309,кат.бр.484, инв.бр.188, кат.бр.485.

РЕЗИМЕ

Извршена је ревизија археолошког материјала отвореног током ископавања 1991. године локалитета угрожених од стране РЕИК Колубара, допуна Ц-картона, а потом депоновање. Затим је материјал са ископавања из 1994. године обрађиван по принципу А и Ц картона.

Др В.Трбуховић је рекогносцирањем открио нове локалитете и утврдио да на овом подручју има материјала почев од неолита па до половине XVIII века.

Издвојен је, као најинтересантнији, материјал средњег века са локалитета Јарчиште и то: ножеви (T. I/1-2), струшка за сач (T. I/3), закивак (T. I/4) и две пафте-копче за појас (T. I/5) од којих су очуване леве стране.

По нестанку угрожених локалитета, откривени археолошки материјал остаће као сведок постојећих култура.

SUMMARY

The archaeological material found during the 1991 excavation at the sites endangered by the Kolubara mining complex was reviewed, C-cards were completed and the artifacts were then stored. The material found during 1994 excavations was processed according to the A- and C-cards method.

Survey carried out by Dr. Trbušović led to the discovery of new sites containing materials dating from the Neolithic to the mid-eighteenth century.

The most interesting artifacts were those from the medieval period found at the Jarčište site - knives (T. I/1-2), part of a metal pan for baking bread (T. I/3), a rivet (T. I/4) and the left-hand parts of two belt buckles (T. I/5).

Once the now endangered sites disappear, these artifacts will be preserved as reminders of past cultures.

др Слободан Вукашиновић

Мирјана Благојевић

ТУМУЛ И МАГНЕТНОМЕТРИЈСКЕ ИНДИКАЦИЈЕ НА ЛОКАЛИТЕТУ КАМАЉ

У оквиру пројекта ЈП Рударског басена Колубара, који се простира на територији подрињско-колубарског и београдског региона, од 1990. године започета је нова акција на спашавању археолошких налазишта и споменика културе на подручју угроженом изградњом и ширењем површинских копова.

Истраживањима у 1991. години дошло се до нових сазнања у погледу најстарије настањености ових крајева.¹ Пronaђени су остаци насеља из периода старијег неолита, која су подизана на обалама река или благим узвишењима. Током енеолитског периода јављају се нови типови утврђених насеља, а нестабилно време и досељавање новог становништва током бакарног, бронзаног и гвозденог доба доноси у ову област нов начин сахрањивања под хумкама или тумулима.

Прва археолошка истраживања праисторијских тумула на подручју подрињског и ваљевског округа вршио је Михајло Валтровић давне 1892. године.² За те округле брежуљке наслуте земљом он употребљава народни назив "бобија" и сматра их праисторијским гробницама. Под откопаном земљом наилазио је на конструкције од камена, у оквиру којих је вршено сахрањивање једног или више покојника (скелетно, спаљивање, у урнама). Скоро у свим гробовима било је прилога - бронзаног накита, оруђа и оружја од бронзе и гвожђа, па је М.Валтровић временски определио ове хумке у период старијег гвозденог доба (халштат) или прецизније, на основу налаза, у прелазни период из бронзаног у гвоздено доба.

У вестима господин Сима Трајановић, тдашњи директор лозничке полу-гимназије, каже о праисторијским стварима из рудничког краја: "За научни назив издигнутих гробова у страних народа, поред њиховог народног имена, постоји реч тумул (тумулус), а у Србији свет их зове различито: хумка, умка, унка, хум, хумић, гомила, громила, могила, анта, бобија и боблија."³

Дугогодишњим истраживањима и проучавањима наше најстарије прошлости констатовано је да основну и најбројнију врсту налазишта металног доба у западној Србији представљају баш хумке - тумули груписани у оквиру мањих или већих некропола или као усамљени сакрални објекти, било да су лоцирани на благим брдовитим косинама или у мирним долинама, заштићени брдско-планинском конфигурацијом. Избор места на којима су тумули наслипани не подлеже посебним топографским правилима.⁴

Тумул је имао изразито наглашену функцију у друштвеној организацији заједница које су их градиле. Сходно ауторитету и значају сахрањеног, хумке су заузимале доминантан положај. Сахране под тумулима имале су култни значај. У овом обичају се испољава култ покојних предака, заштитника племена (старешина, поглавица или кнезјева) са веровањем у загробни живот.

Значајну улогу имају налази из области западне Србије. То се посебно односи на широку област између река Колубара и Дрине, највише на подручју од Ваљева до Лознице. Сахране под тумулима вршene су од периода ране бронзе до развијеног гвозденог доба. Ова еволуција стоји у вези са другим процесом формирања етногенезе старих Илира у чијем се развоју може утврдити постојање више етапа.⁵

Познато је да су на нашем тлу Илири и неки други народи били носиоци халштатске културе старијег гвозденог доба. У време пуног развоја њихове материјалне и духовне културе, у периоду од VI до V в.п.н.е. долази до јачања ратничког сталежа и богаћења племенске аристократије, а самим тим до промена у начину живота и погребних обичаја.⁶

Због монументалности сакралне архитектуре, оригиналности погребног ритуала и богатства прилога ови гробови називају се кнежевски гробови.⁷ Најпознатији до сада истражени тумули су у Белотићу,⁸ Белој цркви,⁹ Атеници,¹⁰ Новом Пазару,¹¹ у Пилатовићима код Пожеге¹² и Гласинцу (Арапева громила).¹³

Ширењем источног поља колубарских рудника угрожен је и један усамљени тумул на локалитету Камаљ, у атару села Скобаља.¹⁴ На основу конфигурације терена и димензија (пречника од преко 50 м и очуване висине око 2 м) претпостављено је да је у питању праисторијски тумул, који би могао бити сличан кнежевским гробовима какви су већ откривени на територији западне Србије. Како су, не ретко, у оквиру поједињих истражених тумула констатована накнадна сахрањивања (пример Доње Топонице код Прокупља¹⁵), претпоставка је да би се и на новооткривеном тумулу могла очекивати слична појава. Но, без истраживања не може се са већим степеном сигурности тврдити да је заиста тако.

У настојању да се примени најсавременија методологија у археолошким истраживањима, средином јула 1994. године извршена су магнетска испитивања на локалитету Камаљ.¹⁶ Ова метода је као и неке друге геофизичке методе нашла примену при реализацији већег броја археолошких научно-истраживачких пројекта у свету, а последњих деценија примењује се и код нас.¹⁷ Примена магнетометрије подразумева испитивање већ евидентираног археолошког локалитета пре његовог систематског ископавања. Ова врста испитивања има за циљ да се археолошка ископавања изврше на што ефикаснији начин и уз што већу рационализацију финансијских средстава. Суштина магнетометрије је у регистрацији одређених магнетских аномалија, које су проузроковане археолошким остацима испод површине терена.

На терену Камаља потенцијални археолошки локалитет се морфолошки испољава приближно у форми простране хумке која се делом наслажа на плато исте висине. На површини терена нема археолошких налаза нити стенских изданака, прекривен је квартарним седиментима. Сврха магнетских испитивања била је да се установи да ли је хумка археолошки материјализована, бар што се тиче магнетичних објеката и предмета.¹⁸

По причању власника имања, његови преци су пре око 100 година копајући бунар за воду у хумци (!), нашли на плоче и то на дубини од око 2 м. Из сујеверја нису наставили даље радове. На месту закопаног бунара само који минут раније (пре доласка власника) констатоване су марканте магнетске аномалије. Врло је вероватно да коинциденција није случајна и да се на Камаљу магнетској методи

пружила још једна прилика да "скине" покривач са археолошких знаменитости, у смислу детекције и просторне диспозиције оних који се одликују релативном магнетичношћу у односу на околни материјал (покривач, непосредну средину).

Методолошко - технички подаци магнетометрије

Магнетска мерења извршена су по радијалној мрежи, основним профилима/крацима равномерно распоређеним у односу на централну тачку, са међусобним угловима од $22,5^\circ$ и на два помоћна крака постављена између основних у домену марканте аномалије (в.прилог). Централна тачка - пресециште профила, постављена је на визуелном ширем средишту (заравњеном врху) хумке. Због растиња (високог кукуруза) на јужној страни постављени су краћи краци, са намером да се продуже уколико то резултати мерења буду искривљени. Мерне тачке на 1 м по профилима одређиване су пантљиком. На датом прилогу назначена је свака пета мерења тачка, уз нумерацију крајњих тачака бројем и дужином дотичног крака. Дужина профила на два наспрамна крака је 34-45 м. Ради постизања што веће тачности, понављана су мерења на централној тачци (уз сваки крак) и базним тачкама, а изведена су и 3-4 очитавања на свим тачкама. На крају мерења премерено је и више тачака на јужној страни, изван на прилогу приказане мреже, али подаци нису могли бити уважени због повећане временске варијације магнетског поља.

Мерења totalног интензитета геомагнетског поља извршена су протонским магнетометром Geometrics G-846, чија је осетљивост 1 пТ. Дневне промене магнетног поља Земље праћене су преко података поновљених мерења на централној тачки, пресецишту профила и на базним тачкама. Ниво нормалног поља, односно нулти ниво аномалног поља, одређен је апроксимативно. Грешка извршених мерења износи ± 2 пТ.

Резултати магнетских испитивања

Резултати магнетских мерења графички су приказани у виду изоаномала ΔT интензитета, на датом прилогу. Еквидистанца између изоаномала ΔT интензитета је 5 и 10 пТ, зависно од степена поремећености магнетског поља. Интензитет изоаномала обележен је на одговарајућим местима.

a) Конфигурација аномалног магнетског поља

На основу израђене карте изоаномала ΔT интензитета (види прилог) произилази да аномално магнетско поље Камаља има сликовиту конфигурацију, да се појављују аномалије и позитивног и негативног знака, са честим међусобним смењивањем, у виду посебно интересантне просторне диспозиције. Поље је

очигледно специфично, а по искуству са сличних локалитета (Пилатовићи, Скакавци и др.) и карактеристично за одређену врсту археолошких налазишта.

Као што се са магнетске карте Камаља види, екстремне мерене вредности Т интензитета су -10 +60 пТ. Пространством и интензитетом доминира позитивна аномалија са максимум од 60 пТ, лоцирана у средишњем делу испитаног терена. Око ње се, према периферији, концентрично смењују аномалије - "прстенasti" аномални појасеви позитивног и негативног знака или релативна повећања и снижења аномалног поља, интензитета реда 5 пТ. Ови појасеви су делом дисконтинуирани, потпуно или по промени интензитета, али се повезаност између поједињих јасно испољава; неки се на одређени начин надовезују на маркантну позитивну аномалију или се уклапају у њен шири простор. На делу северно од позитивне аномалије (60 пТ) простира се негативно поље интензитета и до -10 пТ, које на већој дужини условљава дисконтинуитет позитивних појасева ΔT интензитета.

б) Интерпретација/археолошко значење аномалног магнетског поља

У тумачењу природе узрочника аномалног магнетског поља на простору Камаља, пре свега истичемо да није евидентна на површини терена, да је узрочник прекривен, те да се у принципу могу изводити закључци који имају карактер претпоставки. С обзиром на конфигурацију аномалног поља, процену да је узрочник близиковршински и да морфологија терена највероватније није природна, нема бар дилеме што се тиче узрочника: геолошки или вештачки - производ човечијих рук. Геолошки није, јер површину терена и добар део испод ње изграђују практично немагнетични квартарни седименти. У питању је, значи, узрочник вештачког карактера (објекти, предмети). Овај закључак независан је од увида наведеног предања о некадашњем налазу плоча. Док се не изврше ископавања, без којих није могуће поуздано идентификовати узрочник (узрочнике), остаје отворено питање да ли вештачки објекти имају археолошку вредност.

Имајући у виду наше искуство на другим археолошким локалитетима и податке из светске литературе, сви су изгледи да су археолошки објекти и предмети (израђени од стена, опеке и метала, релативно повишене магнетичности) изазвали промене ΔT интензитета, односно да аномално магнетско поље указује да је Камаљ уистину археолошки локалитет. Конкретније о археолошком значењу аномалног магнетског поља овог локалитета наводимо следеће:

- појава маркантне аномалије (60 пТ) у средишту и концентрично око ње распоређени аномални појасеви низег интензитета карактеристични су за објекте прављене људском руком и то тумуле; то је највероватније случај и са хумком Камаљ;
- маркантна позитивна аномалија, са делом негативне северно од ње (ефекат косог намагнетисања), изазвана је централним објектима тумула, дубине око 2 м. Могао би то бити објекат изграђен од плоча, о којима је причао власник имања;
- концентрични аномални појасеви по свој прилици потичу од утицаја зидова камених конструкција које опасују централни објекат;

- унутар тумула се очекују и други мањи објекти и различити предмети који су допринели постојању установљеног аномалног магнетског поља, превасходно постојању локалних детаља поља (просторно мањих индивидуалисаних аномалија, секундарним огранцима основних магнетских структура).

Средиште тумула обележава маркантна аномалија, односно њен централни објекат, а не највиши део хумке. Отуда проширење магнетских мерења ка југу није било нужно. Слично одступање централног објекта у односу на средиште/врх хумке установљено је и на неким већ истраженим локалитетима - праисторијским хумкама у Пилатовићима, Скакавцима, Врањанима и Вишесави. Вероватно је оно условљено формирањем саме хумке, а не накнадним променама конфигурације терена (ерозијом, обрадом земљишта). Централне зоне хумки означене су као јасно индивидуалисана и изражена магнетска аномалија позитивног знака, максималног интензитета 60 гама.¹⁹ Овај податак још више потврђује претпоставку да се на локалитету Камаљ заиста ради о тумулу са централним објектом који окружује камена конструкција.

Провера дате интерпретације аномалног магнетског поља могла би се брзо и јефтиније извести сондирањем на максимуму маркантне аномалије (60 пТ) и ископавањем два рова на "прстенастим" повећањима ΔT интензитета, по краку 6 (од тачке 6/5 до 6/20) и између кракова 13 и 14 (од 5 до 20 м од централне тачке - пресецишта профила). Зависно од добијених резултата прешло би се на уобичајена систематска истраживања. Уверени смо да би, поред брзог увида у значај локалитета, прелиминарна ископавања допринела и рационализацији систематских истраживања.

НАПОМЕНЕ

1. В.Трбуховић, О значају археолошких налаза са подручја Колубаре 1991. године, са посебним освртом на археолошко-историјску проблематику и неке проблеме заштите културних добара, Колубара 1 (Београд, 1992) 37-39; Ч.Јордовић, Защита споменика културе на подручју угроженом изградњом и ширењем површинских копова ЈП Рударског басена Колубара, исто, 7-13.
2. М.Валтровић, Праисторијске ствари у ваљевском и подрињском округу, Старијар 3-4 (Београд 1893) 75-97.
3. С.Трајановић, Праисторијске ствари рудничког округа, Старијар 1-2 (Београд 1892) 1-23.
4. М.Лазић, Топографија и типологија праисторијских тумула у Србији и Црној Гори, Београд 1989, 76-79.
5. Д.Гарашанин, Тумули на подручју Рађевине, Научни скуп - Сахрањивање код Илира, САНУ, Београд 1979, 49-60; М.Зотовић, Археолошки и етнички проблеми бронзаног и гвозденог доба, Београд 1985, 13-23; Д.Ујес, Запажања о материјалној култури Трибала у време њиховог процвата, Зборник Филозофског факултета XVIII Београд (1991), 103-105.

6. А.Палавестра, Кнежевски гробови старијег гвозденог доба на централном Балкану, Београд 1984, 18-20; Ђ.Мано-Зиси, Љ.Поповић, Илири и Грци - каталог изложбе, Народни музеј, Београд 1959; М.Зотовић, Некропола у Кремнима и потреба даљег истраживања територије Аутаријата, Зборник радова Народног музеја 3 (Чачак 1972) 1-11; А.Бенац, Неки аспекти истраживања тумула у нашој земљи, Научни скуп - Сахрањивање код Илира (Београд 1979) 15-28; Б.Јовановић, Атеница и кнежевски гробови, исто, 63-72.
7. А.Бенац, Б.Човић, Гласинац I (Сарајево 1956), 36-38; Исти, Гласинац II, исто 31; Б.Човић, Кнежевски гробови гласиначког подручја, Сахрањивање код Илира, исто, 143-167.
8. М. и Д.Гарашанин, Ископавање тумула у Белотићу и Белој Цркви (Западна Србија), Зборник радова Народног музеја I (Београд 1958), 17-50.
9. Исто, 17-50; Д.Гарашанин, нав.дело, 49-60.
10. М.Ђукнић, Б.Јовановић, Илирска кнежевска некропола у Атеници, Чачак 1966, 50-62.
11. Ђ.Мано-Зиси, Љ.Поповић, Нови Пазар - илирско грчки налаз, Београд 1969.
12. М.Зотовић, Некропола у Пилатовићима код Пожеге и неке карактеристике у начину сахрањивања покојника, Сахрањивање код Илира, 31-43.
13. А.Бенац, Б.Човић, нав.дело, 20; Б.Човић, нав.дело, 145.
14. На имењу Миодрага Марковића.
15. В.Трбуховић, Доња Топоница - Прокупље, илирски тумул гвозденог доба, Археолошки преглед 7 (Београд 1965) 58.
16. Испитивања је извршио научни саветник Геоинститута из Београда др инг. Слободан Вукашиновић са екипом археолога: руководиоцем радова др Војиславом Трбуховићем, Чаславом Јордовићем и Мирјаном Благојевић; В.С.Вукашиновић, Извештај о магнетским испитивањима на археолошком локалитету Камаљ (Београд 1994).
17. С.Вукашиновић, М.Зотовић, О примени геомагнетске методе у археолошким истраживањима кроз резултате постигнуте на неким локалитетима у Ужиčком региону, Ужиčки зборник 6 (1977) 19-33; М.Зотовић, Археолошки и етнички проблеми..., 109-112; Једно од малобројних испитивања ове врсте код нас извршено је још 1968. године на неолитском локалитету у Дивостију код Крагујевца, у оквиру заједничког југословенско-америчког пројекта. Такође су на античком локалитету Виминацијум извршена геомагнетска испитивања (1979-1980) и том приликом потврђене претпоставке археолога. Испитивања су вршена под руководством С.Вукашиновића из Геоинститута, Београд.
18. Постављање основне мреже мерних профиле извршиле су геодете рудника угља Тамнава. Обраду и интерпретацију мерних података и израду магнетске карте извршио је др С.Вукашиновић са техничким сарадницима.
19. С.Вукашиновић, М.Зотовић, нав.дело, 29-30.

РЕЗИМЕ

Ширењем источног поља колубарских рудника у подрињско-колубарском региону угрожен је један усамљени тумул на локалитету Камаљ, у атару села Скобаља. Сахране под тумулима имале су култни значај и вршene су од периода ране бронзе до развијеног гвозденог доба. Сходно ауторитету покојника заузимале су доминантан положај (на благим брдовитим косинама или мирним долинама заштићени брдско-планинском конфигурацијом). Тумули представљају најбројнију врсту налазишта металног доба у западној Србији. У настојању да се примени најсавременија методологија у археолошким истраживањима извршена су магнетска испитивања овог сакралног објекта. Добијени резултати потврдили су претпоставку археолога да је хумка археолошки материјализована, бар што се тиче магнетичних објеката и предмета.

SYMMARY

The extension of the eastern field of the Kolubara mines in the Podrinje-Kolubara region is threatening a lone tumulus at the Kamalj site near the Skobalj village. Burial under tumuluses had a religious significance and was common between the early Bronze Age and the zenith of the Iron Age. Depending on the social standing of the deceased, burial sites occupied dominant locations on gentle slopes or in quiet valleys protected by hills or mountains. Tumuluses are the most frequent archaeological findings from the metal ages in western Serbia. In an attempt to apply the most sophisticated methodology in archaeological research, magnetic survey of this sacral site was carried out. The results confirmed archaeologists' hypothesis that the mound was man-made and therefore a significant archaeological site, at least as regards magnetic objects.

Magnetic survey was performed at the Kamalj site to determine the possible existence of archaeological findings and magnetic objects. Measurements were done by means of proton magnetometry, with the lower limit detectability of 1 nT, by use of radial network, with measured points along the profile lines at every 1 m.

According to the established magnetic map (see enclosure) it is evident that the Kamalj anomalous field shows a peculiar configuration. The extreme high ΔT intensity exhibited values of -10 and +60 nT. The positive anomaly (+60 nT) is predominant in the central part of the surveyed field, representing the centre of concentric alternate anomalies in the form of ringlike (partly discontinued) belts with positive and negative amplitudes of ΔT intensities.

The source of magnetic field anomalies is buried, but it is certain that it is not of geological nature, but man-made. It seems that the object is of archaeological character,

being a tumulus with central construction, marked by a remarkable magnetic anomaly, encircled by stone constructions, reflected as magnetic "ringlike" anomalous belts. Some other archaeological materials, as sources of anomalous field, are expected to be found, in the tumulus.

The Kamalj locality proved once more the necessity of using magnetic methods in archaeological investigations. First of all, this is useful in preliminary investigations, which can give us an idea about the possible importance (according to morphology, etc.) of an archaeological site, i.e. whether if it is a buried archaeological object; it could be considered that localities without any magnetic objects are really rare. Magnetic detection of some buried constructions and objects showing magnetic contrasts, as well as their spatial distribution, is of particular importance; it makes possible to effectively plan and perform rational archaeological investigation, especially in large, widely distributed localities.

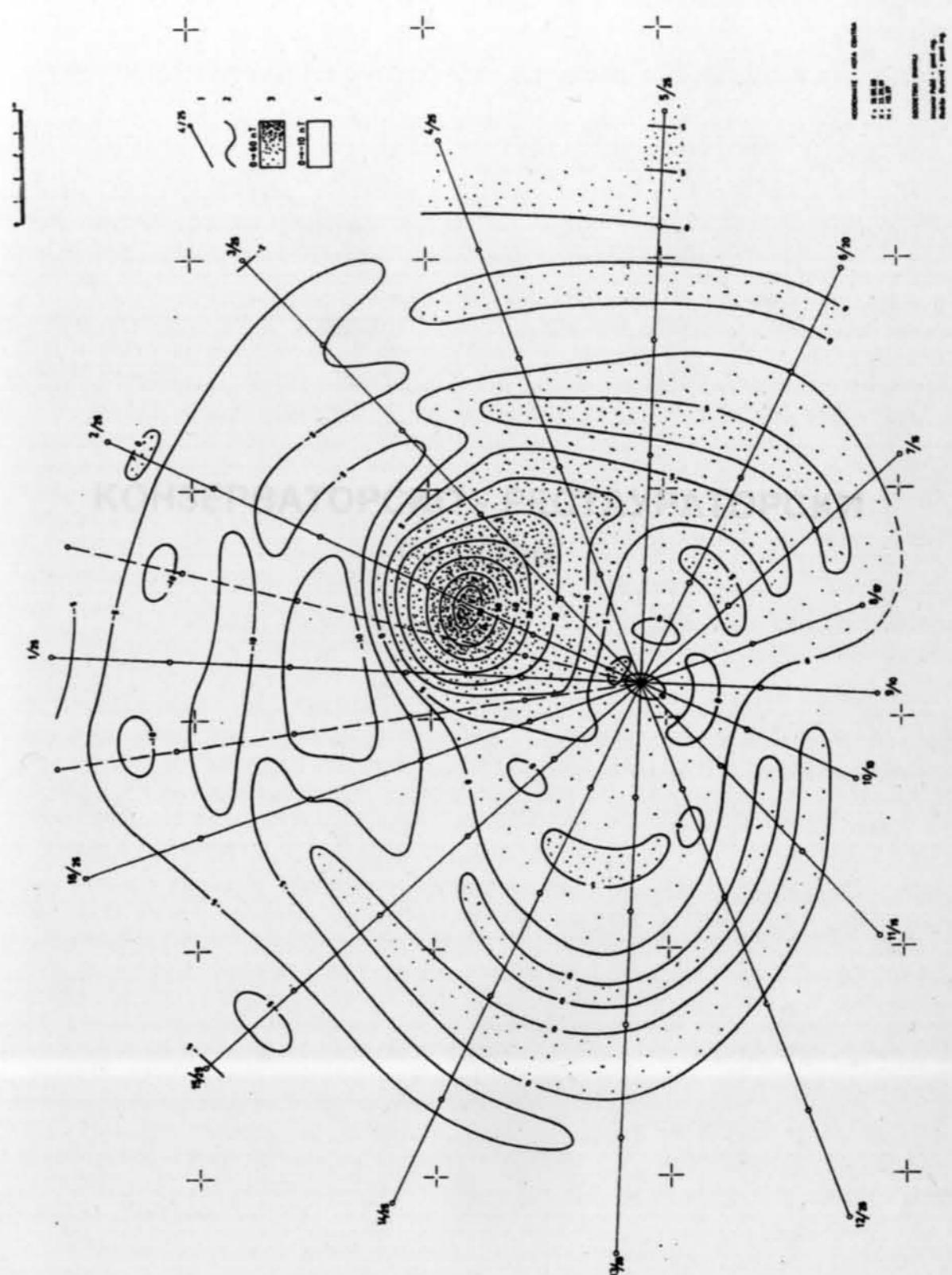
ЛЕГЕНДА УЗ ЦРТЕЖ НА СТРАНИ 95.

Карта изоаномала ΔT интензитета Камаља

- 1.- магнетски мерени профили, са сваком петом тачком (4/25-брож и дужина крака);
- 2.- изоаномале ΔT интензитета;
- 3.- аномално поље ΔT позитивног знака;
- 4.- аномално поље ΔT негативног знака.

Map of isoanomalies ΔT intensity of the Kamalj area

- 1.- magnetic measured profiles, with every fifth point (4/25-number and length of branch);
- 2.- isoanomalies ΔT intensity;
- 3.- positive anomalous field ΔT ;
- 4.- negative anomalous field ΔT .

КОНЗЕРВАТОРСКО - РЕСТАУРАТОРСКИ РАДОВИ

КОНЗЕРВАТОРСКИ РАДОВИ НА ИКОНОСТАСУ ЦРКВЕ У БАРОШЕВЦУ

На територији рударског басена Колубара налази се живописно место Барошевац са црквом Покрова св. Богородице из 1851. године.

Црква је саграђена од камена из околних мајдана, на месту на коме се некада налазила бара. Влажност земље је допринела убрзаном пропадању цркве, што је било видљиво како на фасади тако на иконостасу и мобилијару у њеној унутрашњости.

Из наведених разлога, а на непосредну иницијативу тадашњег протонамесника цркве, господина Станислава Митровића, уз благослов епископа шумадијског, господина Саве Вуковића и свесрдну помоћ и сарадњу ЕПС ЈП Рударски басен "Колубара" - Лазаревац, конзерваторске радове на иконостасу отпочели су стручњаци Народног музеја у Београду, који су због повећаног обима текућих послова, по демонтирању икона са иконостаса, радове препустили Републичком заводу за заштиту споменика културе у Београду.

Конзерваторски радови на иконостасу текли су паралелно са радовима на санирању цркве и уређивању црквене порте, отпочети су марта 1992. године да би, са мањим прекидима, трајали до новембра 1993. године.

Иконостас цркве Покрова св. Богородице је, према запису на доњем делу иконе са представом архангела Михаила на дверима проскомидије, дело браће Константина и Димитрија Анастасијевића из 1854. године. По мишљењу Николе Кусовца, историчара уметности, кустоса Народног музеја у Београду, вероватно је реч о синовима македонског зографа Анастаса, који је радио у нашим крајевима 30-тих година XIX века.

Браћа су иконе сликала у техници темпере на кредно-туткаљној подлози, наношеној преко рељефно обрађених липових дасака са позлаћеном флоралном декорацијом. После санације влаге у цркви дошло је до подизања подлоге и бојеног слоја са носиоца, нарочито на иконама смештеним у нижим зонама. Ови услови су, такође, веома погодовали активнијем раду ксилофагних инсеката у носицима икона и конструкцији иконостаса, па су делови носеће конструкције морали да се мењају. Да би се обавили неопходни столарски радови на носиоцу икона, прво је обављено фиксирање подлоге и бојеног слоја. Уклањање нечистота и старих, оксидисаних заштитних слојева обављено је пре импрегнације носилаца икона воско-смоластом мастом у топлим кадама. За време конзерваторских радова, демонтирани материјал је био одлаган у комору са контролисаним климатским условима, како нагле промене температуре и влаге не би довеле до његовог још већег оштећивања.

Приликом обављања испитивачких радова установљено је да је конструкција иконостаса била премазана масном бојом, а позлаћена пластика бронзом, чак у три наврата. Према речима оца Томислава Једоксића, декоративна пластика је последњи пут бронзирана 70-тих година XX века.

Обимни послови чишћења конструкције иконостаса и уклањање бронзе са делова који су били позлаћени текли су дosta брзо, ако се узме у обзир недостатак репро-материјала, који се тешко набављао у условима велике инфлације и редукованог увоза.

По завршетку конзерваторских радова иконе су заштићене Дамар лаком, нанетим у два слоја. Монтирање икона на конструкцију је морало бити праћено браварским радовима, јер је већина дрвених конструктивних елемената пропала код демонтирања, услед дотрајалости. Конструктивно решење нових веза је мобилног типа.

Пројекат за извођење конзерваторских радова урадила је Жени Келец, сликар-конзерватор и руководилац радова, уз помоћ заменика Соње Послушни, конзерватора; сарадника конзерватора: Гордане Јаковљев, Ангелине Ганић, Бригите Беце, Драгана Сучевића, Горана Болића, Павла Јанковића и Златка Глигића; студената сарадника: Маје Џанкић, Александре Живановић, Марије Младеновић, Тање Сићовић, Миране Новаковић, Предрага Ложајића, Марка Лађишића, Мирона Мутаовића, Миодрага Рогана и Дарка Кузмановића; помоћ мештана: Горана Поповића, Горана Божића, Драгана Милутиновића и Данијеле Пауновић; уз стручне консултације са мр Звонимиром Зековићем, сликаром-рестауратором и Владаном Банковићем, рестауратором.

Фотографисање иконостаса пре радова обавио је локални фотограф, демонтираних икона Никола Живковић, икона и иконостаса по завршетку радова у црно-белој техници и у боји Веселин Милуновић.

СПИСАК ИКОНА СА ИКОНОСТАСА ЦРКВЕ ПОКРОВА СВ. БОГОРОДИЦЕ - БАРОШЕВАЦ

(распоред по зонама са инвентарским бројевима икона):

1. ЖРТВА АВРАМОВА (парапетна икона)	бр.27
2. АРХАНЂЕЛ МИХАИЛО (бочне двери - север - проскомидија)	бр.44
3. ГОСТОЉУБЉЕ АВРАМОВО (парапетна икона)	бр.25
4. АРХАНЂЕЛ ГАВРИЛО (лево крило царских двери)	бр.47
5. БОГОРОДИЦА (десно крило царских двери)	бр.48
6. ЧЕТИРИ ПРОРОКА (парапетна икона)	бр.26
7. АРХИЌАКОН СТЕФАН (бочне двери - југ - ђаконикон)	бр.45
8. ЖРТВА НОЈЕВА (парапетна икона)	бр.28
9. СВ. НИКОЛА (престона икона)	бр.41
10. БОГОРОДИЦА СА ХРИСТОМ (престона икона)	бр.43
11. ИСУС ХРИСТОС (престона икона)	бр.40
12. СВ. ЈОВАН ПРЕТЕЧА (престона икона)	бр.42
13. НЕРУКОТВОРЕНИ ХРИСТОВ ОБРАЗ (доње надверје)	бр.49
14. НЕДРЕМАНО ОКО (горње надверје)	бр.37

ПРАЗНИЧНЕ ИКОНЕ:

1. РОЂЕЊЕ БОГОРОДИЦЕ	бр. 5
2. ВАВЕДЕЊЕ	бр. 6
3. БЛАГОВЕСТИ	бр. 1
4. РОЂЕЊЕ ХРИСТОВО	бр. 2
5. КРШТЕЊЕ ХРИСТОВО	бр.12
6. СРЕТЕЊЕ	бр.11
7. ТАЈНА ВЕЧЕРА	бр.39
8. УЛАЗАК ХРИСТА У ЈЕРУСАЛИМ (ЦВЕТИ)	бр. 9
9. ВАСКРСЕЊЕ	бр.10
10. ВАЗНЕСЕЊЕ	бр. 3
11. СИЛАЗАК СВ. ДУХА	бр. 4
12. ПРЕОБРАЖЕЊЕ	бр. 8
13. УСПЕЊЕ БОГОРОДИЦЕ	бр. 7

II

АПОСТОЛСКЕ ИКОНЕ:

1. СВ. АПОСТОЛ ФИЛИП	бр.23
2. СВ. АПОСТОЛ ЈАКОВ	бр.24
3. СВ. ЕВАНГЕЛИСТ ЛУКА	бр.14
4. СВ. АПОСТОЛ АНДРЕЈ	бр.13
5. СВ. АПОСТОЛ ПЕТАР	бр.16
6. СВ. ЕВАНГЕЛИСТ МАТЕЈ	бр.15
7. СВ. ТРОЈИЦА	бр.38
8. СВ. АПОСТОЛ ПАВЛЕ	бр.17
9. СВ. АПОСТОЛ ЈОВАН БОГОСЛОВ (ЕВАНГЕЛИСТ)	бр.18
10. СВ. ЕВАНГЕЛИСТ МАРКО	бр.19
11. СВ. АПОСТОЛ СИМОН	бр.20
12. СВ. АПОСТОЛ ВАРТОЛОМЕЈ	бр.21
13. СВ. АПОСТОЛ ТОМА	бр.22

III

ПРОШIREНИ ДЕИЗИС:

1. ПРОРОК ДАВИД	бр.33
2. ПРОРОК АРОН	бр.29
3. ПРОРОК СОЛОМОН	бр.34
4. БОГОРОДИЦА	бр.30
5. РАСПЕЋЕ ХРИСТОВО	бр.46
6. СВ. ЈОВАН БОГОСЛОВ	бр.36
7. ПРОРОК ИЛИЈА	бр.31
8. ПРОРОК МОЈСИЈЕ	бр.35
9. ПРОРОК ЈЕЛИСЕЈ	бр.32

IV

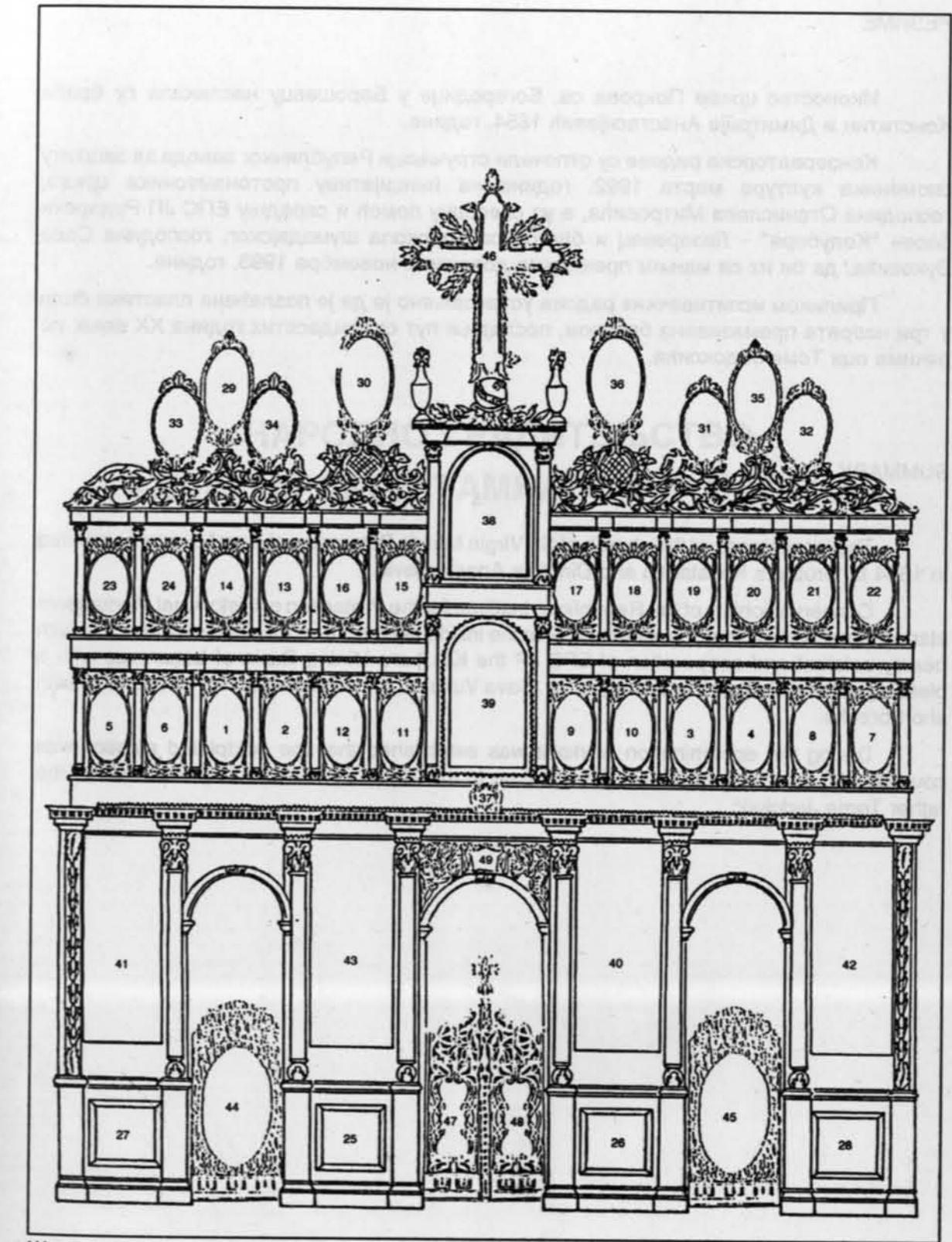
Иконостас цркве Покрова цв. Богородице у Барошевцу - почетак радова

Иконостас цркве Покрова цв. Богородице у Барошевцу - после радова

Царске двери - после радова

Шематски цртеж иконостаса

РЕЗИМЕ

Иконостас цркве Покрова св. Богородице у Барошевцу насликала су браћа Константин и Димитрије Анастасијевић 1854. године.

Конзерваторске радове су отпочели стручњаци Републичког завода за заштиту споменика културе марта 1992. године на иницијативу протонамесника цркве, господина Станислава Митровића, а уз свесрдну помоћ и сарадњу ЕПС ЈП Рударски басен "Колубара" - Лазаревац и благослов епископа шумадијског, господина Саве Вуковића, да би их са мањим прекидима довршили новембра 1993. године.

Приликом испитиваčких радова установљено је да је позлаћена пластика била у три наврата премазивана бронзом, последњи пут седамдесетих година XX века, по речима оца Томе Једоксића.

SUMMARY

The iconostases of the church of St. Virgin Mary's Patronage at Baroševac was painted in 1854 by brothers Konstantin and Dimitrije Anastasijević.

Conservacionists of the Republican Institute for the Protection of Historicaal Monuments started conservation works in march 1992 at the initide of archpriest, mr. Stanislav Mitrović, with heartly asistant and cooperation of EPS JP the Kolubara Mining Basin of Lazarevac with a blessing of the bishop of the Šumadija, mr. Sava Vuković, to be finished in November 1993 with short breaks.

During the egsamination works it was established that the goldplated plastics was covered with bronze three times, the last time in the 70-iec of 20-th century, in words of the father Toma Jedoksić.

НАРОДНО ГРАДИТЕЉСТВО
КОЛУБАРСКО - ТАМНАВСКОГ БАСЕНА

Божидар Крстановић

Нада Живкович

КУЛТУРНОИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ ПОДРУЧЈА

Средњовековна прошлост овог краја познатија је у војнopolитичком смислу, чemu је свакако узрок његов периферни положај у оквиру Византије, Угарске и Србије. Из времена деспотовине све до пада под турску власт, поред других група Мачванске бановине, познати су и Уб (крај око данашњег Уба), Непричава (на коју опомиње данашње истоимено село), Љиг (око истоимене варошице и реке, десне притоке Колубаре), Колубаре и Тамнаве (у сливу ових река). У повељи којом је деспот Ђурађ потврдио раније стечене поседе челнику Радичу Поступовићу помињу се, између осталих, и села Бошњаци, Трстеница, пусто селиште Конатица, Добра Глава (назив брега у атару села Дражевца), Медоева Река (вероватно данашњи Медошевац) и Загреб (данас потес у Великом Борку). Општи економски и културни напредак Деспотовине морао је бити заснован на већој густини насељености од оне коју познајемо, свакако изазваном и турским притиском на југу. Већина насеља пописана је у турским катастарским књигама крајем XV и у XVI веку. У оквиру турске административне поделе, села овога подручја припадала су Београдској и Ваљевској нахији. О њима се мало зна у XVII веку, осим оскудних података путописца који ретко пролазе овим подручјем ван главних саобраћајница. Један од њих је Евлија Челебија који другом половином XVII века бележи села Барајево, Лисовић, Барошевац, Бистрицу, Брајковац, Трбушницу, Смрђиковац, Дудовицу, Липље, Моравце и друга, приметивши да су лепа и напредна.

Аустроугарски ратови крајем XVII и у XVIII веку представљали су прекретницу културноисторијског развоја овог подручја као и целе Србије. Ратна збивања наизменично трају цео век. То има за последицу велика пустошења, покретљивост и ускомешаност становништва које страда и исељава се, али се и досељава и обнавља у периодима мира. Села се празне и поново попуњавају, о чему сведоче и топоними "старо село" и "селиште" у многим данашњим селима. Према попису извршеном 1718-1719. године, непосредно по успостављању аустријске власти, у појединим деловима Србије мање је насељених од пустих села којих у овом подручју нема, али су врло мала, само од неколико кућа. Други попис, обављен 1741. године, после успостављања Аустроугарске границе на Сави и Дунаву, показује да је у Београдском пашалуку само 32% села насељено и то обично са по две до три пореске главе, а често и само једном као у Рудничкој и Ваљевској нахији. Истовремено је забележено да у Колубари има 6 настањених села, 5 пустих и 3 раније расељених, а само 24 пореске главе. Доста пуста земља привлачила је досељенике из околних и даљих планинских области. Доносећи собом израженије одлике патријархалне културе племенског уређења и бунтовнији став према турској феудалној власти, стапају их са патријархалним одликама стваринаца, снажећи задружни начин живота, кнежинску и сеоску самоуправу и демократију, кроз које се исказивао напор за што веће привредно, културно и политичко осамостаљење од турске власти и државе. Задруга као основна друштвена јединица неговала је националну свест и културна обележја, пружала одбрану од турског насиља и била основ економског јачања породице и села. Развојем сточарства, трговина стоком

уздиже поједиње сељаке материјално, политички и културно, већим знањем и већом свешћу. Овом слоју припадају први градитељи бОљих кућа, још у време после Свиштовског мира (1791) и краткотрајног побољшања положаја српског народа који је омогућио известан градитељски замах. Преко трговаца продиру идеје просвећеног апсолутизма и схватања о начину живота и организацији европских држава које подржава свештенство, непомирљиво са повлашћеном исламском вером и прихвата народ притиснут безвлашћем турског феудалног система, несигурношћу и пониженошћу рајинског положаја, доводећи до устанка и ослобађања.

Период прве половине XIX века значајан је истовремено као време стабилизовања насеља и формирања грађевинског фонда трајног карактера. Дотадашње плетаре покривене лубом и колибе замењују солидно грађене брвнаре и полубрвнаре - получатмаре зидане у бондручној конструкцији. Управо из овог времена датирају најстарије евидентиране куће са истраженим подручја. Популација која се до тада повећавала углавном насељавањем становништва из јужних, још неослобођених крајева Србије, Санџака, Црне Горе, заустављена је, поготово када је законом 1841. године забрањено слободно заузимање земље. Пораст становништва обавља се природним прираштајем као последицом смирене политичке ситуације и срећених социјалних прилика у обновљеној Србији. Интензиван развој насеља у привредном, социјалном и грађевинском смислу, манифестију се и подизањем школа, прво у највећим селима као заједничке за неколико суседних села.

Посебно треба истаћи у оквиру развоја насеља, настанак и развој варошица, Лазаревац, Лајковац и Уб. Док се Уб формира рано, још у XVIII веку, као турска касаба, дотле се Лазаревац и Лајковац формирају тек 80-тих година XIX века као регионални центри за села околних области. Међутим, без обзира на начин настанка, оне током XIX века имају јединствен историјски развој. Пробуђена привредна и друштвена активност Србије XIX века има за последицу формирање трговачког и занатског слоја у варошицама који је непосредни носилац материјалног просперитета. У варошицама настају трговачко занатски центри, пијачни тргови и чаршије, а потом објекти као што су пошта, суд, општина, катастар и др. преко којих врше своју административно-управну функцију. Као трговачко-административна средишта за потребе околног подручја варошице остају кроз цело XIX век у потпуној зависности од села своје околине. Преко административних институција и трговаца извозника, односно развијеног занатства варошице врше двоструку функцију, регионалног центра и везе са Београдом. Оваква организација доводи до формирања варошког становништва чија егзистенција у потпуности зависи од облика градске привреде, пре свега занатства и трговине. Овај слој варошког становништва даје посебан печат физичкој структури варошице, а то су густо израђене чаршије са кућама двојне намене, које се скоро ослањају једна на другу, и правоугаони тргови пијачне намене.

Током прве половине XX века, нарочито после I светског рата, варошице се и даље развијају као административно-трговачко-занатски центри са истом садржином, али унеколико изменењеном функцијом. Варошице не представљају више посредника и везу околних села са Београдом као главним центром, већ развијају сопствену привреду кроз јако занатство и ситну индустрију. Ово осамостаљење у новије време довело је до њиховог формирања у градске центре представљајући један од главних чиниоца политичког, економског и социјалног живота њихове околине.

ФОНД НАРОДНОГ ГРАДИТЕЉСТВА

Евидентирани објекти хронолошки припадају распону од једног столећа. Најстарији су из прве половине XIX века, из доба стабилизације села и њиховог згушњавања, а најмлађи су с краја прошлог или почетка овог века, из времена распада задруга и преласка на инокосну породицу. Разноврсност типова и варијанти проистиче из дводелне куће. Она је представљена полубрвнаром која се у истраженом подручју јавља у две варијанте: равних зидних платана (кућа Витомира Андрића, Брајковац) и са долапима испуштеним под стреху (кућа Јелике Радовановић, Лајковац; и Живка Јовановића, Пепељевац). Прва је шире распрострањена и уобичајена. Друга је ређа и карактеристична за овај део Србије.

Развијеније основе од ових је троделна полубрвнара са отвореним угаоним тремом (Бугарчић, Јабуче). Њена просторна организација добијена је поделом готово квадратне основе на два дела, од којих је кућа скраћена за трем, а друга половина подељена на две собе. Преко трема остварена је веза са кућом и гостинском собом, док је друга повезана са кућом. Полубрвнара је временом замењена чатмаром идентичне просторне структуре и организације. Од претходне се разликују по томе што су у потпуности грађене у дрвеној скелетној конструкцији са испуном од чатме. Кров им је благог нагиба, покрiven ћерамидом, а угаони трем ограђен. То су типичне задружне куће Шумадије прве половине и средине прошлог века (овом типу припада и накнадно дограђена кућа Гроздане Марковић из Лесковца, при чему јој је затворен трем.) Варијанту овакве просторне организације представљају отворени трем дуж целе стране (Зорке Ђурђић, Дудовица). Другу групу чине троделне куће без трема. У њих су собе повезане преко оџаклије (у ове би спадала нешто модернизована кућа Чедомира Перлића из Дудовице, са оџаклијом у улози сале. На данашњем месту, на које је пренета, саграђена је над подрумом по угледу на конаке, али са дозиданим спољним степеништем). Троделне куће без трема, скоро квадратне основе, високог пирамidalног крова покрivenог бибер црепом, са димњаком на врху, преовлађују у истраженом подручју. Градили су их мајстори Босанци, па су назване новијим осаћанкама. Бондручне су конструкције, са испуном од чатме и ћерпића. Опека као испуна је ређа и јавља се у време када је, увођењем димњака и постављањем таванице, оџаклија претворена у салу. Описани процес сведочи о њеној прилагодљивости савременијим животним условима, због чега је послужила као кућа инокосне породице (кућа Момчила Илића, Жупањац) у време распадања задруга.

У новијој варијанти плана, створеној савременијим схватањем становљања, троделна структура је организована супротно досад описаној. Сада је оџаклија подељена на два дела - кућу и собу, а другу половину заузима сала у улози гостинске собе (кућа Зорке Милошевић, Чибуковица и Анђе Милошевић, Барзиловица). Има случајева да је и сала дељена на две просторије, чиме је добијена четвороделна кућа (Бабића у Ц.Јабуци), подсећајући на просторно решење виђено у појединим гостинским кућама.

Троделна кућа формирана је из дводелне и додавањем просторија уз "кућу" наспрамно соби, тако да кућа заузима средњи део између две собе повезујући их међусобно и са спољном средином. Ово решење омогућавало је повећање

просторне структуре и поједностављивало комуникацију. Потом је једна соба дељена на две, а друга је задржавала функцију гостинске собе или сале (кућа Малише Живојновића, Строво). Деобом сале на две собе добијена је петodelна кућа симетричне основе (кућа Јордана Станишића, Придворица).

У просторно најразвијеније и најновије по настанку спада кућа назvana тамнавка. Настала је подужном поделом правоугаоне основе на два дела, од којих је један оџаклија - сала скраћена за једну собу, а други издељен на три собе повезане преко оџаклије међусобно и са спољном средином (Стубленица). Ова просторна шема стварана је и накнадним бочним додавањем двеју соба уз троделну кућу (кућа Кузмановића, Црвена Јабука). У овај тип куће могла би се, мада као плод обнове, сврстати и кућа Илића из Непричаве. Међу највећим по димензијама и најстаријим по настанку, она је задржала подужну поделу правоугаоне основе, карактеристичну за троделне куће формиране деобом простора, али се њена првобитна просторна структура и организација без ширег истраживања не може поуздано утврдити. По историјским и архитектонским вредностима, морала би бити сачувана и истражена.

Две куће, по просторној структури међу најразвијенијим, а по времену градње најстаријим, настале су као плод замисли спајања двеју кућа у једну. Прва (кућа Д.Читаковића, Г.Мушић) је формирана додавањем троделне оџаклије (у низу соба, оџаклија, соба) уз подужну страну полубрвнаре, при чему су обе засебне целине повезане са спољном средином и међусобно по оси која пролази кроз двоја наспрамних врата полубрвнаре и наставља се вратима на оџаклију. Друга (кућа Лоле Димитријевић, Лесковац) је настала као интегрални конструктивни склоп, подужном поделом правоугаоне основе на два, а попречном на три дела, при чему је добијено 6 просторија од којих две чине засебну целину - кућу, а 4 остала повезане међусобно кружним током око централног оџака, другу - оџаклију. Обе целине међусобно су повезане вратима између куће и оџаклије, која свака за себе има директну везу са спољном средином.

Посебну врсту представљају гостинске куће. На њихову посебност указују и називи "башкалук" или "одвојац", настали као изрази којима се смишоја појма кућа не мења, будући да је за њу везан најисконскији симбол породице (куће) - огњиште. Зато у одвојцу огњиште ни по величини ни по улози није исто са оним у кући, служећи углавном као ложиште за пећи. И у градитељско функционалном смислу оне су посебне. То су спратне зграде квадратне основе, са подрумом у приземљу и стамбеном зоном на спрату. Служе за примање гостију и прославу породичних празника и свечаности. Гостинске куће поседовали су најимућнији и најугледнији сеоски домаћини: трговци, кметови и свештеници, по чему су постале статусни симбол власника.

У селу Ратковцу код Лajковца снимљене су две гостинске куће, обе са испуштеним спратним делом изнад улаза у подрум као карактеристичним елементом. Из трема, формираног над подрумом, остваривана је веза са спратом преко степеништа постављеног уз зид подрума. У примеру гостинске куће Т.Марковића степениште је накнадно извучено испод трема и додано уз зид спратног дела изградњом стајалишта покрivenог надстрешницом, условљавајући на том месту пробијање врата. План ове куће остварен је тако што уски ходник у улози оџаклије дели две собе дуж једне стране од треће, највеће - гостинске,

скраћене за ширину диванхане (на коју се пело степеништем), отворене према ходнику. Овакав план је исти са, млађим по настанку, конаком Радића у М.Борку. Друга гостинска кућа, Д.Ђукића, концепцијски је слична оџаклији Димитријевића из Лесковца. Крстообразном поделом квадратне основе спрата добијене су четири просторије са централним масивним оџаком заротираним тако да су у собама засечени углови ради једноставнијег прикључења пећи, њиховог ложења и одвода дима. Најмања просторија је оџаклија, преграђена на ћилер (оставу) чија је ширина одређена дужином степеништа којим се из приземља, уз зид подрума, пење у оџаклију. Веза просторија остварена је преко оџаклије и гостинске собе.

Међу малобројним сачуваним пратећим зградама (три вајата, магаза и качара) најзанимљивија је спратна зградица Душана Молеровића у Степањи. Доњи део зидан је од ћерпича, а горњи од шашовца са капцима уместо прозора. Кров је четворо-сливан покрiven бибер црепом, али се по урезима за рогове, на венчаницама, види да је био стрмији и свакако покрiven шиндром. По изгледу и детаљима очигледно је да је у питању чардачић који је био крај цркве у улози собрашице - зградице за примање гостију у време црквених празника. Доњи део од ћерпича настао је када је дрвени пропао и том приликом је и степениште извучено под накнадно додану надстрешницу.

Воденице на Колубари спадају у најразвијеније објекте ове врсте. Грађене су попречно на јаз или речно корито, тако што је вода зајажена стварајући довољан пад за покретање витла. Са јаза је појединачним дрвеним коритима спровођена на хоризонтално постављена витла. Ово решење, назовано је "на лакомицу". Веће воденице грађене су преко целог речног корита са по десетак воденичних места, представљајући праве зачетке индустрије. Данас су поредовничке, а у време подизања у власништву најимућнијих појединаца, о чему сведоче њихови називи: Протина воденица (Проте Матеје Ненадовића у Бргулама - у разрушеном стању), Јолића, Брдарића, Илића, и др.

Посебну пажњу заслужују гробља и белези крај пута који су недовољно истражени. По симболици форме и декорације и по натписима, они представљају богате изворе различитих података о обичајима, схватањима, веровањима, друштвеноисторијским збивањима и личностима које су у њима учествовале. Неке од тих личности су веома познате и заслужне у стварању новије српске историје. Као илustrацију поменућемо неколико примера. На тзв. "Мађарском гробљу" у Скобаљу је гроб Лазара Живановића којег је у крчевини убио извесни Исаја 1780. године, подсећајући на време насељавања и заузимања земље крчењем. На гробу Радована Седића, умрлог 1832. године у 52. години живота и сахрањеног крај цркве у Јабучју, пише да је био главни водени трговац, што је, по једном тумачењу, означавало човека који је трговао целепима говеда са Приморјем. У овом случају није искључена могућност да је у питању трговина чопорима свиња на Остружничкој, Палешкој или Митровачкој скели. На гробљу у Каленићу је надгробни споменик Петра Живановића који је за време Карађорђа био капетан 4 године, а за време кнеза Милоша нешто мање. Његов отац Живан, по сећању проте Матеје, као момак кнеза Алексе, у потери против хајдука у селу Скобаљу, ранио је Карађорђа у руку, због чега је овај остао мало сакат. На сечу кнезова подсећа споменик кнеза Станоја из Зеока, крај пута у приватном дворишту у истом селу, којег је синовац Никола осветио, како пише на његовом споменику, на месту званом Црквине у Барошевцу.

Из наведених примера може се наслутити какав значај има систематско истраживање гробала и прикупљање података о познатим и заслужним личностима овог краја који је у време националног ослобођења представљао устаничко језгро.

Зорица Ђеранић
Тихомир Дражић
Босиљка Томашевић

АРХИТЕКТОНСКА АНАЛИЗА ОБЈЕКАТА НАРОДНОГ ГРАДИТЕЉСТВА И ПРЕДЛОГ ЊИХОВЕ ЗАШТИТЕ

Током истраживања народног градитељства у 1994.г. на подручју Колубаре и Тамнаве обрађено је двадесетак села у којима је евидентирано тридесет седам објеката. Снимљено је једанаест стамбених и четири привредна објекта. Архитектонски снимљени стамбени објекти су куће и конаци, док је за четири ваята - вредна због различитости у обликовању и просторној концепцији - урађена само фото документација. Врло су ретки традиционални објекти који су груписани у оквиру једног домаћинства. На терену је затечено само неколико случајева да се поред куће за становање налази и један, односно два привредна објекта грађена у прошлом веку. Углавном су то појединачни примерци народног неимарства, окруженi - али и угрожени - савременим грађевинама.¹

ГРАДИТЕЉСТВО ТАМНАВЕ И ВАЉЕВСКЕ КОЛУБАРЕ

СЕЛО ЦРВЕНА ЈАБУКА

КУЋА ТОМИСЛАВА БАБИЋА - По казивању власника, кућа је подигнута око 1900. године. Предање каже да су некада била два брата - Ненад и Дамњан - од којих су постали Дамњановићи и Ненадовићи. Ненад је имао два сина, Ивана и Милана, а Милан Радомира и Велимира. Велимир опет Јанка, Јоцу и Радојицу, који су живели у овој кући негде почетком XX века и сваком од њих је припадала по једна соба. Браћа су се касније поделила, а у кући је остао Јанко чија ћерка доводи у кућу мужа, Живорада Бабића. Слава Дамњановића је св. Лука, а Бабића је Ђурђевдан.

Бондручна, приземна кућа, правоугаоне основе, средње величине, подигнута је на ниском каменом темељу са дрвеним темељачама. Испуна зидова је од шепера која је малтерисана блатом и окречена. Кров је четвороводан, са 11 пари рогова на дужој страни, изразитог нагиба са 45 редова бибер црепа. Таванска конструкција је од дрвених греда које изнад собе носе малтерисану плафонску конструкцију, а изнад "куће" је отворен део изнад огњишта, док је остали покрiven дрвеним шашовцима. Подови су од набијене земље осим једне собе где је, као завршна обрада, коришћена опека. Зграда је четвороделна, "кућа" заузима 1/4 укупне површине објекта, док је остали део под собама. У две собе се улази директно из "куће", а у трећу, дијагоналну од "куће", из једне од соба. У центру зграде, где се укрштају унутрашњи зидови, налази се огњиште са отвореном таваницом изнад. У зиду су још сачувани остаци ослонца за вериге.

Кућа Томислава Бабића

На згради су једна улазна врата која воде у "кућу". Свака соба има по два мала двокрилна прозора на спољним зидовима, који се отварају према споља и према унутра.

Овај тип куће је карактеристичан за млађу, завршну фазу развоја старе сеоске куће Колубаре и Тамнаве.

КУЋА НИКОЛЕ КУЗМАНОВИЋА - Првобитно се на њеном месту налазила кућица коју је Николин деда пред женидбу, око 1910. године, дозидао и тада је добила данашњи изглед.

Кућа је сложеније основе (петоделна), настала бочном доградњом двеју нових соба на зграду са оџаклијом из које се улазило у две наспрамне собе са заједничким димњаком код кога је полуокружно засведено ложиште. У време доградње цела зграда је покривена класичним четвороводним кровом са бибер црепом. Као и све друге куће тог времена, грађена је као бондручара са испуном од шепера и малтерском декорацијом у виду лажних пиластера на угловима зграде и пољима између прозора.

На бочној страни зграде су двокрилна улазна врата која воде у оџаклију, одакле се улази у све четири собе. Главна улазна и удвојена собна врата (за додатне собе)

Кућа Николе Кузмановића

интезивно плаве боје, изведена у виду портала, урађена су са доста маштовитости и дело су непознатог локалног мајстора, настала под утицајем народне уметности.

Током времена извршене су делимично преправке (зазидано ложиште, изменејена столарија, нови подови) које нису битно нарушиле првобитан изглед зграде.

Ова зграда типолошки не припада старим сеоским кућама са "кућом" отвореног огњишта и собама, већ у функционалном смислу представља помак са јасно израженом функцијом пријема гостију у посебним приликама и сталног спавања укућана у собама.

ВАРОШИЦА ЛАЈКОВАЦ

КУЋА ЈЕЛИКЕ РАДОВАНОВИЋ - У самој варошици Лajковцу, окружена новоподигнутим бетонским вишеспратницама, налази се мала дводелна полубрвнара, највероватније подигнута у прошлом веку, чије ближе време настанка нисмо могли утврдити.

Мања дводелна полубрвнара-получатмара је типична кућа западне Србије, са "кућом" и једном собом уз чији је преградни зид постављено отворено огњиште са

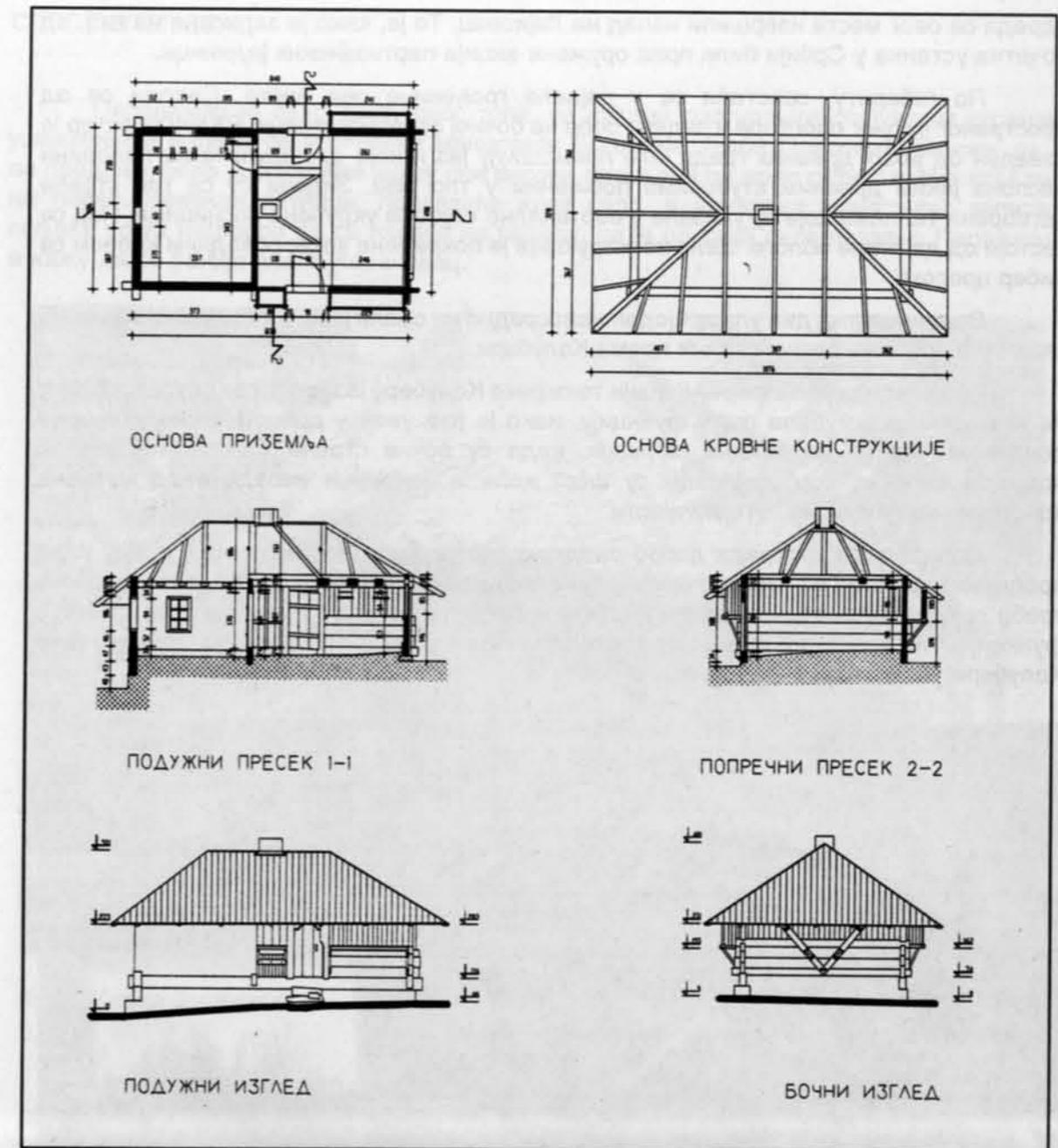
Кућа Јелике Радовановић

ојаком пирамidalне конструкције од плетера за одвод дима према зиданом димњаку у врху крова. Поред двоја улазних врата, која су образац за ову врсту зграда, на бочним странама "куће" урађена су два долапа који су са спољне стране подупрти танким косничима и затворени вертикалним шашовцима који додирују косу кровну конструкцију. Са унутрашње стране, према простору "куће", постављена су на оба долапа по двоја малих врата једноставне конструкције, кроз која се уноси или износи скромно посуђе. Доњи део конструкције "куће" чине по три ућерте масивне талпе које належу на велике греде темељаче. Горњи део конструкције је затворен вертикално унизаним шашовцима и поменутим долапима. Између источних врата и преградног зида урађен је још један мањи долап. Кућа је покривена четвороводном кровном површином са храстовом шиндром покривеном ћерамидом.

Иако се кућа користи за становиће ипак је, због неодржавања, део кровне конструкције оштећен и угрожава друге конструктивне делове.

Ова мала кућа, која се некада налазила на периферији Лајковца, сада је стешњена са две нове спратне зграде неодговарајућег амбијента. Требало би наћи решење за њену трајну заштиту исељењем у неки будући етно-парк, јер њене архитектонске и друге вредности указују да се не сме дозволити уништење.

Кућа Јелике Радовановић

Кућа Јелике Радовановић

ЈОЛИЋА ВОДЕНИЦА - Недалеко од Лајковца, на јазу реке Колубаре, налази се поредовничка воденица звана Јолића воденица. По предању, подигнута је у време Првог српског устанка, мало низводније од једне старе воденице коју су Турци спалили непосредно пре тога. Данас она има око 33 сувласника из Рубрибрзеле, Пепельевца и Лајковца. На зиду Јолића воденице, испред улазних врата, налази се спомен плоча на којој се помиње да су 16.8.1941. године борци Колубарске чете Ваљевског партизанског

одреда са овог места извршили напад на Лајковац. То је, како је записано на њој, од почетка устанка у Србији била прва оружана акција партизанских јединица.

По габариту, сврстава се у највеће грађевине ове врсте. Састоји се од пространог радног простора и зидане собе на бочној северној страни. Радни простор је изведен од јаких дрвених греда које премошћују јаз и које су подупрте на половини распона јаким дрвеним стубовима побијеним у тло јаза. Зидови су са три стране затворени талпама које су унизане у вертикалне стубове укрућене косницима. Под се састоји од дашчане облоге. Цела конструкција је покривена четвороводним кровом са бибер црепом.

Воденица има два улаза - један непосредно на обали јаза, на подужној западној страни, а други на бочној страни према Колубари.

Приликом радова на регулацији тока реке Колубаре јаз је постао неупотребљив, па је воденица изгубила своју функцију, иако је још увек у добром стању. Томе су допринели ранији радови на санацији, када су бочне стране - потпорни зидови подбетонирани, а том приликом су шест кола и лакомице изведене од металне конструкције губећи на аутентичности.

Обзиром да је зграда добро сачувана, да се налази практично у граду и да проблеми везани за њену ревитализацију не представљају озбиљнији технички проблем, треба предузети све мере да се заштити и презентира у свом првобитном стању и функцији. Тим пре што је једна од ретких воденица које су се сачувале до данас на току Колубаре у лајковачкој општини.

Јолића Воденица

СЕЛО ПЕПЕЉЕВАЦ

Пепељевац је село разбијеног типа, са кућама растуреним по јужним странама узвишења и налази се у близини манастира Боговаће. Љуба Павловић бележи да је, по предању, село добило име јер су сви висови сачињени од врло ситног песка који личи на пепео. Некакви путници, пролазећи кроз село, а идући ка манастиру, запитали сељаке ко их наговори да се наслеле на пепелу, па је од тада село названо Пепељевац, а кажу да се раније звало Карановац.

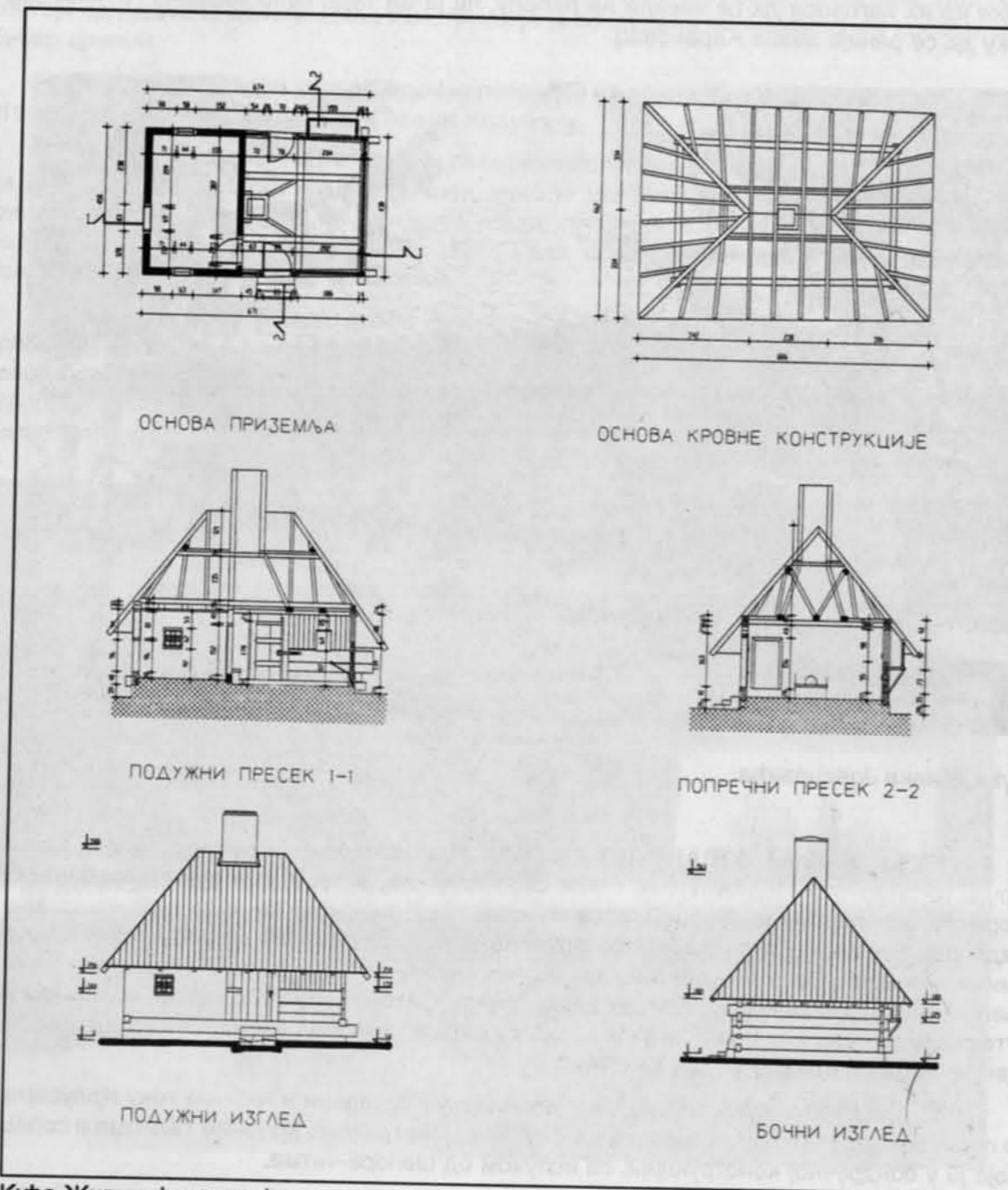

Кућа Живка Јовановића

КУЋА ЖИВКА ЈОВАНОВИЋА - Породица Јовановић је новодосељена, као и друге из овог села, јер су Турци старо село спалили, а породице су се раселиле. О пореклу ове породице Љуба Павловић нема података, али се зато - по казивању садашње власнице Вере Јовановић - причало да су њихови стари дошли из села Кључа (мионички крај). Вера памти причу да је цела окућница била стара и моћна, али да је њеном свекру Властимиру, при деоби са браћом Витомиром, Србољубом, Јанићијем и Станимиром, припадала ова стара кућа, док су остале помоћне, економске зграде браћа демонтирала и однела у нове окућнице.

Стара сеоска кућа, најраспрострањенија у Подгорини и горњем току Колубаре, је полубрвнара - бондручара, са делом "куће" која је грађена дрвеним талпама и собом која је у бондручној конструкцији, са испуном од шепера-чатме.

Кућа Јовановића, мала по величини, габарита 4,5x6,5 м, али посебне грађевинске вредности, изразити је пример овог типа. Изведена је на ниском каменом темељу, издужене правоугаоне основе, са јаким и масивним дрвеним гредама-темељачама, као типична двodelна кућа са једном собом и "кућом" у којој је уз подеони попречни зид постављено огњиште у средњем делу зграде. Изнад огњишта се налази део посебне конструкције за одвођење дима преко изузетно широког димњака у врху крова, чији је завршни део оштећен.

Кућа Живка Јовановића

У "кућу" се улази кроз двоја наспрамно постављених врата урађених од широких, тесаних талпи. Доњи део конструкције "куће" чине масивне широке талпе поређане у три реда, које су ућертане на угловима са знатним али неједнако прештеним делом талпи, што згради заједно са испуштеним долапом на источној страни даје посебне архитектонске и, могло би се чак рећи, скулптуралне облике. Горњи део конструкције је затворен вертикално постављеним шашовцима између хоризонталних талпи и удвојених тавањача. Због оваквог конструкцијског решења изнад укрштања талпи постављени су на угловима скраћени дрвени стубови за прихватате венчаница.

Друга половина зграде је у бондручној конструкцији са шепером. На све три стране собе налази се по један мали двокрилни прозор чија се крила отварају споља и унутра. Сви подови су земљани.

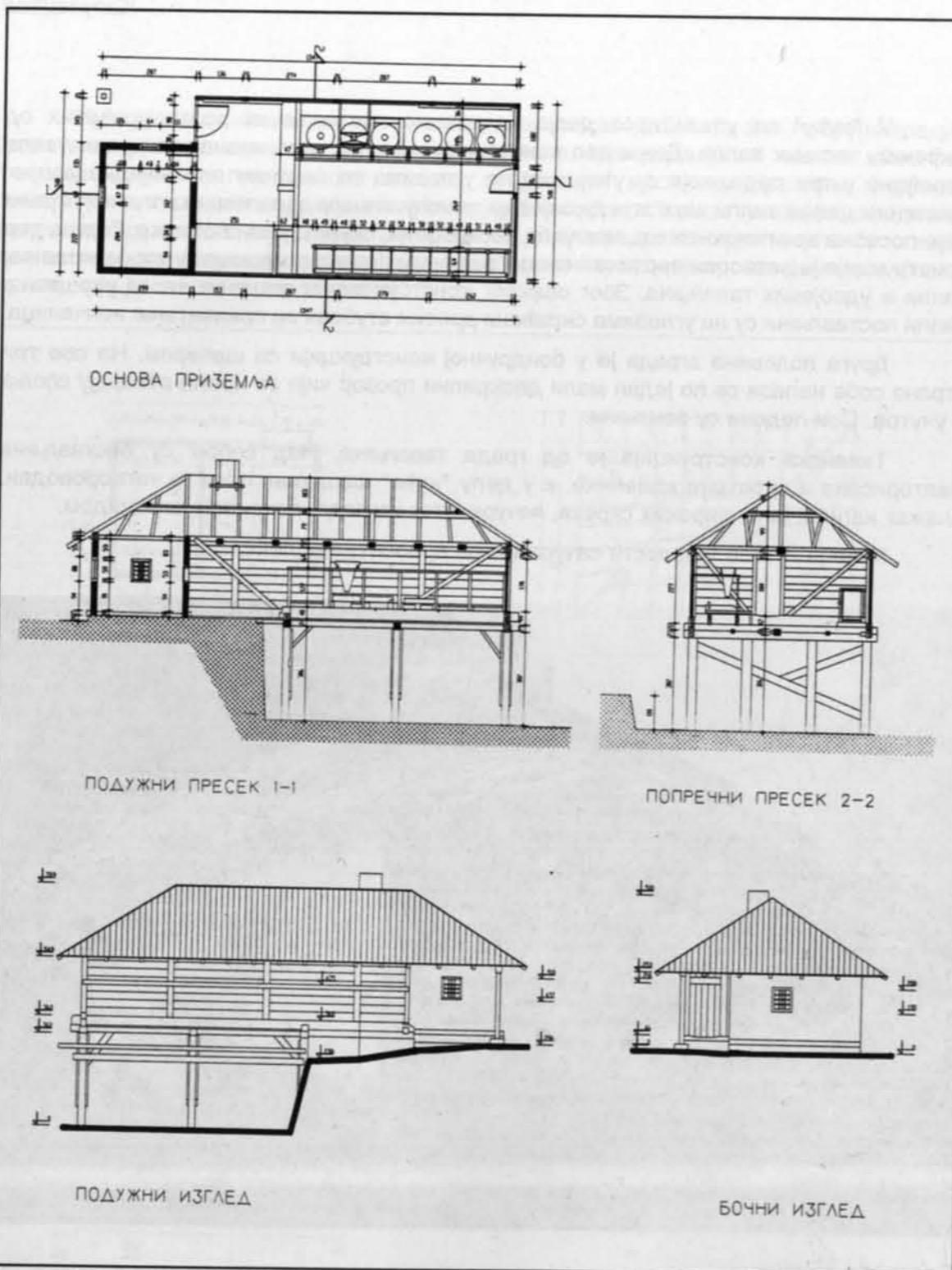
Таванска конструкција је од греда тавањача. Над собом су постављене малтерисане и окречене коленике, а у делу "куће" шашовци. Кров је четвороводан, блажег нагиба, јако широких стреха, печуркастог изгледа, покрiven ћерамилом.

Кућа је готово у целости сачувала све првобитне одлике.

Брдарића воденица

БРДАРИЋА ВОДЕНИЦА - Поредовничка воденица је подигнута у првој половини XIX века и данас има 65 поредовника из Пепельевца и Стрмова. По казивању мештана, воденица је некада имала 5 каменова, о чему сведоче и 5 окана за ујам. Како је вода

1900. године однела брану, то је Миливоје Бајић из Шушња код Лазаревца дао новац да се обнови, а заузврат је приододат и шести камен. Тражио је и добио други камен у низу, који се и данас зове "шушњарац". Воденица је обновљена 1954. године и била је у функцији до пре петнаестак година.

Брдарића воденица сврстава се у веће воденице на Колубари, са шест каменова на дрвеној конструкцији од три реда, са по четири храстова стуба великог пресека (28/27cm), гредама и талпама изнад широког и дубоког јаза. Део горњег постројења (каменови, кошеви) делимично је сачуван. На супротној страни сачувано је неколико окана - пресека за жито. Од доњег воденичног постројења није сачувано ништа. Знатан део, око једна трећина основе, воденичне зграде лежи на обали јаза на коју се даље наслажа мања соба за воденичара, која је изведена у бондруку и чатми. У воденицу се приступа преко мањег трема који се завршава у линији собног зида на углу зграде. На самом углу је стуб који носи део кровне конструкције. На супротној страни се налазе друга врата која се сада не могу користити, јер је обала јаза на том делу знатно нижа. Изузев собе, остали зидови су затворени талпама које су унизане између дрвених стубова. Преко тавањача је постављена окагача и стубови косе столице четвороводног крова покрivenог бибер црепом.

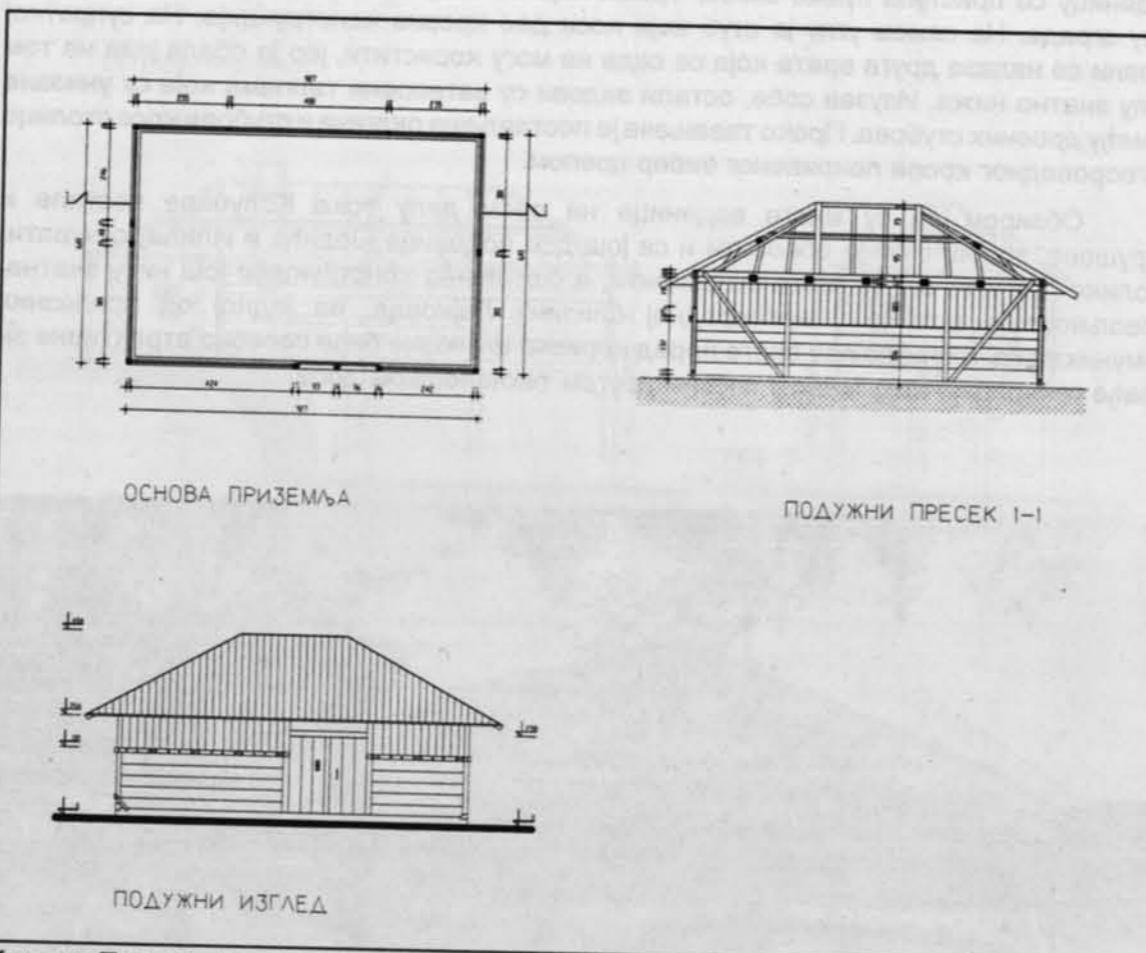
Обзиром да су многе воденице на овом делу тока Колубаре нестале и порушене, требало би је обновити и са још две воденице (Јолића и Илића) сачувати, утолико пре што се јаз може оспособити, а оштећења конструкције још нису знатна. Повољност је што је у непосредној близини Лајковца, на једној од прилазних комуникација, а зграде ове врсте поред корисне функције биће посебно атрактивне за млађе генерације које живе у сасвим другом технолошком добу.

Качњак Теклије Лукић - Теофиловић

КАЧЊАК ТЕКЛИЈЕ ЛУКИЋ - ТЕОФИЛОВИЋ - По сећању данашње власнице, качњак је пренео њен отац, Драгутин Лукић као свој део при деоби задруге почетком овог века, па време настанка није могуће утврдити. У згради су се некада налазиле велике каце, а тавански простор је служио за сушење кукуруза.

Ова качара већих димензија ($6,40 \times 9,27$ m) правоугаоне је основе, по свом облику је врло распрострањена у западној Србији и могло би се рећи да представља типско решење.

Качњак Теклије Лукић - Теофиловић

У масивне темељне греде које леже директно на тлу учепљено је десет дрвених стубова који носе удвојене венчанице и пет тавањача са окагачом. Стубови су на половини висине прстенасто обавијени хоризонталном гредом - "појасом" са уобичајеним резбареним мотивима. Иznад је четвороводна кровна конструкција блажег нагиба, са ћерамидом као кровним покривачем. У доњој зони је постављено по пет хоризонталних талпи које улазе у ужљебљене стубове. Горња зона је затворена вертикалним шашовцима, а цела конструкција је укрућена косницима. Зграда има широка двокрилна врата, са средишњим стубом који може да се помера када се уносе каце. Качњак је сачуван у потпуности.

СЕЛО СТРМОВО

Стрмово је село колубарске долине, разбијеног типа, а налази се северо-западно од манастира Боговађе. Име села је, по Љуби Павловићу, донето из истоименог села ужиčког краја, одакле су се доселиле поједине породице овог села.

КУЋА МАЛИШЕ ЖИВОЈИНОВИЋА - О Живојиновићима Павловић бележи да су досељени из Ст. Влаха крајем XVII или почетком XVIII столећа и славе св. Пантелију.

Време настанка куће није познато, али по казивању данашњег власника кућа је на ово место пренешена око 1898. године.

Грађена је у бондручној конструкцији, на правоугаоној основи, габарита $7,35 \times 10,65$ m, са четвороводним кровом благог нагиба, који је покрiven ћерамидом. На линији слемена је зидани димњак који подсећа на решења која се срећу на кућама моравског подручја.

Зграда је четвороделна, са "кућом" у средини основе, две собе са једне стране и, са друге, једном просторијом која је највероватније придodata приликом преношења. Испод дела са собама је подрум врло мале висине условљене малим падом терена. У средишњем делу је један дрвени стуб који скраћује распон главне греде.

Кућа Малише Живојиновића

ВАЈАТ БОРИВОЈА ЈОВАНОВИЋА - О старости дуплог вајата, који је најзанимљивија зграда у окућници, нема поузданых извора сем податка да је ова окућница формирана око 1933. г., када је стара, двodelна полубрвнара пренешена и преправљена у бондручару. Вероватно су те године настали и вајати који су давно изгубили своју функцију, па се данас користе као магаза са три окна за жито и млекар.

Вајат Боривоја Јовановића

СЕЛО ПРИДВОРИЦА

Придворица, село на десној страни реке Колубаре, спада у села збијеног типа.

КУЋА ЈОРДАНА СТАНИШИЋА - О породици Станишић Љ. Павловић бележи да се доселила из Осата у Босни и да је друга породица по старини у овом селу. Садашњи власник куће тврди да је првобитна кућа зидана око 1860. године, а да је 1932. г. прерађена. Причало се да су је градили Босанци, и то "мајстор Митар и браћа". Крај саме капије, на уласку у "велико" - економско двориште, налази се неколико

породичних надгробних споменика, од којих је најстарији Аксентија Станишића (1845 - 1915), прадеде данашњег власника Јордана Станишића. Кућа је, по казивању власника, 1932. године знатно преправљена и изведена у маниру тога времена када се дефинитивно напуштају стари облици градње са "кућом" у којој је отворено огњиште. У то време почињу се уводити новине у организацији сеоског живота, што се непосредно одражава и на функционалну организацију куће.

Кућа је симетричне основе, са оџаклијом у средини и по две собе са бочних страна. Вероватно је постојање претходне куће условило решење са двоја наспрамних улазних врата, која више немају ону функцију која су имала или су се по навици понављала стара правила. Источни, главни улаз има један мањи дозидани трем са лучно обликованим отворима у зиду од опеке. Занимљиво је да је задржан бондручни конструкцијски систем са чатмом као испуном, иако се куће овог типа више не граде у бондруку већ масивним зидом од опеке. Можемо судити да је преправка старе куће утицала да се задржи стари конструкцијски систем. Да су се старе навике споро мењале може посведочити и обрада пода који је у свим просторијама од земље. Испод дела куће је подрум са једним дрвеним стубом у средини. У то време мајстори поклањају нарочиту пажњу обради фасаде, па сваки преноси своје виђење фасадне пластике, вероватно по угледу на градске куће које су по правилу биле богато украсене фасадним декоративним елементима. И столари су се трудали да допринесу том ликовном утиску, па су посебну пажњу посвећивали обради шпросни, испуна и опшивке, што се може приметити на овој кући. Кров је четвороводан, са мањим трово-

Кућа Јордана Станишића

дним кровом који покрива трем. Као и многе друге куће, покривена је ћерамидом преко храстове шиндре.

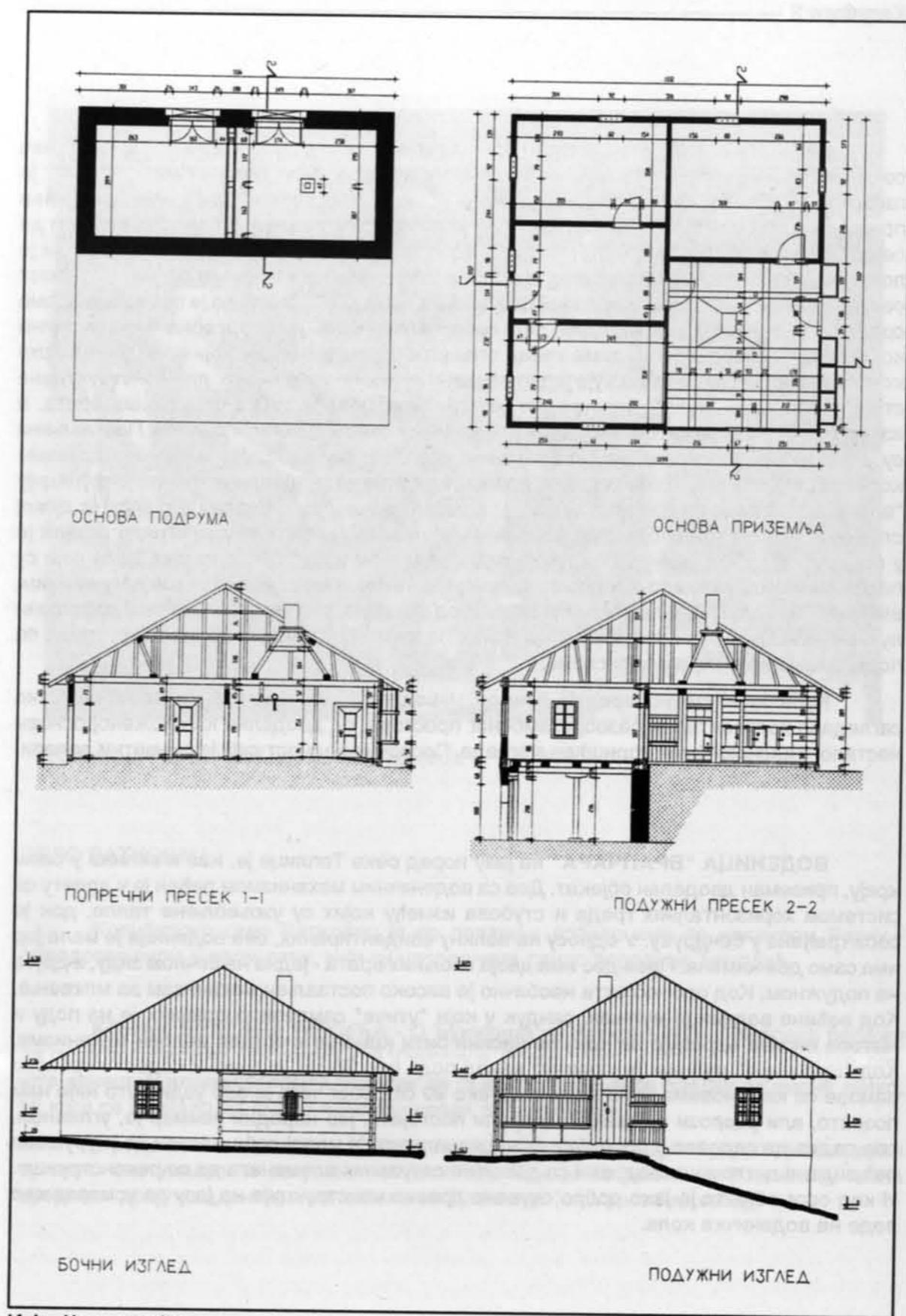
Типолошки гледано, ова кућа представља нови модел који напушта стара правила и покушава да одговори на савремене захтеве села у периоду између два рата. То је кратак еволутивни пут, после кога се развој сеоске куће дефинитивно гаси у разним новокомпонованим и ирационалним градитељским промашајима. Са тог становишта овај тип куће заслужује вредну пажњу да се посебно обради и сачува као једна од фаза у развоју сеоске куће.

СЕЛО ГОРЊИ МУШИЋ

Горњи Мушић, село разбијеног типа, налази се на десној обали реке Топлице. По предању, село је име добило по Живку - најстаријем житељу и оснивачу села који се доселио из ужичког Мушића. Љуба Павловић бележи да се после Живка у Мушић из села Команица доселио кнез Јован Читак - тако назван јер је био писмен. Јованов син је знаменити кнез Петар Читак, историјска личност из Првог српског устанка, који је 1804. године био члан ваљевског суда. За Петровог сина Јована се зна да је убијен од Милошевих људи. У старој кући, која ће овде бити обрађена, налази се на зиду и урамљена "споменица" Љубомира Читаковића на рат из 1876-1877. године.

Кућа Читаковића

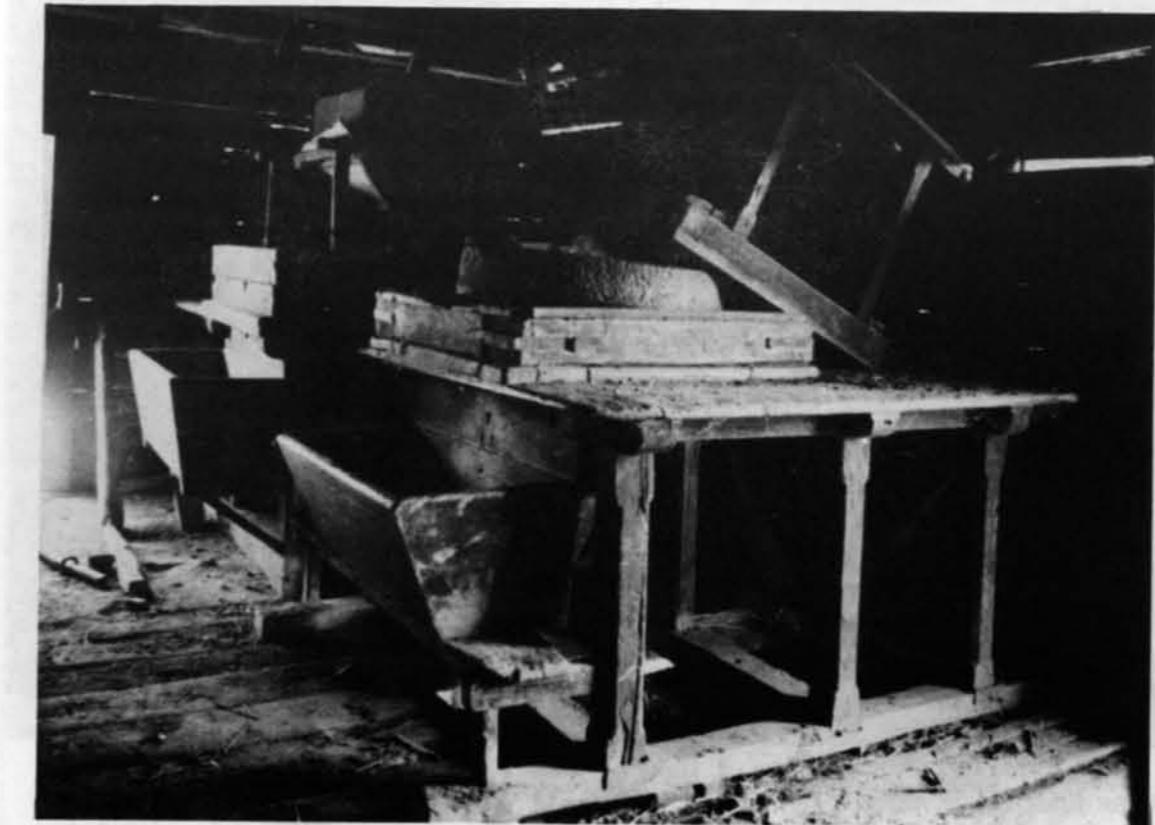

Кућа Читаковића

КУЋА ЧИТАКОВИЋА је једна од најстаријих кућа у мионичком крају. Сврстава се у ред већих старих зграда, са подрумом испод једног дела основе. Зграда је габарита 10,89 x 11,20 m. Обзиром да талпе једне бочне стране "куће" чине средишњи преградни зид, може се претпоставити да је првобитна грађевина била дводелна и да се доградњом дошло до петodelне куће. Том приликом је реконструисан кров, који је покрiven ћерамидом, на чијем врху је дрвени завршетак крушколиког облика. У прилог овој претпоставци говори и положај двоја врата на "кући". Огњиште је померено према средини у односу на преградни зид собе, а сачувана је и посебна пирамидална конструкција за одвођење дима изнад огњишта према димњаку који је зидан на врху конструкције. Овде се појављује једно решење које није уobičajeno: два конструктивна стуба у простору "куће", непосредно уз огњиште. Лево и десно од улазних врата, а изнад два реда хоризонталних талпи изведени су целом дужином долапи. Постављени су у "поље", ван основне равне површине спољњег зида, подупрти танким дрвеним косицима. Долап на крају страни, према зиду собе, једноделан је и имао је функцију "воднице" (полице за држање ведрица) кога власници зову "водени долап". На дужој страни је низ од три спојена долапа са малим крилима. Остали део зграде грађен је у бондручној конструкцији. Подрум је зидан каменом и састоји се из два дела који су подељени бондручном преградом са испуном од чатме. У оба дела се улази двокрилним, широким вратима. Довратници су зидани од посебно обрађеног камена и завршени лучном конструкцијом. Конструкција изнад подрума је од масивних дрвених греда са подвлачакама које скраћују распоне.

Кућа је изузетно вредан пример народног градитељства на коме се јасно сагледава хоризонталан развој стамбеног простора, од дводелне ка сложеној основи насталој у каснијој фази коришћења зграде. Посебну вредност дају јој изузетни долапи.

ВОДЕНИЦА "ВРАПЧАРА" на јазу поред реке Топлице је, као и већина у овом крају, приземан дводелан објекат. Део са воденичним механизmom рађен је у дрвету са системом хоризонталних греда и стубова између којих су ужљебљене талпе, док је соба грађена у бондруку. У односу на већину евидентираних, ова воденица је мала јер има само два камена. Први део има двоја спољних врата - једна на бочном зиду, а друга на подужном. Код овог објекта необично је високо постављен механизам за млевење. Код већине воденица муђњак, сандук у који "утиче" самлевено брашно, је на поду и његова висина одређује на којој ће висини бити камење и остали делови механизма. Код "Врапчаре" муђњак је уздигнут изнад пода око 30 cm, а дрвени подест који носи рамове са каменовима је на висини од око 90 cm. Због чега је ово уздигнуто није нам познато, али разлози су свакако морали постојати, јер народни неимар је, углавном, све радио да задовољи потребну функционалност. У малој соби налази се и урушена пећ зидана циглом на свод, али са довољно сачуваних елемената да се реконструише. И код овог објекта је јако добро очувана дрвена конструкција на јазу за усмеравање воде на воденичка кола.

Воденица "Врапчара", детаљ интеријера

СЕЛО РАТКОВАЦ

Колубарско село Ратковац је по предању добило име по некаквом Ратку - прводосељеном у овом селу, чији су наследници данас породица Ђенадић.

КОНАК ДРАГАНА ЂУКИЋА - О Ђукићима из Ратковаца Љ. Павловић бележи да су се доселили из Љубовије из Азбуковице. Време градње конака није познато, сем што данашњи власници памте податак да га је подигао њихов предак по имениу Јанко, за кога се причало да је био виђенији човек свог времена.

Зграде посебне намене - конаци, као посебан вид народног градитељства, врло су мало заступљени и сачувани на простору који је истраживан. Утолико је већа вредност двају евидентираних конака из Ратковаца (општина Лајковац).

Конак Драгана Ђукића

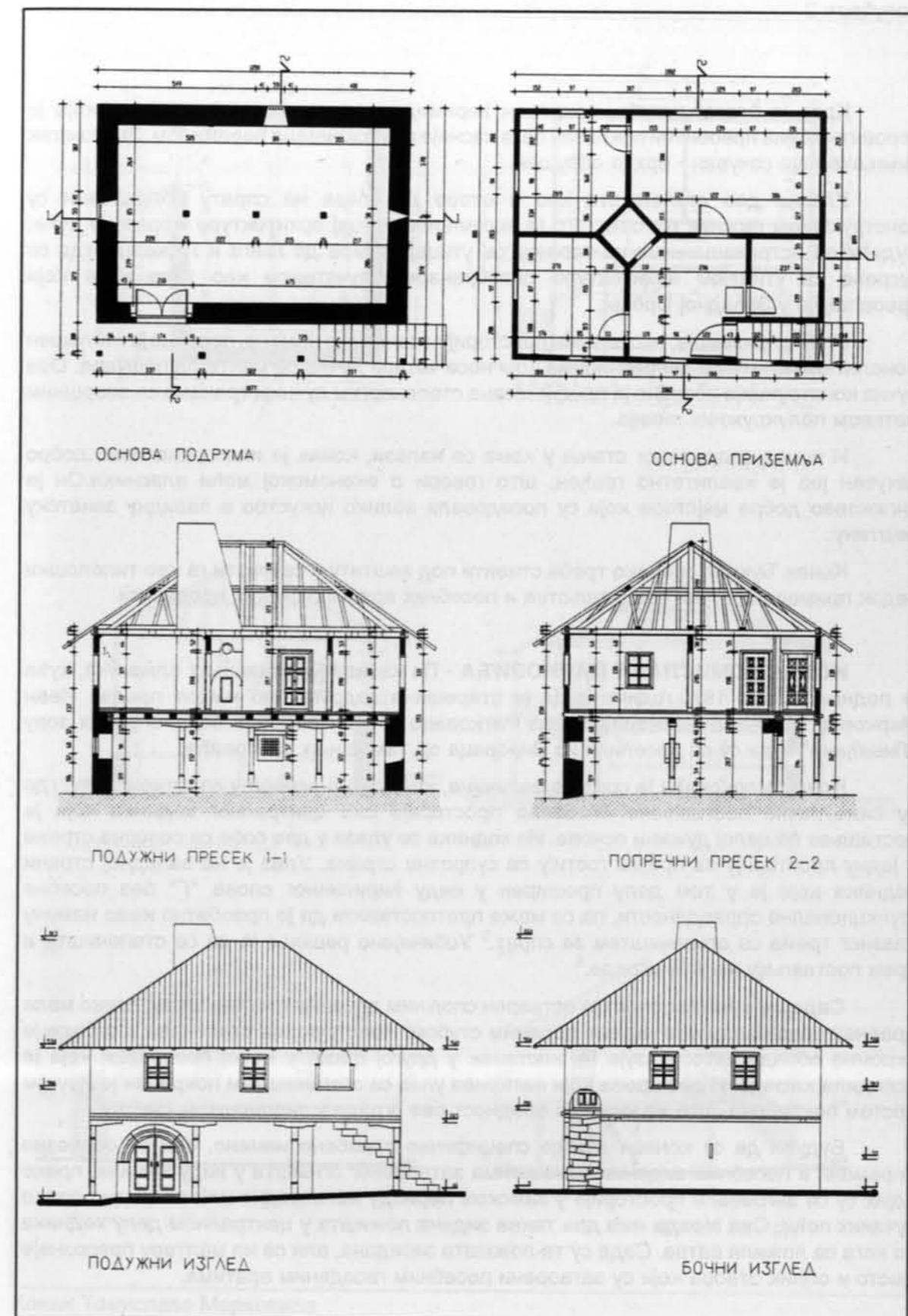
Конак Ђукића, веће основе ($8,90 \times 10,90$ м), грађен је као спратна зграда. Приземни део је једна велика просторија чија је основа по једној страни ужа $1,25$ м од спратне. Препуст спратне конструкције носе четири храстова стуба са јастуцима. Дебели камени зидови приземља и три централно постављена, масивна дрвена стуба у приземној просторији са подужном гредом ослонац су за 11 међуспратних дрвених греда које носе целокупну бондручну конструкцију спрата и четвороводну кровну конструкцију. Основа спрата је једноставно решена. Попречни и подужни зидови деле простор на четири дела везана за, централно постављен, врло широк димњак. Око димњака су груписане три собе и оџаклија од које је преграђивањем добијена пета просторија мањих димензија, која је вероватно служила за оставу (ћилер).

На спрат се приступа преко сажетог трема на углу каменим степеништем у оџаклију, из које се улази у остале стамбене просторије.

Собе су се загревале преко великог, зиданог димњака квадратног пресека ($1,5 \times 1,5$ м). Ложиште је у првој просторији-оџаклији са посебним вратницама.

Подови су од квадратне опеке. У једној соби је део пода издигнут 12 см и попатосан (душема), док је то решење у другој соби изведено у опеци која је 7 см виша од осталог дела пода.

Прозори су правоугаони, двокрилни и отварају се упоље и унутра, са крилима која су подељена на три окна. Врата су изведена са посебном пажњом: испуне су изрезбарене геометријским мотивима у облику ромба. Зидови су окречени бело.

Конак Драгана Ђукића

Кров је благог нагиба, покривен ћерамидом преко храстове шиндре, која је вероватно била првобитни покривач па је касније препокривена ћерамидом. Завршетак димњака није сачуван - врх је обрушен.

Улазни део степеништа као и отвор до улаза на спрату обликовани су конструкцијом лажних лукова, што је несумњиво утицај архитектуре моравске куће. Судећи по истраживањима на терену, тај утицај допира до Љига и Лajковца, где се среће са утицајем архитектуре полубрвнаре-получатмаре као типа куће који преовлађује у Западној Србији.

Улаз у приземље, несумњиво просторију економске намене, посебно је наглашен монолитним каменим довратницима који носе четири лучна сегмента од пешчара. Ова лучна конструкција посебно је профилисана степенастим лучним тракама са завршним мотивом полукуружних линија.

И поред запуштеног стања у коме се налази, конак је ипак релативно добро сачуван јер је квалитетно грађен, што говори о економској моћи власника. Он је ангажовао добре мајсторе који су поседовали велико искуство и видну занатску вештину.

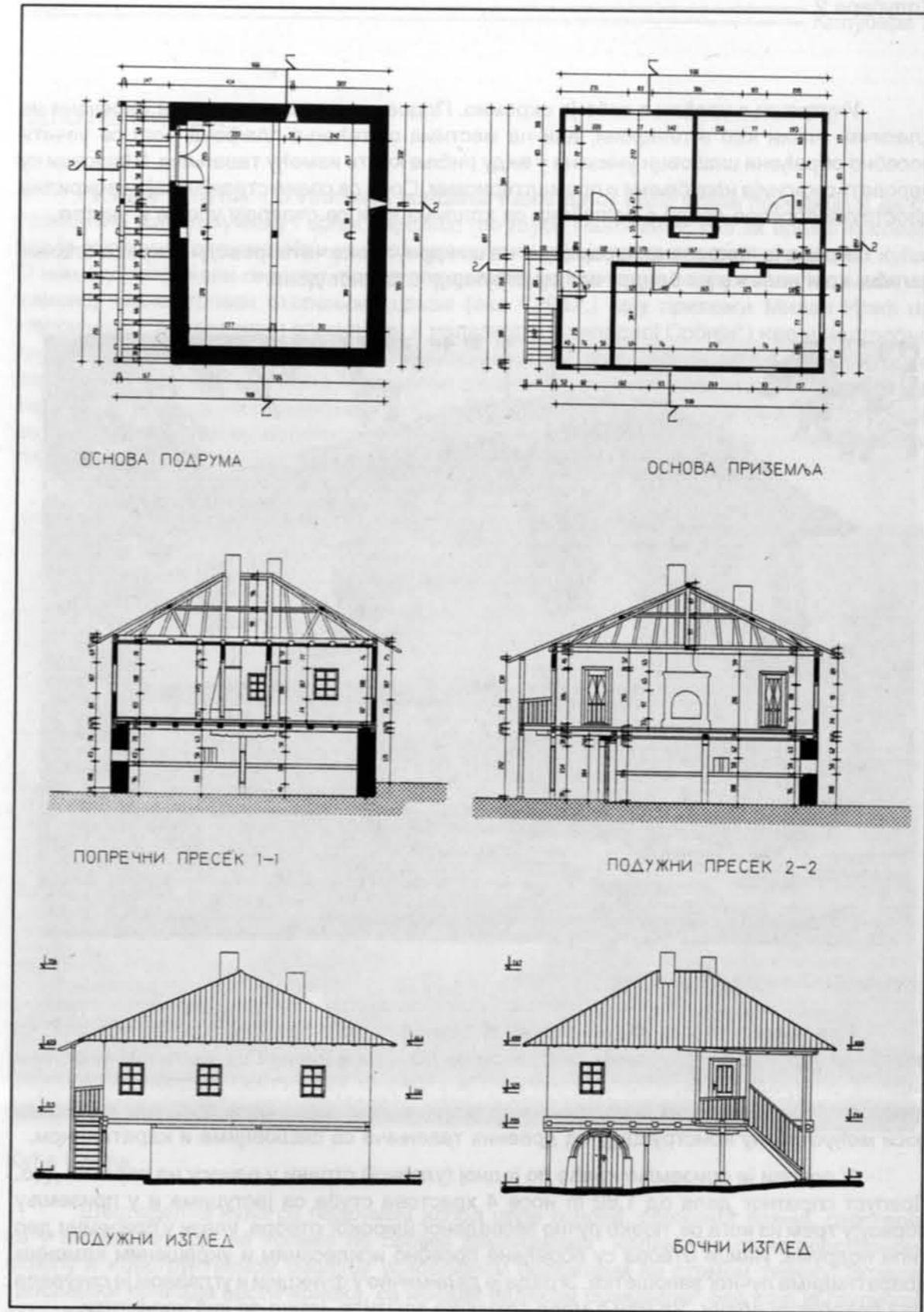
Конак Ђукића свакако треба ставити под заштиту и сачувати га као типолошки редак пример народног градитељства и посебних архитектонских вредности.

КОНАК ТОМИСЛАВА МАРКОВИЋА - По казивању данашњих власника, кућа је подигнута око 1870. године када је старешина задруге био њихов предак Иван Марковић. Иначе, о Марковићима из Ратковаца Љуба Павловић бележи да их зову "Ливађани" и да су се доселили из Вироваца од тамошњих Јанковића.

Конак Марковића је средње величине, квадратне основе у спратном делу, где су симетрично постављене стамбене просторије око централног ходника који је постављен по целој дужини основе. Из ходника се улази у две собе са северне стране и једну просторију за пријем гостију са супротне стране. Улаз је на западној страни ходника који је у том делу проширен у виду ћириличног слова "Г" без посебне функционалне оправданости, па се може претпоставити да је првобитно имао намену улазног трема са степеништем за спрат.² Уобичајено решење је да се степениште и трем постављају на углу зграде.³

Садашњи улаз за спрат је остварен спољним дрвеним степеништем, преко мале дрвене терасе подупрте једним дрвеним стубом. Конструкција степеница и ограде је скромне обраде, што указује на настанак у другој фази, у некој преправци која је уследила касније. И део крова који наткрива улаз са степеништем покрiven је другом врстом покривача, што не умањује вредност ове зграде у типолошком смислу.

Будући да су конаци зграде специфичне стамбене намене, они су обавезно опремани и посебним зиданим ложиштима затвореног огњишта у виду камина, преко којих су се загревале просторије у зимском периоду непосредно или посредно преко тучаних пећи. Ова зграда има два таква зидана ложишта у централном делу ходника из кога се ложила ватра. Сада су та ложишта зазидана, али се на малтеру препознаје место и облик отвора који су затворени посебним гвозденим вратима.

Конак Томислава Марковића

Унутрашње уређење соба је скромно. Подови су земљани, зидови окречени на класичан начин као и плафони, али на местима оштећења плафона могу се уочити посебно обрађени шашовци унизани у виду рибље кости између тавањача. Шашовци су вероватно касније назубљени и премалтерисани. Собе са сваке стране имају двокрилне двоструке прозоре средње величине, са крилима који се отварају упоље и унутра.

Зграда је покривена ћерамидом на шиндри, преко четвороводног крова блажег нагиба, који належе на бондручну конструкцију спратног дела.

Конак Томислава Марковића

Приземни део је зидан масивним зидом од ломљеног камена веће дебљине, са посебним укручењем - дрвеним сантрачом на половини висине на унутрашњој страни зида. У централном делу просторије која је служила као остава постављен је један храстов стуб са јастуком и подужном подвлаком која заједно са ободним зидовима носи међуспратну конструкцију од дрвених тавањача са шашовцима и каратафаном.

У основи је приземље краће по једној (уласној) страни у односу на спратни део. Препуст спратног дела од 1,82 м носе 4 храстова стуба са јастуцима и у приземљу образују трем из кога се, преко лучно засведеног широког отвора, улази у приземни део типа подрума. Ивице отвора су обрађене посебно исклесаним и укращеним каменим довратницима лучног завршетка. Зграда је делимично у функцији и углавном је сачувала свој првобитни облик. Уз мање мере техничке заштите, може се још користити.

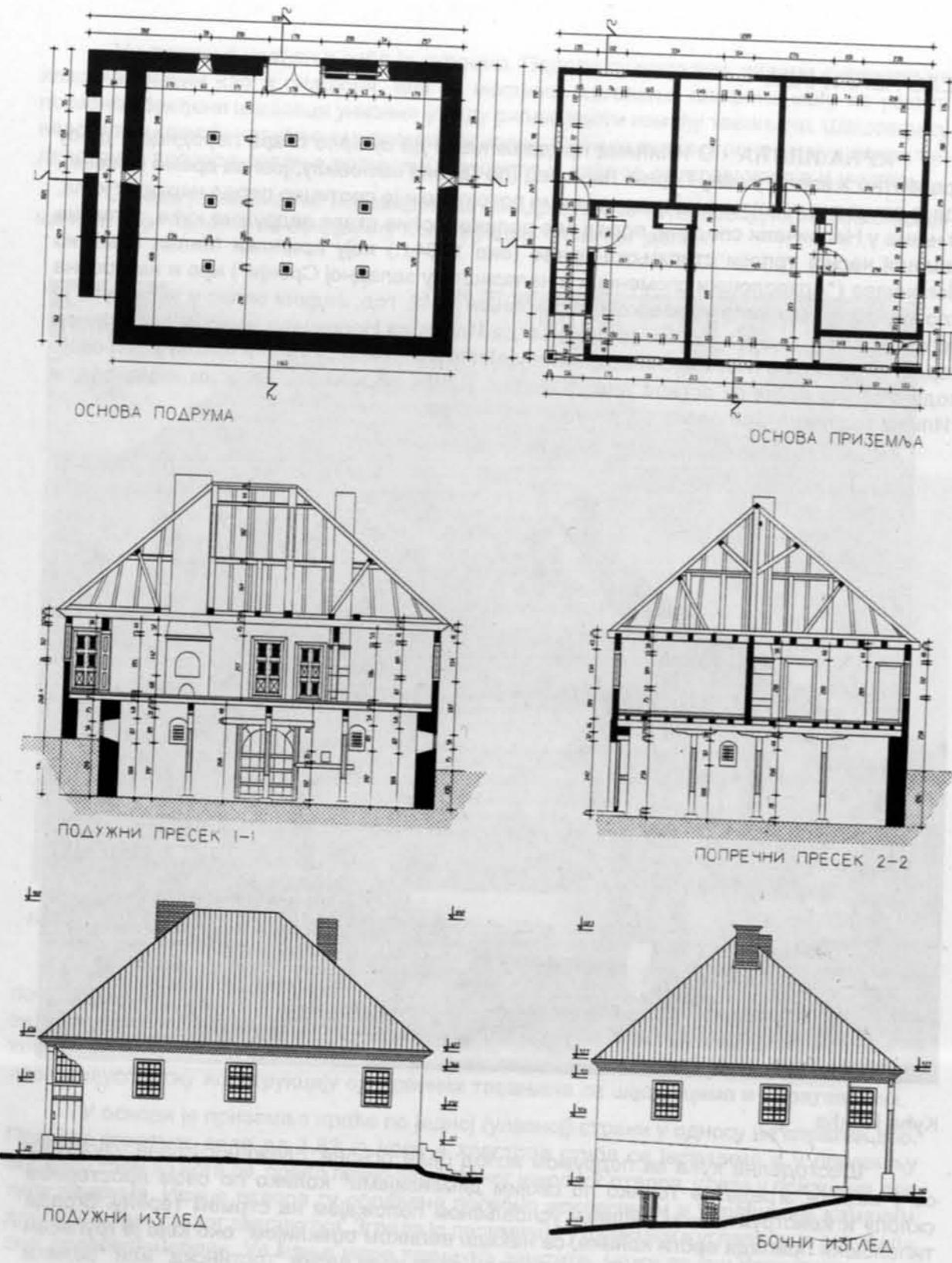
СЕЛО НЕПРИЧАВА

КУЋА ИЛИЋА - О Илићима предање каже да су врло стара породица и да су првобитно живели у селу Горњи Лajковац (по Љуби Павловићу, још за време Косова), где је сачувана успомена на њих кроз име потока који је протицао поред њихових кућа. О њима у Непричави сведоче, поред ове велике, моћне старе задружне куће, запис на каменој часној трпези степањске цркве (око 1794.г.) коју приложи Милан Илић из Непричаве ("Археолошки споменици и налазишта у западној Србији") као и надгробна плоча у порти Мијаила Илића који је сахрањен 1842. год. Једини запис у вези куће је попис из 1863. године у коме се помиње да Илићи из Непричаве имају једну кућу од тврдог материјала (Историјски архив Србије). На Колубари су Илићи имали и три своје воденице, од којих су остале две: "Средња Илића воденица", са осам каменова, и "Илића воденица", са десет воденичких каменова.

Кућа Илића

Шестodelна кућа са подрумом испод целе основе, сложеног плана, сврстава се у велике зграде не толико по својим димензијама⁴ колико по свом просторном склопу и конструктивном решењу условљеном положајем на стрмом терену. Зграда типолошки припада врсти конака, са некада великим оџаклијом⁵ око које је груписан већи број соба и просторија. Соба на углу и сада нази назив "гостинска" или "велика соба". У оџаклији су два, сада зазидана ложишта преко којих су се тучани пећима

загревале собе. У три собе се улази директно из оџаклије, а у једну са мањег улазног трема са стубом на углу и мањим степеништем на северној страни зграде. Преко посебног мањег ходника на другом углу зграде излазило се из оџаклије, по казивању власника, до нужника који је некада био постављен уз зграду⁶. Илићи су били вероватно имућни и богати људи, па су ангажовали веште мајсторе који су били суочени са не баш једноставним захтевима и програмом наручиоца. На стрмом терену требало је подићи већу зграду испод које би по целији основи био подрум. Висина подрума је морала бити знатна (3,35 m) као и бочни притисци тла. То је решено зидом од ломљеног камена дебљине 67cm и три главна попречна дрвена носача (подвлаке) са по три моћна храстова стуба са јастуцима који деле подрумски простор на четири поља. Они носе целокупну бондручну конструкцију приземља са свим преградама као и две тешке међуспратне конструкције и велики четвороводни кров. Улаз у подрум је решен уобичајено, са наглашеним каменим довратницима и лучно засведени каменим сегментима. Интересантно је да је испуна бондручне конструкције изведена зиданим каменим материјалом.

Кућа има дванаест прозора са металним решеткама по средини кутије, а крила су двокрилна са отварањем упоље и унутра. Под у већини просторија је од квадратне опеке, па се може закључити да су две собе касније попатосане. У "гостинској соби" део пода је уздигнут 7cm од основне коте пода. Узвишење је такође изведено у опеци. Сви зидови су малтерисани, малтер на плафонима стављен преко назубљене летве, а све површине су окречене на класичан начин. Раније је, по казивању власника, директно на западном зиду у оџаклији била насликана слика Краљевића Марка, а на плафону четири главе Мрњавчевића. Данас је све то прекречено, па се без већих интервенција не може сазнати нешто ближе о томе.

Спољна обрада фасаде је једноставна. Прелаз између зида и крова решен је симсом са неколико степенасто препуштених трака, а испод је венац са орнаментом. Кров је покривен бибер црепом.

Улазни део са дрвеним стубом на углу има два лажна лука по угледу на архитектуру моравске куће.

Кућа је у функцији и у прилично је добром стању, иако се у непосредној близини изводе минирања у мајдану камена, која свакако неповољно делују на њу. Зграда има несумњива споменичка својства и заслужује да буде сачувана као посебан тип куће једног прошлог времена.

СЕЛО СТЕПАЊЕ

ВАЈАТ ДУШАНА МОЛЕРОВИЋА - У селу Степању, недалеко од цркве, у окућници Душана Молеровића налази се мања помоћна, спратна зграда коју данашњи власници зову вајат. Обзиром на његов изглед и на близину црквене порте може се без сумње претпоставити да се ради о собрашици-чардачићу који је првобитно био лоциран крај саме цркве, а касније изгубивши своју функцију - бива пренет у двориште

Где се и сада налази. Вероватно је и приземни део првобитно био урађен од дрвета а касније, при дислоцирању, због оштећења, урађен у бондуруку, малтерисан и прекречен.

Зграда је приближно квадратне основе. Приземни део урађен је у бондруку са испуњом од чатме. У горњи део улази се преко дрвених степеница и наткривеног трема у једну просторију која је затворена вертикално унизаним шашовцима у бондручну конструкцију. Целом једном страном у средњој зони овај простор се може по потреби отворити преко удвојених капака. Кров је четвороводан и сада покрiven бибер црепом. Зграда данас нема одређену функцију.

Због другачијег типа сачуваних собрашица овог краја (ово је за сада јединствени примерак откривен на нашем терену), несумњиво заслужује да се детаљније истражи и стави под заштиту.

Вајат Душана Молеровића

НАПОМЕНЕ

- Истраживање на терену обавиле су екипе: Републичког завода за заштиту споменика културе из Београд - Божидар Крстановић, етнолог; Босилька Томашевић, архитекта; Завода за заштиту споменика културе Ваљево - Тихомир Дражић, архитекта; Зорица Ђеранић, етнолог; Завода за заштиту споменика културе града Београда - Нада Живковић, етнолог и Елеонора Неговановић, суд.арх.
Техничка документација: Олга Милашиновић, студ.арх. и Босилька Томашевић.
Фотографије: Божидар Крстановић.
 - Ова претпоставка би се морала проверити посебним истраживачким радовима на самом објекту.
 - Конак Јована Симића Бобовца у Ваљеву, на пример.
 - Габарит зграде је $12,9 \times 10,20$ м.
 - Сада је оцаклија преграђена при деоби наследника на два дела, тако да део оцаклије и просторије уз њега чине две стамбене јединице.
 - Сада је на том месту улаз у једну од стамбених јединица.

(З.Н. и Т.Д.)

ГРАДИТЕЉСТВО ШУМАДИЈСКЕ КОЛУБАРЕ

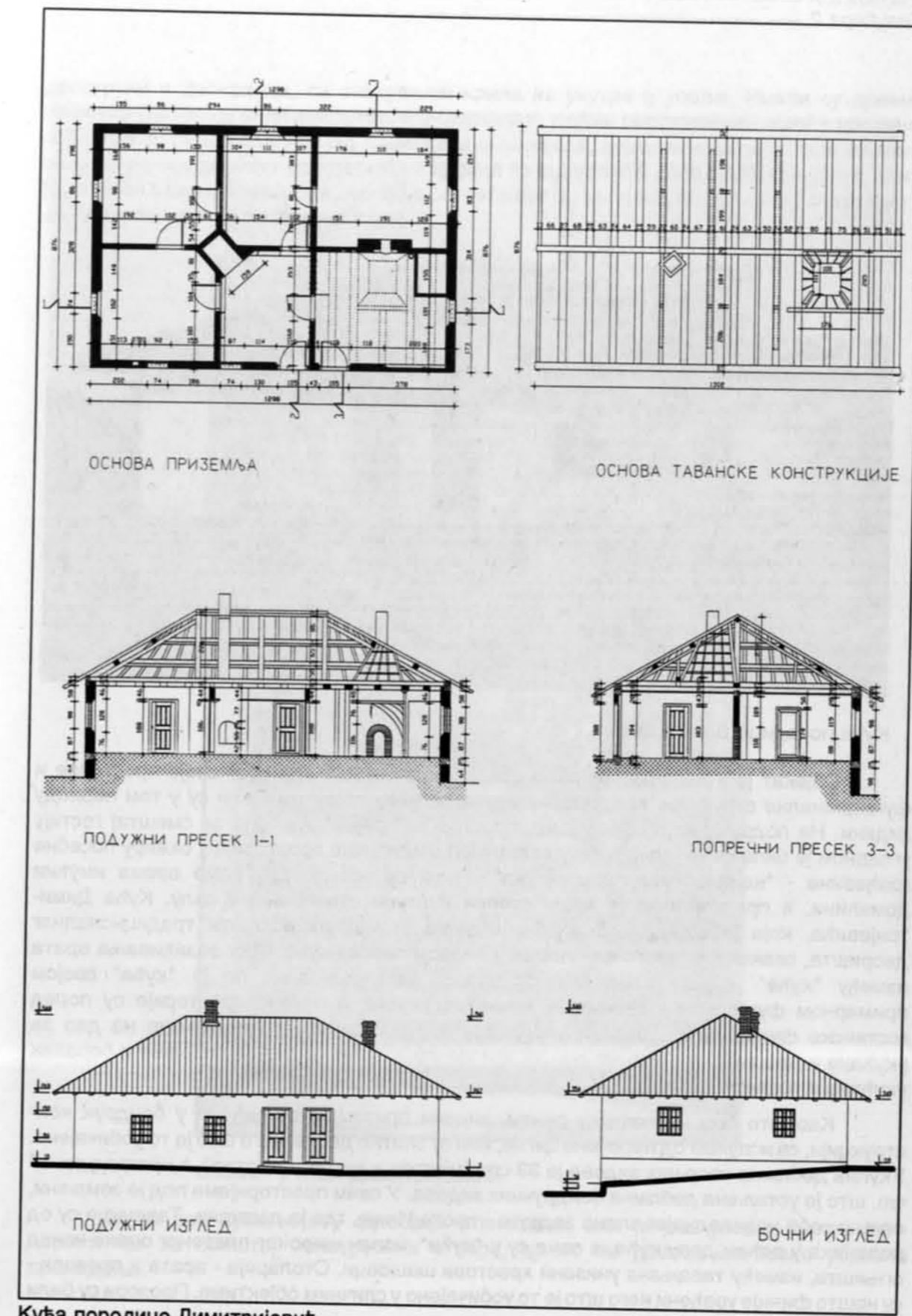
СЕЛО ЛЕСКОВАЦ

Припада општини Лазаревац, налази се источно од реке Колубаре, на обалама је њених десних притока - Бељанице и Опарне. Прво насељавање је било на месту Селишту, одакле су се досељеници преселили на место Гробљице. Са овог места насеље се развијало прираштајем и досељавањем, а данас је подељено на пет крајева. Најстарији родови су се доселили пре Карађорђевог устанка и то углавном из најужнијих крајева некадашње Србије - из Македоније. Током прошлог века досељено је шеснаест родова из околине Ваљева, Ужица, Пожеге, Качера итд. Досељавање се одвијало и у првим деценијама XX в. и то из Баната, Јадра и из оближњих села.¹

КУЋА ПОРОДИЦЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ - У дворишту ове породице, поред нове спратне куће саграђене крајем осамдесетих година овог века, налази се и стара, неколико година напуштена, приземна кућа која плени својим складним пропорцијама и употребљеним природним материјалима, а изнад свега начином на који је уклопљена у пејзаж.

Овај објекат, веома развијене основе, грађен је на благо нагнутом терену, темељних зидова од ломљеног камена у кречном малтеру, док су зидови приземља у бондуруку, са испуном од ћерпича. Кров је четвороводан, благог нагиба, широких стреха, прекривен ћерамидом. То је кућа која, поред складне али непретенциозне спољашњости, има и најинтересантнију и најчистију просторну структуру међу свим евидентираним објектима обрађеног подручја. Оваква просторна структура била је условљена сложеним функционалним потребама породице, које је народни неимар вешто и талентовано решио.

Основу куће, односно приземља, велике површине - 12,90 / 8,80 м - чини шест просторија сличних димензија, које су подељене у две функционалне целине са два независна улаза. Прву целину чине две просторије - "кућа" са отвореним огњиштем уз преградни зид ка другој просторији, соби. Из "куће" се ложила земљана или тучана пећ у соби. У "кућу" се улази директно споља, а из ње се некада, вратима наспрам улазних (сада засиданих), пролазило у суседну собу. Овај део објекта био је намењен свакодневном коришћењу и организован је по узору на традиционалну дводелну кућу која је и на овим просторима најархаичнија евидентирана просторна структура стамбене куће. Из "куће" се улазило и у други део објекта - односно у оџаклију или претпростор друге функционалне целине коју чине преостале четири просторије, у који се такође улази и директно споља. У "оџаклији" се, као што и само име каже, налази ложиште лоцирано у њеном углу, где се секу преградни зидови друге функционалне целине. Из њега су се ложиле тучане пећи које данас не постоје у три остале собе између којих је остварена кружна комуникација. Ова целина представља гостински део грађевине, са собом за најстаријег и најцењенијег члана породичне задруге.

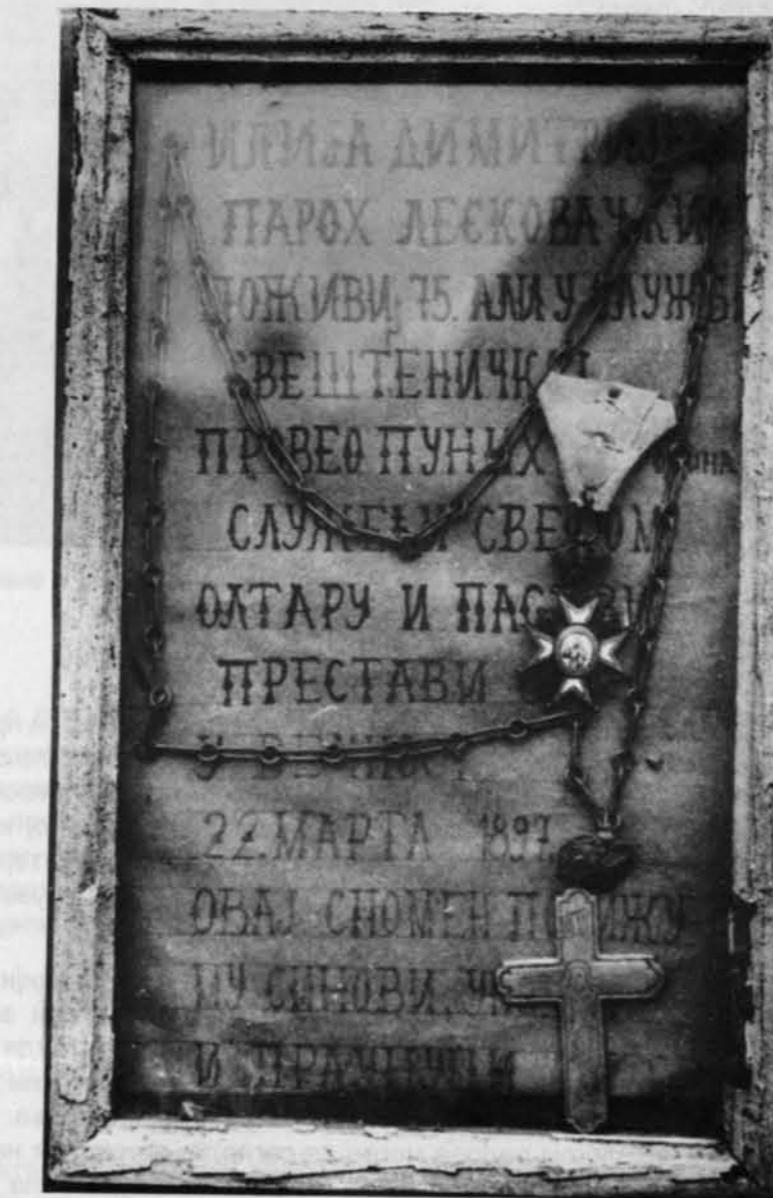

Кућа породице Димитријевић

Објекат је у целости грађен у првој половини XIX в, а због своје просторне и функционалне структуре представља изузетак међу објектима који су у том периоду издани. На подручју које обрађујемо, простор за пријем, односно за смештај гостију углавном је била само једна соба у оквиру куће или више просторија у оквиру посебне грађевине - "конака" или "башкалука" - који су поседовали само веома имућни домаћини, а представљао је виши степен културе становља у селу. Кућа Димитријевића, која је објединила функције више стамбених објеката традиционалног дворишта, свакако је позитиван помак у развоју сеоске куће. Због зазиђивања врата између "куће" и собе изменjeni су правци комуницирања, па је "кућа" својом примарном функцијом - спремање хране издвојена, а остале просторије су поред гостинске функције преузеле и улогу вајата. Кућа више није подељена на део за укућане и део за госте, већ на део за припремање хране и део за спавање и боравак укућана и гостију.

Као што смо на почетку рекли, зидови приземља су рађени у бондрук конструкцији, са испуном од непечене цигле, али су знатно дебљи него што је то уобичајено. Укупна дебљина спољних зидова је 33 см, (малтер + цигла + малтер), а преградних 17 см, што је устаљена дебљина бондручних зидова. У свим просторијама под је земљани, осим у соби најугледнијег члана задруге - проте Илије, где је дашчани. Таванице су од коленика у већем делу куће, а само су у "кући", изван широког плетеног оџака изнад огњишта, изменју тавањача унизани храстови шашовци. Столарија - врата и прозори - су нешто финије урађени него што је то уобичајено у сличним објектима. Прозори су били

двоструки и двокрилни, са отварањем крила на унутра и упоље. Имали су дрвене решетке (данас су видљиви трагови у оквирима) у свим просторијама осим у протиној соби, где су биле металне. Од елемената ентеријера, поред огњишта, остали су само рафови по ободу неких просторија на висини изнад врата и испод њих чивилуци. Како је затечен само грађевински део куће без икаквог мобилијара, не можемо у потпуности да дочарамо начин живљења у њој.

Спомен у кући Димитријевића

Данас ова кућа није у функцији становља, али је још увек у "употреби"-користи се за смештај непотребних ствари, па се не дозвољава њено убрзано пропадање.

Кућа Јеремића

КУЋА ЈЕРЕМИЋА је, као и претходна, настала у првој половини прошлог века. Налази се у близини цркве у пространом дворишту поред спратне куће с почетка XX в. и неколико помоћних објеката. Саграђена је на равном терену, на ниским темељним зидовима од ломљеног камена. Приземље је изграђено у бондручној конструкцији, малтерисано и блатним, али на неким деловима и кречним малтером. Кров је четвороводан, благог нагиба, широких стреха (на западној фасади изузетно широка), опшивених даском и покрiven ћерамидом.

У јулу 1994.г. власник овог објекта је изводио радове на адаптацији. Промењена је просторна структура (преграђивањем су добијени мањи простори за савремено купатило, кухињу итд), столарија (прозори и врата), структура зида (урађена је термоизолација) итд. Како су све измене већ биле извршене нисмо били у могућности да анализирамо објекат и да претпоставимо аутентичну схему приземља. По казивању домаћина, колико је он приликом радова могао да сагледа, до сада је на објекту два пута грађевински интервенисано. Он сматра да је првобитна кућа била троделна, са пространим тремом. Поред "куће" велике површине, имала је и две мање собе од којих је једна, претпостављамо, била гостионска. Оваква структура била би уобичајена да је трем мање површине. Очигледно да корисницима није одговарала, па је уследило зазиђивање трема и његова подела на већу просторију за пријем гостију и мали претпростор у који се улазило из "куће", али и директно споља.

Кућа Гроздане и Небојше Марковић

КУЋА ГРОЗДАНЕ И НЕБОЈШЕ МАРКОВИЋ, из прве половине XIX в. као и претходне две, је приземна, на ниским темељним зидовима од ломљеног камена. Зидови приземља су бондручни, а кров четвороводан, покривен ћерамидом. Међутим, за разлику од претходно описаних, њој је мењан габарит, односно увећан је скоро за једну трећину, што је видљиво и на кровној конструкцији. После ове, рађена је још једна интервенција након деобе имовине, када је овај објекат подељен на две независне целине, са двоја улазних врата.

СЕЛО ЖУПАЊАЦ

На заталасаној десној обали Љига, у близини ушћа у Кулачару налази се село Жупањац. На северу се граничи са селима Ђелије и Петка, а на југу са Чибутковицом. Куће су по странама брда, док су ливаде и њиве у долини Љига. Становништво је досељеничко, најстарији родови доселили су се у другој половини XVIII в. док је новије досељавање текло током прошлог века.²

Кућа Љубинке Лазаревић

КУЋЕ ЉУБИНКЕ ЛАЗАРЕВИЋ, МОМЧИЛА ИЛИЋА И БОРИСАВА ЛАЗИЋА, из друге половине прошлог века, сличног су просторног плана и веома сличне материјализације. То су приземни објекти на нагнутом терену, што је омогућило формирање подрума испод једног њиховог дела. Подруми су зидани ломљеним каменом у блатном малтеру и, што је ретко рађено, малтерисани су споља. Такође је интересантно да је на неколико подрума на исти начин - опеком изведен лук улазних врата, а претпостављамо да је до тога дошло због недостатка погодног камена за клесање сегмената лука.

Приземља су грађена у бондруку, са испуном од чатме, малтерисана блатним малтером са плевом или чекињама. Код свих објеката основа стамбене етаже је троделна - "кућа" и две собе. Кровови су четвороводни, са плићим стрехама, нагиб кровова је мањи ако је покривач ћерамида, а већи ако је бибер цреп.

Ови објекти су углавном напуштени, у њима се не станује. Неки од њих су, међутим, постали склониште за стоку, због чега - чини се - брже пропадују.

МИШАНА ИЛИ СУШАРА ЗА ШЉИВЕ, с почетка XX в., такође је евидентирана у Жупањцу. Некада је била у оквиру дворишта у коме и сада постоји један вајат у јако лошем стању и видни остаци темеља мање куће. Мишана је веома руинирана, али су

Кућа Борисава Лазића

сви елементи, осим леса и вратанаца, сачувани. Имала је 12 леса, 2 x 6, са два ложишта и велики притремак на два стуба, па се убраја у веће објекте ове врсте. Темељни зидови и банак су рађени од ломљеног камена у блатном малтеру. На темеље належу дрвене темељаче које носе бондрук конструкцију чија је испуна од ћерпича. Кров је четвороводан, а кровни покривач је бибер цреп.

КАМЕНИЧКА ВОДЕНИЦА на реци Јигу је правоугаоне основе, велике површине, са двоја наспрамних врата. Имала је четири кола, од којих су данас три у функцији. У објекат нисмо могли ући, али претпостављамо да је ентеријер сличан већини осталих воденица овог краја

Осим темељних зидова који су од ломљеног камена, воденица је грађена од дрвених елемената - дрвене греде, стубови, косници и талпе унизане између стубова које чине зидна платна. Четвороводан кров је покрiven ћерамидом.

Поред објекта који је у добром стању, сачувана је и оригинална дрвена конструкција на јазу која носи низ жлебова или левака за воду, као и механизме за регулацију потока воде на два воденична витла, односно кола. Ови елементи су значајни јер су мало где сачувани у аутентичном стању, а како су неопходни за функционисање овог типа воденице, представљају узор по коме би требало реконструисати воденице које су, због недостатка тог дела, ван употребе (воденица у Пепељевцу).

Каменичка воденица

СЕЛО ЧИБУТКОВИЦА

На десној обали Љига, јужно од Жупањца, налази се село Чибутковица. На истоку се граничи са Стублицом, а на југу са Барзиловицом. Природне границе су десне притоке Љига, Оњег и Грабовица. Чибутковицу тангира магистрални пут Београд - Ужице. Село и данас припада насељу разређеног типа, подељеног на крајеве.

Становништво је углавном досељено, а од старијаца је само фамилија Милић. Најстарије досељени родови живе у овом селу од пре Карађорђевог устанка, док је најбројније насељавање било у прошлом веку - чак 33 рода, и то "од Лима", из околине Ужица, са Златибора, околине Чачка, Нове Вароши итд. Досељавање је било интензивно и почетком овог века и то из разних крајева Србије, али углавном из ближе околине - Ваљевске Колубаре, Качера, итд.³

КУЋА ЗОРКЕ МИЛОШЕВИЋ са окућницом налази се у близини једног од сеоских потока - Црне или Велике Реке. Од многобројних зграда некадашњег дворишта остале су само две - кућа и млекар.

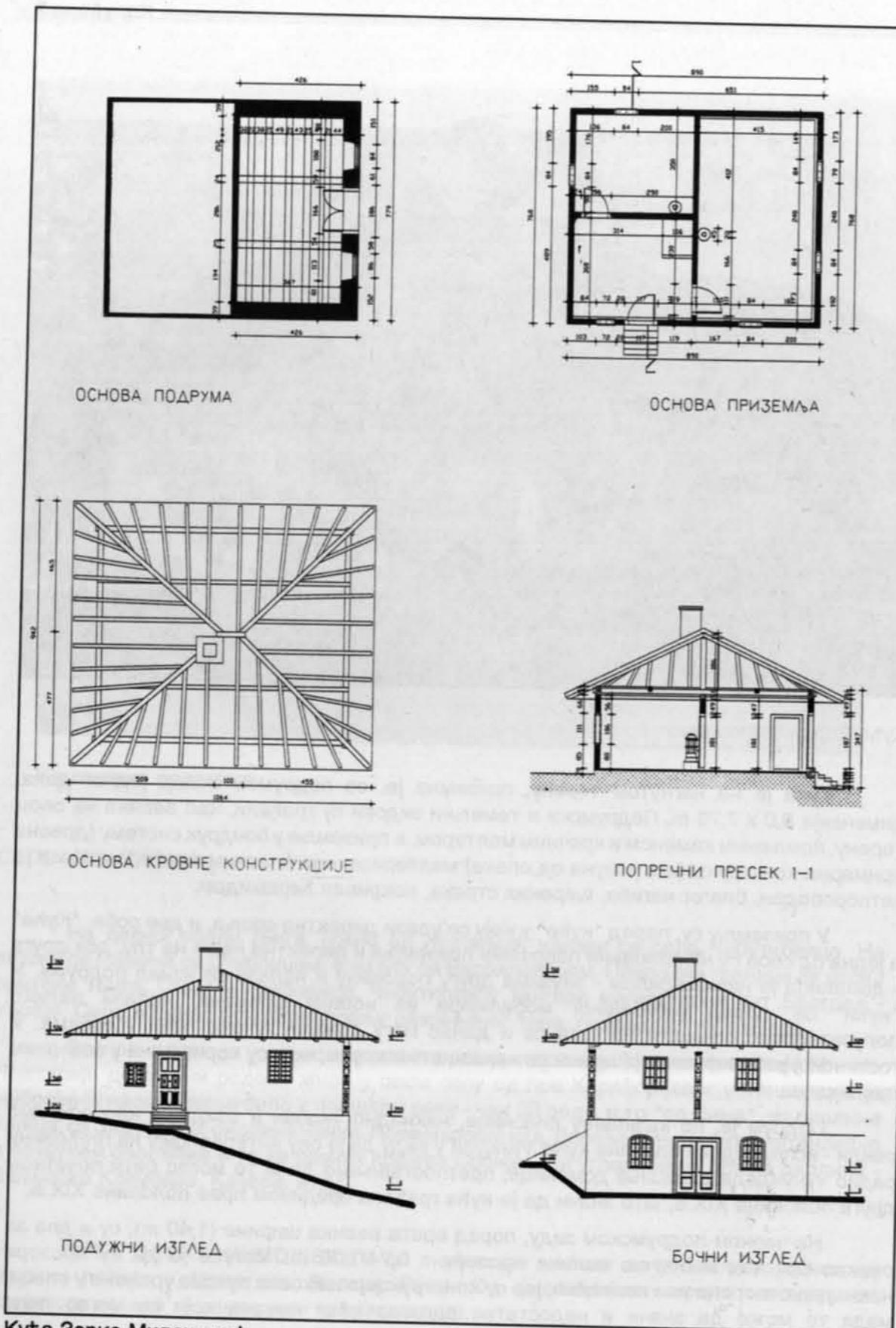
Кућа Зорке Милошевић

Кућа је на нагнутом терену, приземна је, са подрумом испод једног дела, димензија 9,0 x 7,70 м. Подрумски и темељни зидови су грађени, као већина на овом терену, ломљеним каменом и кречним малтером, а приземље у бондрук систему (дрвена примарна конструкција и испуна од опеке) малтерисано је блатним малтером. Кров је четвороводан, благог нагиба, широких стреха, покрiven ћерамидом.

У приземљу су, поред "куће" у коју се улази директно споља, и две собе. "Кућа" и једна од соба су на половини површине приземља и директно леже на тлу, док друга - домаћица је назива салом - заузима другу половину и налази се изнад подрума. У "кући" се, поред уобичајеног мобилијара из новијег времена, налази велико полу затворено огњиште из кога се и данас могу ложити тучане пећи у собама. У гостинској соби или сали још увек се налазе сто и клупе, који су коришћени у свечаним приликама.

Подрум је, по казивању власнице, накнадно укопан и озидан - као што смо рекли - испод једне половине куће. Имајући у виду да је ову интервенцију на грађевини радио чукундеда данашње домаћице, претпостављамо да је то могло бити почетком друге половине XIX в., што значи да је кућа грађена средином прве половине XIX в.

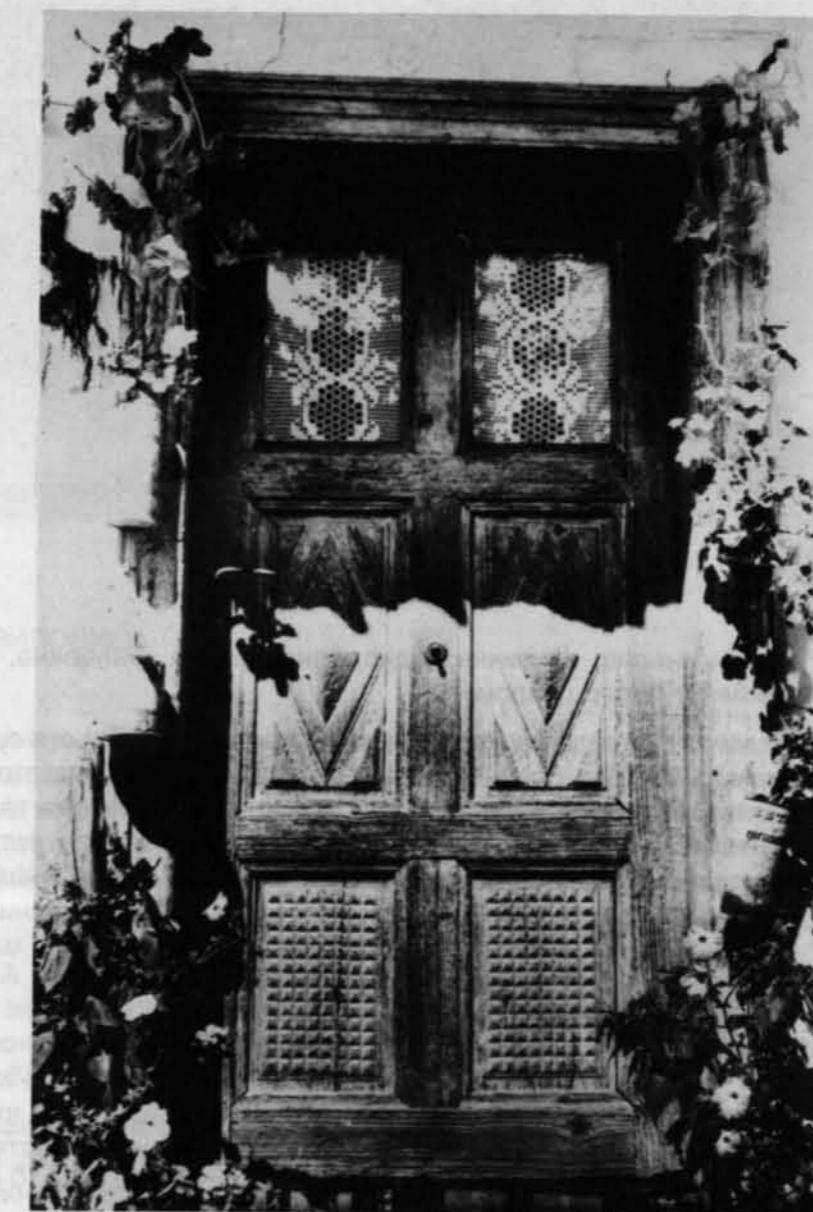
На чеоном подрумском зиду, поред врата велике ширине (1,40 м), су и два за овакав простор необично велика прозора - 0,74/1,00 м. Могуће је да су прозори накнадно отворени или повећани, јер су конструкције њихових лукова урађене у опеци, мада то може да значи и недостатак одговарајућег камена који се могао лепо

Кућа Зорке Милошевић

обрађивати. Међутим, изгледа нам вероватнија претпоставка да је дошло до промене намене подрумског простора, можда је чак коришћен и за становање, те је извршена адаптација постављањем опеке на поду и формирањем малог огњишта у зиду наспрам улаза.

Вероватно је тада и југоисточна фасада приземља добила пиластре, урађене у малтеру и декорисане геометријским орнаментом. Двокрилна улазна врата су, за сеоске прилике, веома декоративно обрађена. Свако крило се састоји од по три поља од којих је горње замењено стаклом. Средишње има ромб у центру и четири троугла у угловима, док је у доњем урезано мноштво пирамида.

Улазна врата куће Зорке Милошевић

Како се у кући још увек живи, она је за сада сачувана од пропадања, иако је малтер са већег дела приземља отпао, а на остатку је ујако лошем стању.

Млекар

МЛЕКАР је оригинална, архаична, једноделна дрвена грађевина, са кровом стрмог нагиба покривеног бибер црепом.

Ниски темељни зид је зидан усуво ломљеним каменом и на њега су ослоњене масивне храстове темељне греде. Доњу зону зидова чине веома масивне талпе ухерте-не на угловима. У горњој зони трију зидова, између венчаница и последње талпе, вертикални шашовци су унизани један у други, како је то уобично, док су на четвртом зиду профилисане летвице којим су створени отвори за вентилацију. Део тавана је затворен шашовцима, а други део је отворен ка кровној конструкцији. Под је земљани. Уз зидове су постављене полице за карлице и остале судове потребне за прераду млека.

КОШЕВИ ЗА КУКУРУЗ РАДИШЕ РАДИСАВЉЕВИЋА су до сада једини евидентирани типа "кош дубећак," како је у литератури назван. Има их два, цилиндрични су, кружне основе, пречника око 1,9 м, а висине зидова 3,1 м. Примарну конструкцију зидова чини тринест грабових стубова око којих је преплетено, такође грабово, пруће. Под коша је од тла подигнут око 0,25 м, а отвор је на 2,10 м. Кровови су им купасти, покривени сасушеним стабљикама кукуруза.

Кошеви за кукуруз Радише Радисављевића

СЕЛО БАРЗИЛОВИЦА

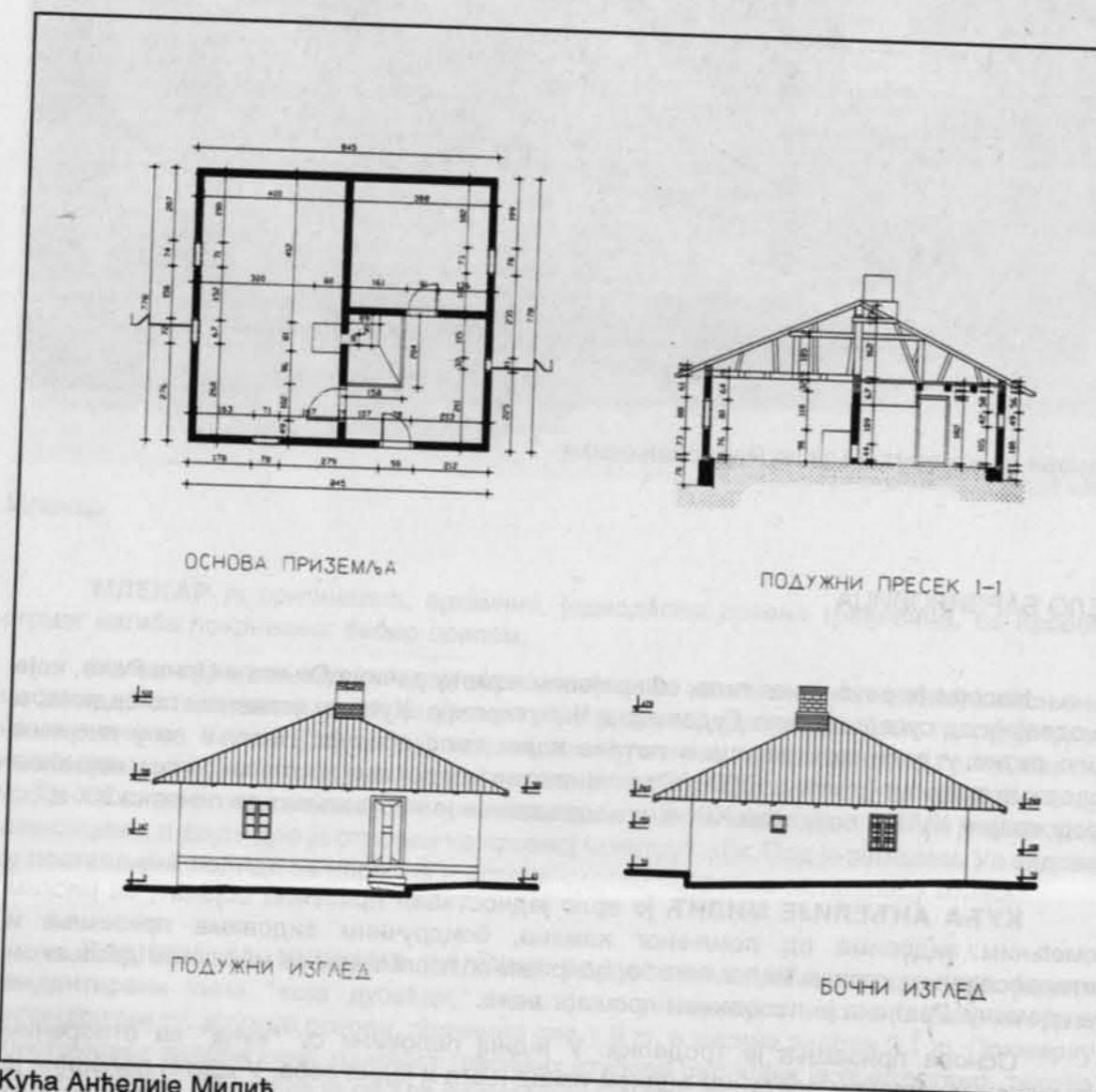
Насеље је разбијеног типа, са крајевим између речица Оњега и Црне Реке, које га одвајају од суседних села Дудовице и Чибутковице. Куће су углавном по брдима, а врло ретко у долинама речица и потока којим село обилује. Насеље се у писаним изворима први пут помиње 1723.г. Становништво је у већини досељено, и то у највећем броју крајем XVIII и почетком XIX в, а насељавање је настављено до почетка XX в.⁴

КУЋА АНЂЕЛИЈЕ МИЛИЋ је врло једноставан приземни објекат, са ниским темељним зидовима од ломљеног камена, бондручним зидовима приземља и четворосливним кровом малог нагиба, покривеног ћерамидом са масивним димњаком на слемену. Грађена је половином прошлог века.

Основа приземља је троделна. У једној половини су "кућа" са отвореним огњиштем и широким плетеним оџаком изнад њега и једна соба. У другој половини је велика гостинска соба или сала са једном од ретких сачуваних зиданих пећи која се ложи из "куће", са огњишта.

Кућа је готово квадратне основе, не много велика ($8,44 \times 8,55$ м), скромније обрађена и рекло би се да је припадала мање имућној породици. Подови у свим просторијама су земљани, а таванице су у собама од коленика и малтерисане, док је у "кући" шашовац унизан између тавањача. Овај објекат је у просторној структури оригиналан, док су само неки елементи ентеријера изменjeni или уништени. Долап који је био у углу "куће" је, на жалост, демонтиран, а до данас су сачувана само три вертикална елемента његове примарне конструкције.

У кући се и данас станује, редовно се одржава, те је једна од ретких из тог периода која није руинирана.

Кућа Анђелиће Милић

Кућа Анђелиће Милић

СЕЛО БРАЈКОВАЦ

Како и претходно, и ово село је разбијеног типа, подељено на крајеве. Куће су углавном на великој међусобној удаљености, расштркане по косама и странама брда, осим у центру где су груписане око раскршћа. Старији назив села је Смрдљиковац и под тим именом се помиње 1664.г. У XIX в. насеље мења име у Брајковац по истоименом извору.

Становништво Брајковца је досељено. Најстарији родови су дошли око 1780.г. из Црне Горе, околине Сјенице, Чачка. Следеће веће насељавање је било након Карађорђевог устанка и то из околине Н.Пазара, Сјенице и из Босне, док је најинтензивније било у другој половини прошлог века.⁵

КУЋА ВИТОМИРА АНДРИЋА с почетка XIX в. је напуштена и веома руинирана, али за изучавање народног градитељства овог подручја веома драгоценa. То је дводелна полубрвнара, са четвороводним кровом благог нагиба и дубоких стреха. Испод поломљене ћерамиде су остаци првобитног дрвеног кровног покривача - шиндре. Данас објекат представља склониште за стоку тако да је, поред зуба времена, изложен и

Кућа Витомира Андрића

Долап у "кући" Витомира Андрића

другим узроцима пропадања. Вероватно је кућа одавно напуштена или пак последњи укупани нису имали жељу да је прилагођавају савременијим стандардима живота, те је сачувала оригиналну структуру и већину аутентичних архитектонских елемената.

Део "куће" је у талпама које су на угловима "ућертење", има двоја улазних наспрамних врата, отворено огњиште изнад кога је у таванском простору широки пирамidalни оџак и један од ретких сачуваних елемената ентеријера - долап у углу. Други део куће је соба чији су зидови урађени у бондрук конструкцији, са испуном од чатме. На соби су и три мала квадратна прозора са дрвеним капцима, на сваком спољном зиду по један, што је такође ретко сачуван архаичан елемент.

Кровна конструкција је ујако лошем стању нарочито у делу стрехе где су рогови, због недостајућег покривача, иструлили. Делови зидова су порушени - испуни од чатме на соби неко је намерно демонтирао.

Кућа је на жалост јако руинирана, али сматрамо да има довољно добро очуване важне архитектонске елементе због којих би је требало реконструисати и конзервирати.

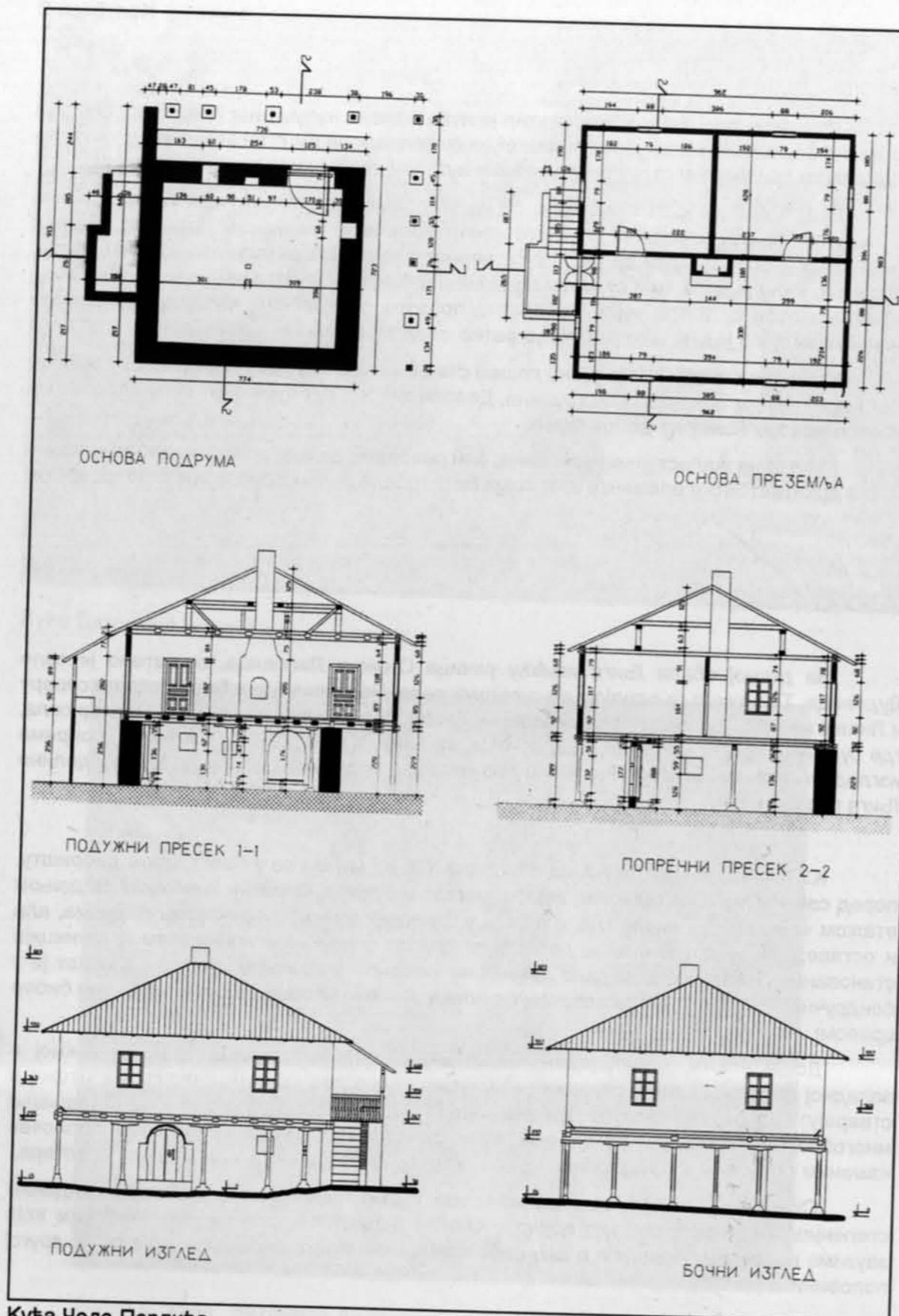
СЕЛО ДУДОВИЦА

На десној обали Љига између речица Оњег и Липовица, смештено је село Дудовица. Те речице га одвајају од суседних села, Барзиловице и Брајковца на северу и Липља на југу. Припада насељу разбијеног типа, подељено је на крајеве. Центар села, где су данас пошта, апотека, продавнице, кафане, а некада је био и хотел, поприма изглед центра мање варошице. Већи део села је у брдовитом подручју, али и у долини Љига где су њиве.⁶

КУЋА ЧЕДЕ ПЕРЛИЋА из половине XIX в. налази се у пространом дворишту, поред савремене спратне куће, вајата, магазе и бунара. Спратни је објекат са доњом етажом чији је под у нивоу тла, а која је у функцији винског и ракијског подрума, али и оставе, док је друга етажа, до које се долази спољним степеништем, у функцији становања. Приземље је зидано ломљеним каменом у кречном малтеру, а спрат је у бондручној конструкцији, са испуном од опеке. Кров је четвороводни и покрiven бибер црепом.

Доња етажа, поред јединственог зиданог простора, има трем на јужној и западној фасади. Дрвени стубови са јастуцима носе део конструкције горње етаже и стварају наткривен простор дубине око 1,80 м, који је погодан за обављање многобројних послова и за сушење воћа, поврћа итд. Тада објекта је попложен каменим облутком и представља прелаз између спољашњег и унутрашњег простора.

Стамбеној етажи се прилази, како смо већ рекли, спољним, зиданим степеништем уз источни зид објекта. Она има троделну основу, са оџаклијом која заузима половину површине и две собе приближно истих димензија, које су на другој половини спрата.

Кућа Чеде Перлића

Овај је објекат пренесен на садашњу локацију 1908.г. из дворишта у коме је било, по казивању власника, 16 грађевина, међу којима је била старија кућа са огњиштем, вајати, млекар, амбар, кош итд. Претпостављамо да му је првобитна функција била гостинска, с обзиром на пространу оџаклију, у којој се и данас окупљају гости у време породичних свечаности, и две собе, од којих је једна била намењена смештају гостију, а друга, како је било уобичајено, становању најугледнијег или најстаријег члана задруге. Након распада задруге и поделе имања, ова зграда је припадла породици одељеног задругара, па јој је примарна функција становање породице, а секундарна пријем гостију. Поред ње је и данас један вајат с почетка XX в.

Кућа Чеде Перлића

Објекат је велике површине, $9,70 \times 9,00$ м, од чега је у приземљу корисна површина оставе $6,40 \times 5,70$ м. Врата подрума су на западном крају јужног зида, са лучним оквиром од пешчара који је интересантан због проширења на доворатницима у висини од 46 до 110 см, чиме је отвор проширен са 122 на 135 см. Проширење је лучно што нам недвосмислено говори да је интервенција рађена због уношења већег бурета или каце. И данас уз северни зид прве етаже стоји масивно дрвено постоље за бурад са пићем, што говори о једном од некадашњих занимања становника Дудовице. Под оставе је набијена земља, таваница је шашовац, спратна висина 2,20 м. Целовитост овог великог простора нарушују само три стуба који носе међуспратну конструкцију. На јужном зиду накнадно је пробијен један прозор и урађена једна ниша, па је - због немогућности да се у зиду од ломљеног камена изведе равна ивица отвора истим материјалом - то урађено опеком.

Дрвени стубови трема, попречног пресека 14x14 см, врло су скромно обрађени, са каменим стопама од пешчара (од кога је урађен и оквир врата) и јастуцима без декорације.

Спољно степениште је зидано опеком, са пространим наткривеним подестом испред улаза у стамбени ниво, мада претпостављамо да је првобитно било дрвено као на неким сличним објектима овог типа. Део крова носе дрвени стубови између којих је ограда од профилисаних летвица - могуће је да су ово остаци првобитног улазног трема.

Улазна врата стамбеног дела су двострука и двокрилна - спољна су једноставна, пуха, са кушацима, док су унутрашња декоративно обрађена, са стакленом испуном у горњој половини. Директно споља улази се у оџаклију која има масивно затворено огњиште из кога су се некада ложиле и пећи у собама. Огњиште је у основи велике површине - 1,44x0,64 м, а сужава се на 70 см пре проласка кроз таваницу. Под оџаклије је попложен опеком, таваница је малтерисана, а конструкција јој је од коленика унизаних између тавањача. Врата на собама су нешто декоративније обрађена него што је уобичајено, док су собе скромне, са подом од даске и малтерисаним таваницама. Некада су у собама биле и тучане пећи које су се ложиле из оџаклије.

Магаза Рајне Перлић

МАГАЗА РАЈНЕ ПЕРЛИЋ (крај XIX или почетак XX в.) налази се у дворишту у коме је и претходно описана кућа. Обе грађевине су припадале једном домаћинству, или су након поделе имовине између сродника припале двема породицама.

То је веома леп, добро очуван и вредан примерак економског објекта са тремом, површине око 40 м², од чега је две трећине затворен простор, а остатак је наткрiven. Дрвени део грађевине носе ниски темељни зидови од ломљеног камена. У дрвене греде темељаче учепљени су стубови у које су унизане талпе. И стубове трема носи дрвена греда која належе на ниски зид који није у вези са осталим каменим зидовима. То је необично јер је устаљен начин да се испод стубова постављају само камене стопе које већом површином преносе оптерећење на тле и спречавају директан додир дрвета и земље, односно труљење дрвета. Под у трему је земљани, а таваница је дрвена - шашовац између тавањача. У затвореном делу магазе под је дрвени, а таванице нема. Уз зид, који је наспрам улазних двокрилних врата, су пресеци или окна за жито, а заузимају једну трећину површине унутар магазе. Основна конструкција пресека су стубићи између којих су унизане кратке талпе.

Кров је четворосливни, кровна конструкција је на рожњаче, необично стрмог нагиба - око 45° - због чега је стреха мала, а покривач је бибер цреп.

КУЋА ЗОРКЕ ЂУРЂИЋ је напуштен објекат на осами, за данашње прилике доста удаљен од сеоских путева. Саграђен је у другој половини XIX в., на оцедитом месту, у лепом и питомом окружењу са потоком у дну окућнице и шумарцима по њеном ободу.

Како лежи на нагнутом терену, испод већег дела приземне куће формиран је подрум који је зидан ломљеним каменом у кречном малтеру, а само су на угловима угађени клесани блокови камена. Клесани су и комади камена угађени у лучни оквир једних врата.

Приземље је са тремом и грађено је у бондруку - дрвени скелет са испуном од опеке, великог габарита 9,15x11,57 м. Поред трема на североисточном углу, ова етажа има оџаклију и четири собе. Са трема се улази директно у оџаклију, а из ње се пролази до једне мање собе. Та три простора заузимају половину површине приземља и представљају једну, док друга половина са преостале три собе и посебним улазним вратима чини другу функционалну целину. Претпостављамо да је након адаптације, о којој ћемо касније нешто више рећи, кућа добила двојну функцију, односно додата јој је улога конака или башталука.

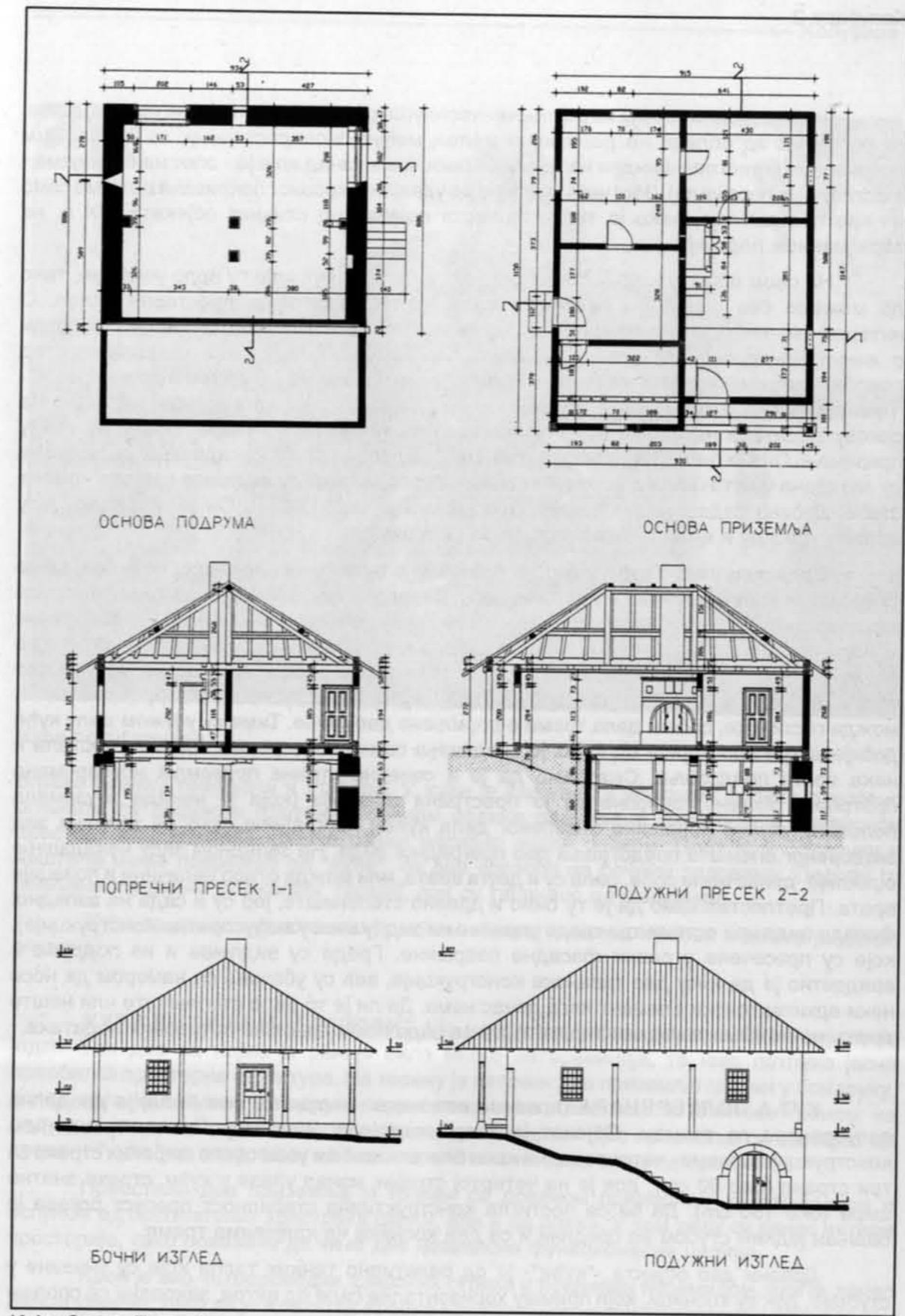
У оџаклији, која је највећа просторија у стамбеном делу објекта, налази се велико затворено огњиште, чији је спољни габарит 2,10 x 0,9 x 2,30 м, из кога су се ложиле пећи у две собе у другој половини куће. Огњиште је једноставно обрађено, а једина декорација је завршни профилисани венац. Велики отвор огњишта ка оџаклији данас је затворен дрвеним непомичним делом и двокрилним вратима. Ова интервенција је, вероватно, уследила када је функцију огњишта преузео прво зидани, а затим савременији индустриски штедњак. Под у овој просторији је обложен опеком, а таваница је малтерисана. Друга, мања просторија намењена спавању чланова породице, у коју се улази из претходне, има на исти начин обрађен под и таваницу. Из ње се пролази у други, гостијски, део куће, односно у собу нешто веће површине, која за

разлику од осталих просторија има дашчани под. Претпостављамо да је, због боље обраде и везе са првим делом објекта, у њој боравио старешина породичне задруге. У гостинском делу куће, поред претходно описане, налазе се још две собе и све су међусобно повезане. У централној соби су на јужном зиду накнадно отворена улазна врата која омогућавају независно функционисање гостинског дела куће.

Кућа Зорке Ђурђић

У подруму су две просторије са двоја улазних врата. Преградни зид између њих је грађен у бондрук систему, накнадно, што је веома уочљиво. Подела целовите подрумске просторије урађена је, вероватно, услед новонастале потребе за стајским простором. Подрум је подељен на две једнаке површине, тако да је средишњи од три стуба која носе међуспратну конструкцију узидан у новоизграђени зид. Он се сучељава са спољним, источним зидом на прозорском отвору. Поред три поменута стуба у подруму је и четврти, сви слично обрађени, са каменим стопама и декоративним јастуцима. Четврти стуб се налази у близини средишњег, који је узидан и има улогу да прими терет масивног зиданог огњишта. Из подрума је видљива међуспратна конструкција - девет греда на којима су шашовци и каратаван. Грађа која је употребљена за конструкције елементе је веома добро очувана храстовина великих попречних пресека (тавањаче - 28x20 cm; подвлака - 22x30 cm; стубови 30x30 cm). Ово наглашавамо, јер се веома ретко налази на овако добро урађену и сачувану примарну конструкцију у објектима народног неимарства.

Кућа Зорке Ђурђић

Четвороводни кров је на рожњаче - често употребљаван тип кровне конструкције, са роговима од облица на релативно малом међусобном растојању, са двослојним покривачем (храстова шиндра на цепаним баскијама изнад које је - опет на баскијама - постављена ћерамида). Због чега је дошло до удвајања кровног покривача можемо само да претпостављамо, иако је то доста честа појава код сличних објеката XIX в. на обрађиваном подручју.

На овом објекту има доста накнадних интервенција које су врло уочљиве, тако да можемо без проблема реконструисати његов аутентични просторни склоп. О интервенцијама, односно преградњи подрума нешто смо већ рекли, али нисмо говорили о накнадно пробијеном отвору за врата на западном зиду, који се разликује од првобитних отвора (врата на северном зиду, један прозор на западном и други прозор - основу података на самом објекту можемо лако претпоставити и просторну схему приземља. Она је била троделна, са тремом. Две дрвена стуба некадашњег дела трема су зазидана у источни зид источне гостионске собе, а сада су видљиве њихове камене стопе. Дубина садашњег, и некадашњег трема је око 1,00 м. Он је заузимао целу источну фасаду и имао је четири стуба са јастуцима.

Садашњи улаз у кућу, односно оџаклију је аутентичан. Чини се, међутим, да се са трема улазило директно и у источну собу. Данас је у тој соби видљива темељна греда некадашњег источног фасадног зида са отисцима примарне и секундарне бондручне конструкције, а на средини је, рекло би се, био праг. Измене у приземљу су настале на трема зазидао и припојио затвореном делу куће. Тако су на простору једне веће, добијене три просторије од којих је средишња са новоотвореним вратима постала и претрпела измене, односно да је пространа оџаклија (која је некада заузимала половину укупне површине стамбеног дела куће), преграђена тако да западни зид оџаклије, данас мале собе, била су и друга врата, или можда отвор величине и позиције врата. Претпостављамо да је ту било и дрвено степениште, јер су и сада на западној фасади видљиви остаци три греде управне на зид (у нивоу међуспратне конструкције), које су пресечене у равни фасадне површине. Греде су видљиве и из подрума и евидентно је да нису део таванске конструкције, већ су убачене са намером да носе неки архитектонски елемент кога данас нема. Да ли је то било степениште или нешто друго, не можемо поуздано тврдити, јер за сада нема довољно потребних података.

КУЋА ПОЛУБРВНАРА (презиме власника непознато, име Лила) је дводелна полубрвнара са тремом. Објекат је веома скромних димензија, са интересантном конструкцијом трема - четвороводни кров благог нагиба и уобичајено широких стреха са три стране (око 80 см), док је на четвртој страни, изнад улаза у кућу, стреха знатно смањен једним стубом на средини и са два косника на крајевима трема.

Дрвени део објекта - "кућа"- је од релативно танких талпи које су унизане у стубове, док су косници, који примају хоризонталне сile од ветра, заковани са спољне

Кућа полубрвнара

стрane између темељача и стубова. У кући је још увек у употреби велико отворено огњиште са широким плетеним оџаком облика зарубљене пирамиде у таванском простору који је изнад кровне равни масивно зидан опеком. Соба је у бондруку и нешто је мање површине од "куће", са два прозора на бочним зидовима. Подови су земљани и у равни су околног терена, док су таванице од шашоваца.

Кућа се данас користи као помоћни објекат - летња кухиња и веома је добро очувана.

КУЋА ЉУБИШЕ МЛАДЕНОВИЋА је, на жалост, у фази рушења. Затечен је само један њен део на којем је раније било много интервенција, те није потпуно јасна првобитна просторна структура. На терену је затечен део приземља грађен у бондруку, испод кога је сачуван и подрум, зидан ломљеним каменом, са плитким тремом на подужној страни. По казивању домаћина, демонтирани део приземља се састојао од трема и "куће" са отвореним огњиштем, и спољним зидовима од брвана.

Преостали део приземља је грађен са дрвеном примарном конструкцијом и испуњен од преплетених храстових цепки, али и од опеке. У том делу су данас четири просторије, тако повезане да чине две независне функционалне целине.

Кров је био четвороводни, широких стреха и покрiven ћерамидом, али је данас делом урушен, тако да је и остатак кровне конструкције изложен убрзаном пропадању.

Кућа Љубише Младеновића

Како је један део куће потпуно уништен, а други део више пута трпео измене према казивању власника, сматрамо да нема довољно података да би претпоставили њену првобитну просторну структуру.

ВРСТЕ И ТИПОВИ ОБЈЕКАТА НА ОБРАЂЕНОМ ПОДРУЧЈУ

Основна подела овде обрађених традиционалних објеката била би по врсти, односно по функцији, на стамбене и привредне. Као што смо већ рекли, на терену Шумадијске и Ваљевске Колубаре и Тамнаве стамбени објекти грађени на традиционалан начин многобројнији су од привредних.

На основу сачуваних малобројних ПРИВРЕДНИХ објеката - млекар, магаза, качара и неколико воденица, можемо закључити да су, са малим изменама у начину обраде, до данашњих дана задржали своју просторну структуру и материјале. Објекти исте функције су веома слични, без обзира на којој се територији налазе. То су углавном једноделне приземне грађевине, на ниским темељним зидовима од ломљеног камена зиданим усуво, грађене од дрвених талпи или комбинација талпи и шашоваца, кровова благог нагиба, широких стреха, покривених обично ћерамидом или бибер црепом - када је кров нешто стрмији и стрехе плиће. У старије објекте су уградњени тесани дрвени елементи, док је за новије употребљена резана грађа.

Евидентирани СТАМБЕНИ ОБЈЕКТИ су веома разнолики, иако је обрађена територија релативно мала, радијуса око 25 км. Основна подела ових објеката би била по НАМЕНИ на: КУЋЕ - које су окосница сваког сеоског дворишта и центар збивања, намењене становању целе фамилије; КОНАКЕ ИЛИ БАШКАЛУКЕ (гостионске куће) и ВАЈАТЕ - мале објекте у којима бораве ожењени чланови задруге са својим породицама.

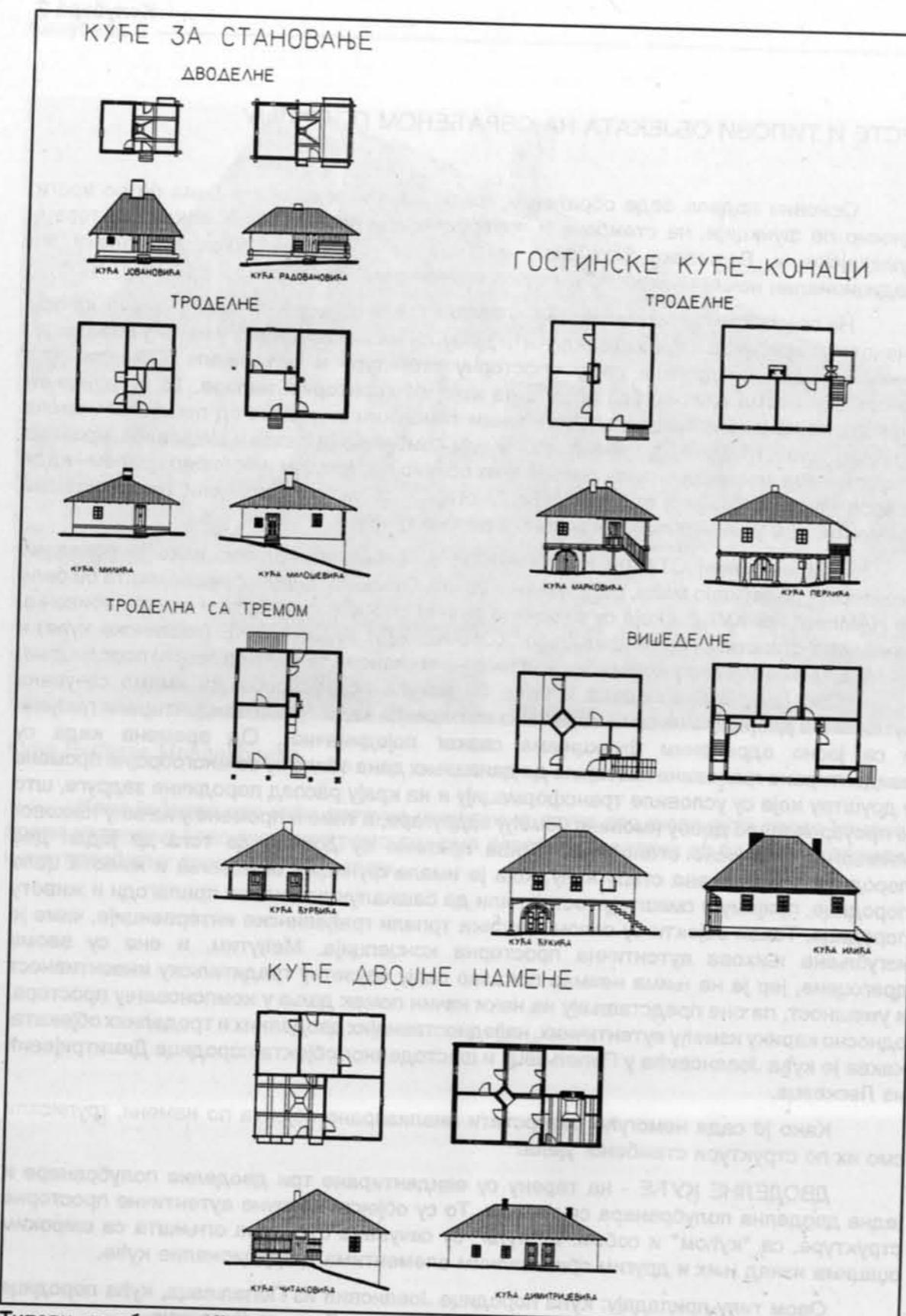
Ово је идеална подела и била би могућа под условом да имамо сачувана аутентична дворишта са свим објектима из периода када су ови евидентирани грађени и са јасно одређеним функцијама сваког појединачног. Од времена када су евидентирани грађевине насталаје до данашњих дана збили су се многобројне промене у друштву које су условиле трансформацију и на крају распад породичне задруге, што је проузроковало деобу имовине између задругара, а тиме и промене у начину њиховог живљења - односно становања. Такве прилике су довеле до тога да један део породице прилагођава стару кућу, која је имала функцију окупљања и живота целе породице, пријему и смештају гостију, или да башкалук или конак прилагоди и животу породице. Такви објекти су силом прилика трпели грађевинске интервенције, чиме је изгубљена њихова аутентична просторна концепција. Међутим, и оне су веома драгоцене, јер је на њима неимар показао своју изузетну градитељску инвентивност и умешност, па оне представљају на неки начин помак даље у компоновању простора, односно картику између аутентичних, најједноставнијих двodelних и троделних објеката, каква је кућа Јовановића у Пепељевцу и шестоделног објекта породице Димитријевић из Лесковца.

Како је сада немогуће разврстати анализиране објекте по намени, груписали смо их по структури стамбеног дела.

ДВОДЕЛНЕ КУЋЕ - на терену су евидентиране три двodelне полубрвнаре и једна двodelna полубрвнара са тремом. То су објекти потпуно аутентичне просторне структуре, са "кућом" и собом. У "кући" су сачувана отворена огњишта са широким оџацима изнад њих и другим оригиналним елементима традиционалне куће.

Овом типу припадају: кућа породице Јовановић из Пепељевца, кућа породице Радовановић из Лажковца, Андрића из Бариловице и Лиле из Дудовице.

европски саветник и архитект

Типови стамбених објеката на подручју Ваљевске Тамнаве, Шумадијске и Ваљевске Колубаре

Колубара 2

ТРОДЕЛНЕ КУЋЕ - евидентирано је више објеката овог типа, док су обрађене само три троделне чатмаре, од којих две истог просторног склопа - породице Милић из Барзиловице и Милошевић из Чибутковице - друга са подрумом испод дела приземља, док је трећа породице Перлић из Дудовице, која има подрум испод целе стамбене етаже. Све три куће данас су у функцији становања, али претпостављамо да су само прве две имале исту функцију у прошлости, док је трећа у аутентичном окружењу имала улогу конака.

КУЋЕ СЛОЖЕНЕ СТРУКТУРЕ - осим горе наведених грађевина, на терену су затечене и две куће нешто сложенијих, такође аутентичних просторних структура - петоделна породице Ђукић из Ратковца и шестоделна породице Димитријевић из Лесковца. Прва је двоетажна зграда, са економским првим и стамбеним другим нивоом, док је друга једноетажна. Оба објекта су ван основне, стамбене функције. Прва кућа је са оџаклијом, салом, две спаваће собе и ћилером првобитно била гостинска, да би распадом породичне задруге примила и остале свакодневне активности породице. Друга грађевина је настала симбиозом традиционалне дводелне куће са "кућом" и собом и конака или башкалука са четири просторије (три собе и оџаклија) које су међусобно повезане, а представља највиши ниво у развоју куће за станововање на обрађеном подручју.

КУЋЕ ИЗМЕЊЕНЕ ПРОСТОРНЕ СТРУКТУРЕ - на осталим анализираним објектима временом је изменјена структура стамбеног дела да би се задовојиле потребе укућана у новонасталим условима, али је и код њих учњива првобитна схема. Измене су настајале или преградњама у постојећем габариту - троделна кућа са tremom Ђурђића из Дудовице је трансформисана у петоделну са tremom, а шестоделна "најновија осаћанка" Илића из Непричаве у седмоделну, или доградњом - кућа Читаковића из Г.Мушића. Првоје интервенцијама додата функција конака, док је друга подељена на две одвојене стамбене целине за одељене сроднике. Трећи објекат је настао доградњом троделног гостинског дела дводелној полубрвнари на ћелицу.

МАТЕРИЈАЛИ И КОНСТРУКТИВНИ СИСТЕМ

На свим анализираним објектима употребљен је аутотони материјал - камен, дрво, земља креч, плева и чекиње. Темељни и подрумски зидови су грађени од ломљеног камена у блатном или кречном малтеру. Зидови приземља су од дрвета (талпи или брвна, греда, стубова, косника...) печене или непечене цигле, малтерисани блатним или кречним малтером са додатком плеве или чекиња. Међуспратна, таванска и кровна конструкција су од дрвених елемената, а кровни покривач шиндра, даска, ћерамида и бибер цреп.

И за обраду ентеријера употребљени су исти материјали. Подови су од набијене земље, даске или опеке. Зидови су дрвени, у "кући" полубрвнаре, док су у свим осталим стамбеним просторијама малтерисани кречним или блатним малтером. Таванице су малтерисане, а само у малом броју случајева дрвене - шашовац.

Код свих објеката су по ободу темељних или подрумских зидова положене дрвене греде, темељаче - на којима су формирана зидна платна. Код полубрвнара над једном половином - део "куће"- формирана су три спољна зидна платна од тесаних или резаних талпи (брвана) које су ућертење или унизане у стубове на угловима, а над другим делом је формирана соба са четири зида, грађена у бондручној конструкцији. Код и кратким хоризонталним гредицама (између темељача и венчаница) као примарним елементима конструкције и испуном која се разликује од објекта до објекта - чатма (тесана шипила са преплетом од танких тесаних "цепки" или прућа), печене или непечена цигла и ломљени камен (јединствен случај на овој територији - кућа Илића у Непричави).

Међуспратну конструкцију чине тавањаче на невеликом међусобном растојању, које су ослоњене на зидове подрума. Уколико су тавањаче великог распона, онда се на њиховој средини појављује подвлачка коју носи један или три стуба са јастуцима.

Таванска конструкција је слична међуспратној и састоји се од тавањача, укљештених у подужне удвојене венчанице. Тавањаче су по правилу ослоњене на средишњи преградни зид.

Кровна конструкција свих објеката је веома слична - то је варијанта крова на рожњаче, на косим или правим столицама.

ПРЕДЛОГ ЗАШТИТЕ АНАЛИЗИРАНИХ ОБЈЕКАТА

Већина анализираних објеката има, поред естетских, историјско-друштвене вредности, јер представља сведочанство одређеног степена културе најширих слојева народа. Поред тога, сачувани објекти народног градитељства требало би да имају и значајну едукативну улогу, јер постоји могућност да се на конкретним примерима становништво упознаје са градитељском умешношћу својих предака. Како се до данас овом делу културне баштине није поклањало довољно пажње, сасвим је разумљиво и одмор без естетских вредности, што је последица, између остalog и прекинуте градитељске традиције. Чини нам се да савремени инвеститори и градитељи избегавају да примене искуства предака, што се односи и на избор локације, однос према тлу и суседу, оријентацији. Некада веома важни фактори при градњи куће и формирању домаћинства данас су изгубили потребан значај, што се нарочито види код савремених, спонтано насталих насеља.

Основни начин заштите објеката са споменичким карактеристикама је *in situ*, када се споменик штити у свом природном окружењу и, на жалост, није увек могућ. Ти, углавном стамбени, објекти не задовољавају савремене захтеве власника, па их они због тога напуштају, а претворени у музејске експонате без живота, удаљени једни од других, од саобраћајница и туристичких центара, осуђени су на убрзано пропадање. Због сличних разлога у Шведској је крајем прошлог века почела да се реализује идеја о премештању таквих објеката на једно место, у Музеј на отвореном - Скансен. Од тада

је готово цела Европа прихватила исти начин заштите објеката народног наимарства, јер је нагла индустрисајализација претила да уништи мноштво вредних грађевина.

На подручју наше земље, након неколико неуспешних покушаја оснивања оваквих институција једино је у музеју Старо село у Сирогојну, са 40 објеката, успешно заживео овакав вид заштите, захваљујући активностима које се у њему одвијају после успешно изведене техничке заштите.

С обзиром на врсту већ напуштених објеката - Тамнаве, Ваљевске и Шумадијске Колубаре - рас прострањеност на терену и непостојање могућности њиховог укључења у савремени живот уколико се заштите *in situ* врло брзо би пропали, јер се у њима не би одвијале одговарајуће активности које су предуслов њиховог опстанка. Зато сматрамо да би за мноштво ових вредних грађевина најпогоднији начин заштите била дислокација. За то је потребно одредити најпогоднију локацију на којој је могуће представити све врсте и типове објеката са споменичким карактеристикама обрађеног подручја које смо напред анализирали. Дислоцирани објекти са етнографским поставкама организовани у Музеј народног градитељства и живота, идеалан су оквир за презентовање традиционалних делатности овдашњег становништва. У Музеју, који би требало да представља жив организам, могуће је организовати и продају производа заборављеног сеоског занатства. Ове активности би се одвијале у амбијенту из прошлог века, што би остављало назабораван утисак на већину посетилаца. Музејски објекти би на овај начин били близкији публици, јер не би били само експонати за гледање, већ простор у коме се може осетити и дух прошлости. Овако организована целина, поред културолошког и образовног, може имати и економски ефекат, што је исклучиво заједнички интерес заједнице и општине.

НАПОМЕНЕ

1. Петар Ж. Петровић, Шумадијска Колубара, СЕЗ књ. LIX (Београд 1949) 179.
2. Исто, 161.
3. Исто, 220.
4. Исто, 111.
5. Исто, 125.
6. Исто, 159.

(Б.Т.)

РЕЗИМЕ

Евидентирани фонд традиционалне архитектуре у целини потиче из XIX века, из времена коначног устаљења насеља и њиховог уобличења згушњавањем и функционалноструктурним употпуњавањем. Мада је већина села позната још у првој половини XVI века, очувани непокретни фонд у њима много је млађег датума. Нестални карактер насеља и начин организације живота утицали су на формирање једноставних и покретних стамбених јединица које све до почетка XIX века нису имале солидније и трајније обележје. То су била скромна станишта, најчешће колибе или плетаре покривене лубом, грађене са намером да пруже привремено уточиште.

Ослобођење од турске власти, које је уједно имало значење социјалне револуције и стицање имовинске и личне сигурности, изазвало је убрзано грађење бољих кућа. Њихов развој може се директно пратити од модела дводелне куће представљање полубрвнаром. Њен настанак везан је за динарску брвнару будући да је и становништво које насељава овај део Србије динарског порекла. Полубрвнару је заменила троделна чатмара са тремом готово квадратне основе и четворосливним кровом благог нагиба покрivenог ћерамидом као препознатљив тип шумадијске куће прве половине и средине XIX века. У другој форми она је без трема, високог стрмог кровова покрivenог бибер црепом који је заменио шиндре. Таква кућа преовлађује у подручју и све је заступљенија према југозападу Србије. Додавањем и деобом просторија на дводелни модул стварана је троделна, четвороделна и петоделна кућа, што је зависило од захтева и материјалних могућности власника. То значи да су поједини типови и варијанте грађени истовремено, а да је хронологија изведена у смислу масовније појаве појединог типа.

Пратећих зграда је мало сачувано. Преласком на инокоштину и смањењем породице смањује се потреба за њима. Повећање земљорадничких површина, прво на рачун сточарства, а потом и крећење винограда и шљивака учинило је да нестану млекари, качаре и пивнице. Најзад рад у индустрији и свођење пољопривреде на допунску делатност минимализује потребу специјализованих зграда, поготово што су куће развијеније и прихватају њихову улогу (собе уместо вајата, а остава и подрум за чување хране). Смањена породица нема потребу за чувањем веће количине производа, а близина тржишта омогућава њихову продају. С друге стране интензивније бављење земљорадњом и сточарством подразумева откуп и сасвим други тип зграда за механизацију и сточарство.

Посебну пажњу заслужују воденице на Колубари, представљајући својом величином и бројем каменова, праве зачетке индустрије. Грађене "на лакомицу", попречно на јаз или речно корито оне чине особен тип карактеристичан за овај крај Србије.

Веома значајни као извори података о историјској и културној прошлости краја, који до сада нису доволно коришћени су гробља и надгробни споменици. Због тога би већу пажњу требало посветити преписивању натписа, поготово са белега крај пута, као и уопште њиховом проучавању.

SUMMARY

The recorded traditional architecture structures all date from the 19th century, when settlements were being definitely established and were gaining form by coalescing and developing a complete functional and structural configuration. Though the majority of villages were known to exist as early as in the first half of the 16th century, their preserved real estate is much younger. The impermanent nature of settlements and the way life was organized in them resulted in the creation of simple and movable dwellings which had no solid or durable characteristics until the beginning of the 19th century. They were usually humble thatched huts, built to serve as temporary shelters.

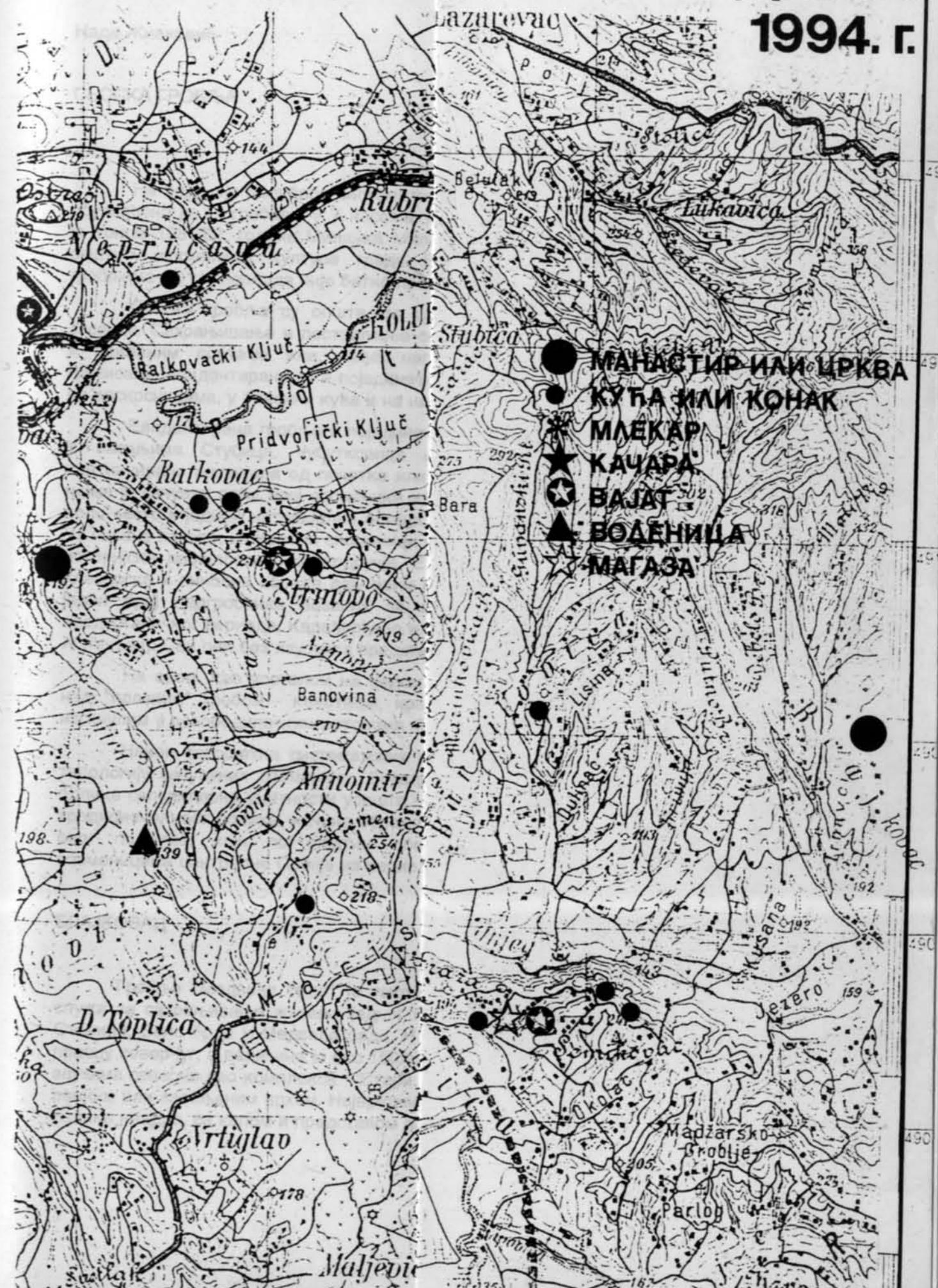
The liberation from Turkish rule, which also signified a social revolution and provided personal safety and property protection to the population, led to accelerated building of better dwellings. Their development can be followed directly from the model of a two-room house built partly with logs, similar to the Dinara-type log cabin, as the population inhabiting this part of Serbia had originally come from the Dinara region. This type is succeeded by a three-room wattle and daub house with a porch, a nearly square floor surface and a shallow sloped four-sided tiled roof, i.e. the easily recognizable Šumadija-type house from the early and mid-19th century. Another from of this type of house has no porch and has a high, sharply sloped roof covered with plain tiles instead of shingles. This type of house prevails in the region and is most commonly found in Serbia's South-West. By dividing existing rooms or by building an additional ones, the original two-room module is extended into three-, four- and five-room house, depending on the needs and wealth of the owner. This means that specific types and variations of this model were built simultaneously, and the chronology was therefore extrapolated on the basis of predominance of specific types at different times.

Few side-buildings have been preserved as the growing emergence of individual family households and the reduction of the number of family members lessened the need for them. The increase of cultivated surface, first at the expense of grazing land and later by clearing vineyards and plum orchards, made dairies and sheds used for making wooden tubs or buildings used for brewing beer, obsolete. Finally, employment in industry and the reduction of agriculture to an auxiliary activity minimized the need for side-buildings used for specific purposes, especially as houses became more comfortable and rooms began to be used for habitation and pantries and cellars for storing food. The reduced family no longer needed to have large food stores and the proximity of marketplaces made possible the sale of farm produce. On the other hand, intensive agriculture and livestock raising involves bulk buying and a wholly different type of building for machinery and cattle.

Water mills on the Kolubara river merit special attention for their size and number of millstones, and can be considered as precursors of industry on a larger scale. Built perpendicularly on the river or a weir, they represent a specific type of structure characteristic of this part of Serbia.

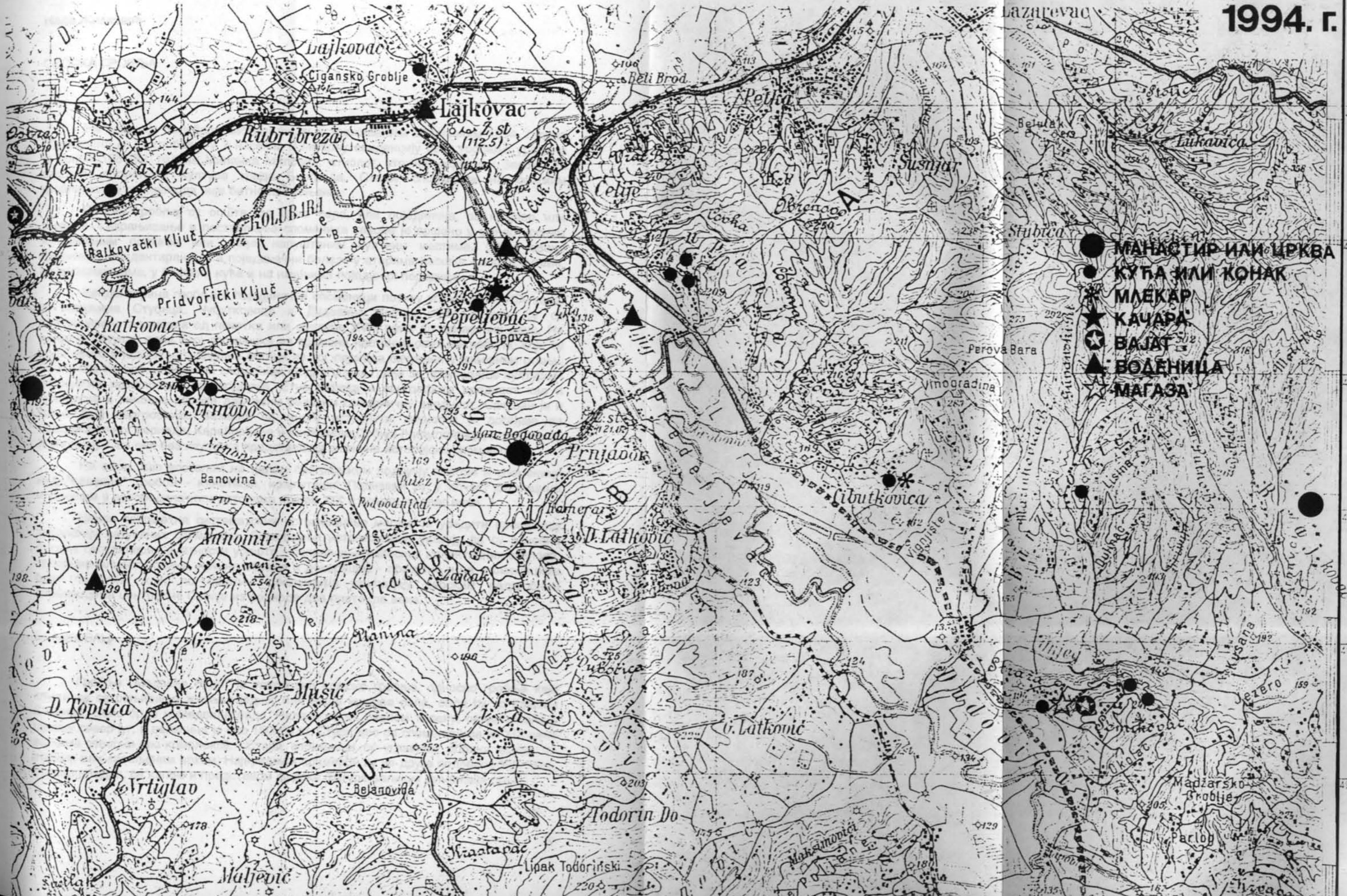
Cemeteries and gravestones provide important information on regional history and past culture, but have been largely neglected so far. They should be more extensively researched and their inscriptions recorded, particularly as concerns those located by the roadside.

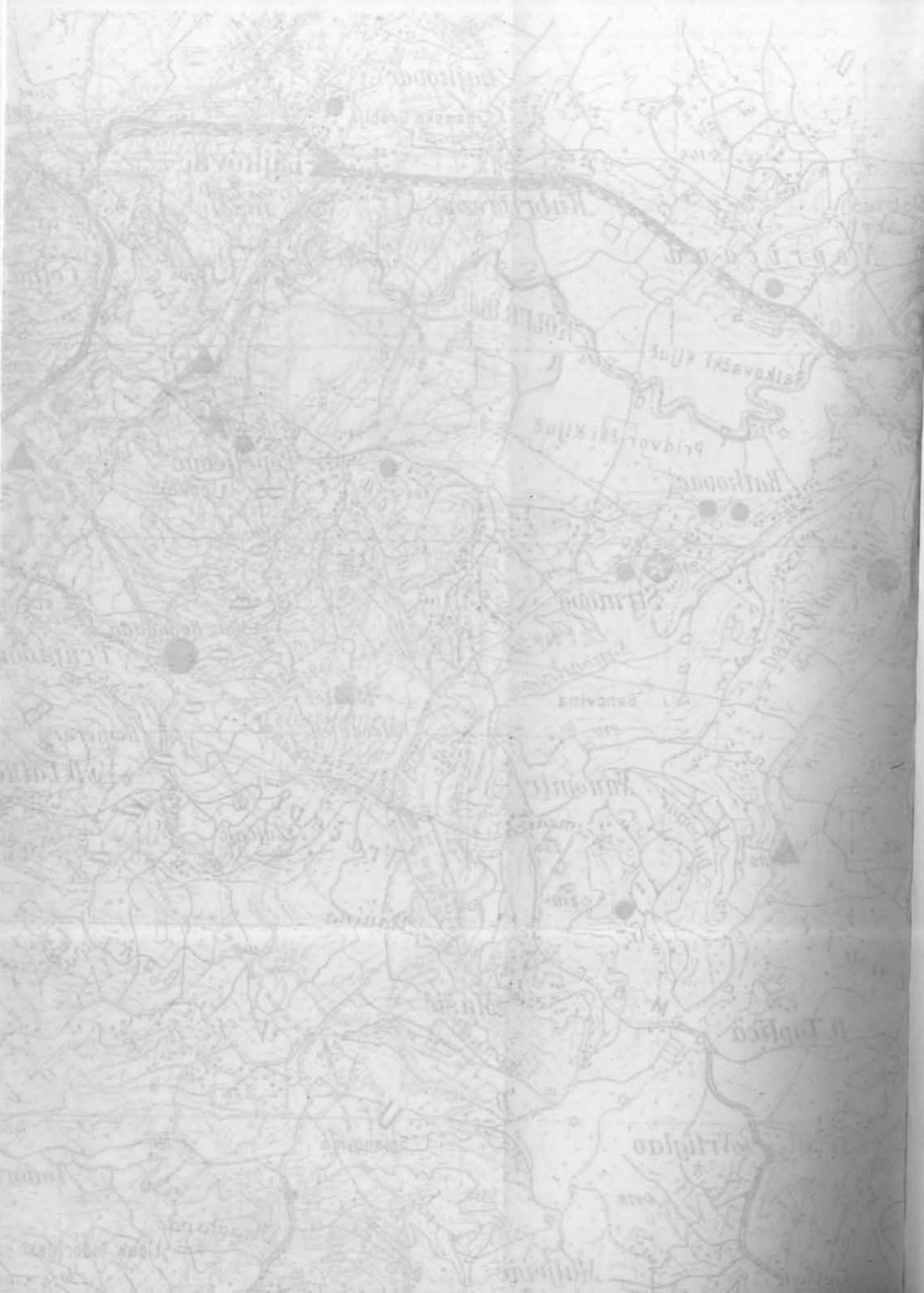
Евидентирани оду рекогносцираном

Евидентирани објекти народног градитељства на подручју рекогносцираном

1994. г.

Нада Живковић

СЕОСКА ГРОБЉА

На подручју Колубаре систематским истраживањем обављеним 1994. године обухваћено је 11 гробала у 7 насеља. Примарну евиденцију ових гробала урадила је током 1981/82. године Миланка Миловић, етнолог, стручни сарадник Завода за заштиту споменика културе града Београда. Станје споменика на сеоским гробљима од тог периода није битно промењено.

Сеоска гробља су општа, за цело село, или појединчна, за крајеве или засеоке. Сахрањивање и постављање споменика такође је вршено у манастирским и црквеним портама или, ређе, напуштеним култним местима. Осим овако груписани, евидентирани су и појединачни белези у атарима насеља - поред путева, на раскрсницама, у близини кућа и на имањима појединачних породица.

Евидентирана гробља и појединачни споменици потичу углавном из XIX века. У насељима Стубица, Чубутковица и Дудовица постоје гробља која су се континуирано развијала од почетка или средине XVIII века до данашњих дана. На њима је сачуван већи број споменика из времена настанка ових некропола, који су врло често и једини материјални остаци из тог периода сачувани у извornом stanju. Уз писане изворе, надгробни споменици су драгоцена грађа за проучавање културно-историјске прошлости овог подручја. Етнографска и епиграфска вредност као и један број надгробника везаних за многе истакнуте личности и догађаје из предустничког периода, Карађорђеве и Милошеве Србије (Чубутковица, Барошевац, Жупањац). Сви они без изузетка представљају значајне историјске споменике.

На овом, као уосталом на целом београдском подручју постоје и споменици над "празним" гробом - кенотафи, крајпуташи. Подизани су у почаст ратницима изгинулим у ослободилачким ратовима крајем XIX и почетком овог века.

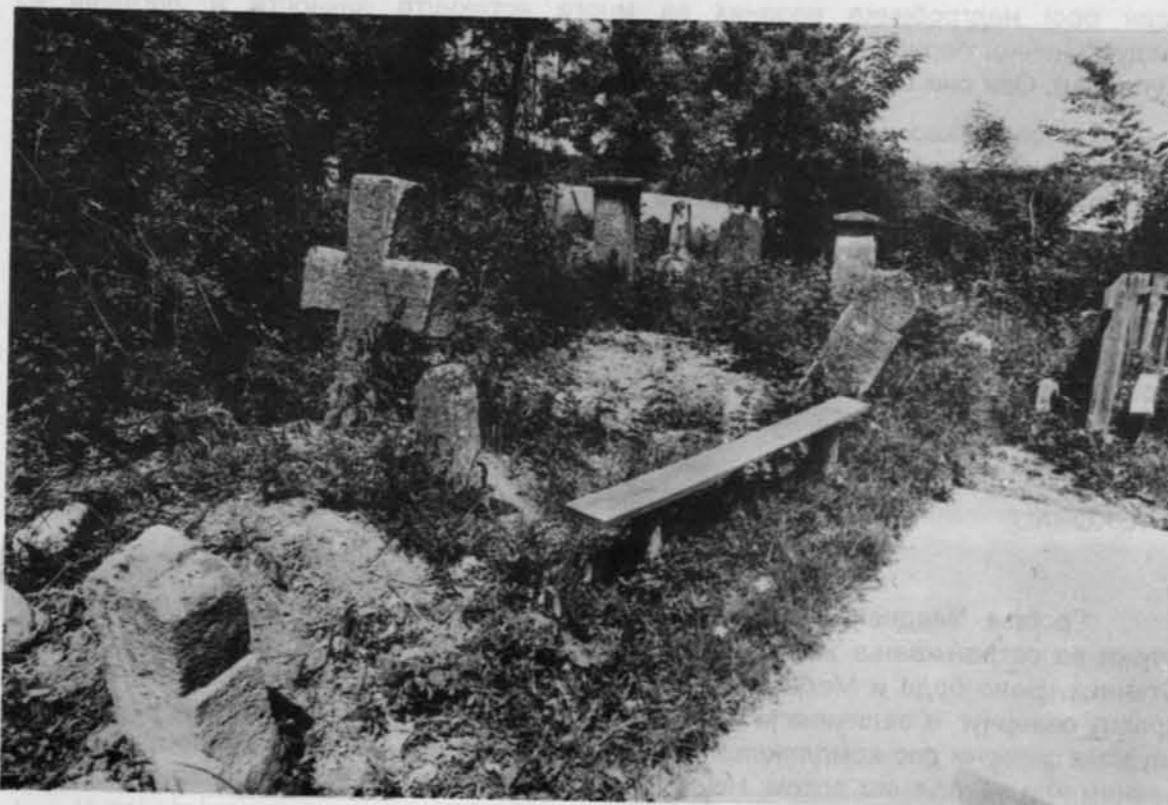
Након завршетка систематских истраживања могуће је урадити прецизнију типологију сачуваних споменика. Досадашња истраживања указују да су основне одлике сепулкларне уметности уопште - понављање извесних колективних стилова, традиционалност облика, начина обраде и декорације - присутне и на споменицима овог подручја, који по општим обележјима припадају сеоским надгробним споменицима централне Србије из периода два протекла века.¹

БРАЈКОВАЦ

Гробље "Медвеђе брдо" је такозвано крајско гробље, односно гробље које служи за сахрањивање житеља једног или више крајева села, овде су то крајеви Станица, Бело брдо и Медвеђе брдо. Налази се на равном терену, оријентисано у правцу север-југ, а величине је око 150x50 m. Стари део са споменицима из XIX века заузима северни део комплекса. Стари споменици су углавном облика стеле, са равним или заобљеним врхом. Највреднији примерци су из друге половине XIX века, облика квадра, са капом и представом људске фигуре великих димензија (сл.1).

Сл. 1 Брајковац, гробље "Медвеђе брдо"

Сл. 2 Брајковац, гробље у Симуновића крају, општи изглед

Друго гробље у селу је у крају Трнавци, које се простире према Трбушници. Налази се на равном терену, оријентисано у правцу исток-запад, има облик правоугаоника величине 80x50 м и доста је запуштено. Судећи по старим споменицима који се налазе на целом простору гробља измешани са новим надгробницама, гробље се није ширило.

Поред ова два постоји и гробље у Симуновића крају. Стари надгробници су углавном из друге половине XIX века. Најрепрезентативнији су облика квадра са каменом капом и представом људске фигуре у дубљем рељефу. Највероватније је да су били бојени (сл.2).

ЖУПАЊАЦ

У селу постоји једно гробље. Комплекс заузима простор величине 60x60 м. Стари надгробници су концентрисани у његовом северозападном делу. Очуван је приличан број старих надгробника. Надгробници са краја XVIII века су облика стеле, без натписа, са стилизованим антропоморфном представом. Међу надгробницима друге половине XIX века значајан је споменик Марка Каменице, "бившег депутирца народне скупштине", из 1869. године (сл.3).

Сл. 3 Жупањац, надгробни споменик
Марка КаменицеСл. 4 Чибутковица, надгробни споменик
Стевана Чанчаревића

ЧИБУТКОВИЦА

Гробље је једино у селу и данас активно. Налази се у засеоку Велики крај, на локалитету Ковачица. Заузима велики простор. Најстарији део је у источном крају комплекса. У њему је сачуван велики број надгробника у облику камених крстова са или без натписа (сл.4). У вегетабилном периоду године овај део гробља је обрастао шибљем и зеленилом и неприступачан је. Мештани га зову "Мађарско гробље", што је уобичајен народни назив за стара гробља са споменицима који немају или имају њима нечитљив натпис. Остали део гробљанског комплекса је испуњен мноштвом споменика из XIX века. Најзначајнији су надгробни споменик кнеза Аксентија Миладиновића из 1820. године и Богдана Радосављевића, капетана среза колубарског из 1842. године.

Поред споменика на гробљу евидентирани су споменици у порти цркве Св. Георгија, белег на "одморишту" кнеза Аксентија и белег на "одморишту" Богдана Радосављевића, капетана среза колубарског из 1842. године.

СТУБИЦА

Једино, и данас активно, гробље налази се изван насеља, на локалитету "Ђурине поље", и заузима површину од 57,85 m². Сахрањивање се континуирано врши од XVIII века до данас.

На комплексу, који је веома запуштен, налазе се три камена крста са антропоморфним представама, велики број дубоко укопаних масивних плоча као и фрагментовани делови стојећих споменика.

БАРЗИЛОВИЦА

Гробље у засеоку Мали крај, на локалитету Парлоге, пружа се према Чибутковици. Има облик неправилног правоугаоника, димензија 100x80 m. Оријентисано је у правцу исток-запад. Најстарији део комплекса представља његов централни део, зарастао у шибље, неприступачан, тако да највећи број споменика није евидентиран (сл.5).

Друго гробље је у Великом крају, на локалитету Крстови. Служи за сахрањивање житеља тога краја. Простире се на површини са 150x50 m, у правцу север-југ. Стари споменици се налазе у северном делу комплекса. Надгробници су типски, од пешчара и белог тврђег камена. Издавају се појединачно споменици са рељефним представама људске фигура.

У литератури су забележена два стара гробља чијих остатака данас нема.²

Сл. 5 Барзиловица, гробље на локалитету "Парлоге"

ЛЕСКОВАЦ

У порти цркве Св. Димитрија из 1892. године налази се 11 споменика ратницима српско-турских ратова (1876-1878) и Првог светског рата. Споменици су лоцирани југозападно од улаза у храм и постављени су у два паралелна низа. Типског су облика за ову врсту белега, стела са заобљеним врхом, са крстом и облика пирамиде. Посвећени су житељима Лесковца, Степојевца, Соколова, Арнајева, Великог Борка и Шиљаковца.

Опште, велико гробље, данас активно, налази се североисточно од цркве Св. Димитрија. На равном је терену, величине око 100x80 m. Стари надгробници растурени су по читавом комплексу, али се њихова концентрација запажа у северном делу. То су такође споменици типични за време и локалитет, висине 100 cm (видљиви део). Најстарији датирани је споменик Станици из 1817. године. Споменици са краја XIX века имају богато профилисane крстове на врху. По декорацији и натпису занимљив је споменик Велимира Марковића, абаџије из Лесковца, подигнут 1909. године (сл.6).

Сл. 6 Лесковац, гробље Прлуша, надгробници у југозападном делу комплекса

Мало гробље "Прлуша" налази се северно од цркве Св. Димитрија. Простире се у правцу север-југ, правоугаоног је облика, величине 80x40 м. Гробље је ограђено и добро одржавано. Стари споменици, из XVIII и XIX века концентрисани су у јужном делу комплекса, мада их има и на целом простору гробља. Пошто се гробље нијеширило, нови надгробници подижу се између старих. Надгробници су клесани од камена пешчара, са натписима на страни окренутој западу.

ДУДОВИЦА

Једино гробље у селу налази се на локалитету "Црквине". У литератури је забележено под истим називом.³ По сачуваним материјалним остацима датира из XVIII века. Писани подаци казују да је овде постојала стара црква, на шта и упућује топоним, па је локалитет можда и старији.⁴

Данашњи комплекс, величине 100x55 м, налази се на терену који се благоспушта. Читава површина је доста запуштена, а стари споменици се налазе готово на целом простору, између нових. Најстарији надгробници концентрисани су у југозападном делу комплекса. То су надгробни крстови и стеле, без натписа, украсени линеарним орнаментима, честим на лазаревачком терену. Споменици са почетка XIX века су типски и има их доста. Највећи број добро очуваних надгробника је из друге половине и краја XIX века. По типу, то су споменици са каменом "капом", богато орнаментисани, а неки имају рељефне антропоморфне представе са траговима бојења (жуто, плаво, црвено, сл.7).

Сл. 7 Дудовица, гробље "Црквине", споменик Рајке Ђурчић, западна страна

У литератури се помиње старо "мађарско" гробље на брду "Мала стража",⁵ али на терену нису пронађени материјални остаци.

Изузетно богат материјал евидентиран на поменутим гробљима као и појединачни споменици, који због непотпуне евидентије нису овом приликом приказани, намећу потребу за настављањем систематског истраживања.

НАПОМЕНЕ

1. М. Драшкић, Крајпуташи (околина Краљева), Београд 1967; Р. Поповић-Павићевић, З. Ивковић, С. Милошевић, Надгробни споменици Драгачева, каталог, Краљево 1984; Р. Николић, Камена књига предака, Београд 1981.
2. П. Ж. Петровић, Шумадијска Колубара, Насеља и порекло становништва, књ. 31 (Београд 1949) 112.
3. Исто, 159.
4. Исто, 160.
5. Исто.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

1. Зборник правила, уредаба и наредаба Архијерејског Сабора, Београд 1900.
2. П. Ж. Петровић, Шумадијска Колубара, Насеља и порекло становништва, књ. 31, Београд 1949.
3. Т. Ђорђевић, Неколико сајртни обичаји у Јужних Словена, Годишњица Николе Чупића XLIV и LX (Београд 1939. и 1940).
4. М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, Београд 1876.
5. Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда, обрадила М. Миловић.

SUMMARY

This paper presents a general review of cemeteries in the settlements researched during 1994, including their location, size and time of founding.

Illustrations show characteristic gravestones in some cemeteries or general views.

ГЕНЕЗА И РАЗВОЈ СРОДНИЧКОГ НАСЕЉА ПОРОДИЦЕ ПОПОВИЋ У СЕЛУ СКОБАЉ

Предговор

Село и сеоска насеља у развијеном свету већ низ година заслужују пажњу сличну интересу који се посвећује градским насељима. У последње време и код нас се шире истражују села у целини.¹ Ако се има у виду да село све више губи примарну улогу производија хране, да представља место становља за близу 50% становништва и да све више добија улогу секундарног смештаја становника запослених у градовима, та истраживања имају значаја за друштво у целини.²

Предмет овог рада представља генезу и развој сродничког насеља породице Поповић у селу Скобаљ, општина Лајковац, са тежиштем на физичкој структури окупљенице и утицајима, пре свега привредним и економским, на њен развој.³

Како и остала рурална насеља у колубарско-тамнавском басену, село Скобаљ припада групи спонатно насталих насеља.⁴ Њихова физичка структура је непоновљива, за свако насеље јединствена и представља амбијенталну вредност, често од изузетног културног значаја. Она су доказ континуираног историјског развоја на овим теренима и представљају последњи културни слој у низу рекогносцираних културних слојева, почев од праисторије, преко римског периода, средњег века, до данашњих дана.⁵

Утицај људи на природно окружење у колубарско-тамнавском басену до почетка XX века био је миноран. Тада је овај слабо насељен простор, богат шумом, вековима и деценијама лагано мењао свој лик, преображавајући се у предео са углавном зиратном земљом погодном за све врсте аграрних култура.⁶ Током XX века наука и техника су толико узнапредовали да је човек постао моћан геофактор. То се најбоље види по широким површинским коповима угља, који радикално мењају не само пејзаж већ и комплексни просторни систем са екосистемом у целини.⁷

У раду је дат приказ утицаја површинског копа Тамнава-Источно поље рударског басена Колубара на сродничко насеље породице Поповић у селу Скобаљ, пре свега у привредном и еколошком погледу.

Увод

Насеља, по Којићу, представљају главне елементе просторног уређења територија.⁸ Сеоска насеља можемо дефинисати по низу критеријума односно карактеристика: по функцији, величини, по генези, структури, по морфолошко-урбанистичким својствима.⁹

Село Скобаљ територијално припада општини Лajковац. Лоцирано је уз старо корито реке Колубаре, на терену са умереном континенталном климом и благо заталасаним рељефом. Окружују га села: Јабучје на југу и западу, Радњево и Мали Борак са запада и севера, а са источне стране примиче му се површински коп Тамнава-Источно поље РЕИК Колубара (прилог 1). По М.Павловићу, име је добило по риби скобаљ, која се некада ловила у реци Колубари.¹⁰

Природни, а посебно друштвени чиниоци утицали су на трансформацију овог села. Својевремено је Скобаљ био средиште општине (за села Скобаљ и Мали Борак) и бројао је близу хиљаду становника, углавном пољопривредника.¹¹ Данас припада групи малих села без сеоског центра, са око три стотине становника. Као и друга села овог простора, Скобаљ је припадао групи разбијених села старовлашког типа.¹² Временом, насељавањем становништва са Старог Влаха, из Црне Горе и Херцеговине, насеља су добила гушћу структуру и после трансформације (посебно након II светског рата) припадају полуизбијеном шумадијском типу спонтано насталих насеља, са мрежом неправилних путева. Село има данас веома мало "чисто" аграрних домаћинстава и она су по правилу старачка. Преовлађују мешовита домаћинства, где су углавном млађи чланови запослени у ванаграрним делатностима (секундарне и терцијарне функције).

Иако формално припада општини Лajковац, Скобаљ привредно гравитира Лазаревцу, јер већина запослених у ванаграрним делатностима ради у РЕИК-у. Аграрна домаћинства своје производе најчешће износе на пијаце у Великим Црљенима и Лазаревцу.

Поповићи су стара и угледна породица која потиче са Старог Влаха (прилог 2).¹³ Најстарији предак Поповића у Скобаљу, Арсеније, дошао је из села Кућани код Нове Вароши. Женидбом са Танкосавом, из угледне скобаљске породице Циглић, уступљена му је земља која је и данас делимично у поседу породице. Други део земље уступили су им уз надокнаду Павловићи звани Жаркићи, данас одсељени из Скобаља. По казивању Славољуба Поповића, данашњег становника Скобаља, Арсеније и Танкосава имали су два сина: Бошку и Новака Арсића.¹⁴ Новак није имао деце, док је Бошко имао сина Радивоја, угледног мештанина Скобаља, који је једно време био свештеник у Радњеву. Иако је кратко живео, у браку са супругом Иконијом изродио је сина Живојина. Након смрти супруга, Радивојева удова се удала за Ивана Поповића, са којим је имала деце.

Сеоска привреда је главни ослонац развоја сеоског насеља. За породицу Поповић у Скобаљу све до 1932. године била је карактеристична породична задруга као вид сеоске привреде. Породична задруга у Поповића почела је да губи на значају још пре I светског рата, али је смрћу двојице сина Живојина Арсића Поповића у рату дељење породичне задруге одложено. Тек 1932. године званично је подељено имање на Душана (14,5 ha) и Радојка (12,5 ha), сина Станислава Поповића, Душановог брата, умрлог 1914. године. Други Душанов брат, Драгосав, који је погинуо 1918. године, није имао деце. Иако и сам рањен у I светском рату, Душан је рат преживео и након њега био једно време председник општине са седиштем у Скобаљу (села Скобаљ и Мали Борак).

Све до I светског рата породична задруга бавила се екстезивном сточарском производњом и била је, поред Радића из Малог Борка, позната по узгоју

квалитетне крупне стоке, јунади и говеда.¹⁵ Пшеница и кукуруз слабо су сејани. У топлим месецима стока је слободно напасана по ливадама, док је у хладним храњена у оборима широм имања. Поред сточарства, задруга се бавила узгојем и сушењем шљиве, док се ракија производила само за породичне потребе. Веће количине шљиве продаване су сушари у Јабучју до 1944. године. Виноград се налазио у саставу окућнице, на падини према старом кориту реке Колубаре све до 1928. године, када је искрчен. Површине око дворишта са кућиштем заузимали су воћњаци у којима су углавном била засађена стабла шљиве. Уз повремено вађење воћки ради промене сорти и замене старих стабала новим, шљива је до данашњих дана задржала примат у бројности. Поред шљиве, увек је било стабала јабука и крушака разних сорти. Површине под воћњацима никад нису биле мање од 1 ha, без обзира на крчење и поделу земљишта.

Током 1925-1926. године Душан је, као први мештанин у овом крају, на делу окућнице која је служила као пањњак засадио шећерну репу, али је следећих година ту културу напустио.

Након II светског рата, 1948. године, долази до поделе имања Душана Поповића. Старији син Светолик се одваја и ствара засебно домаћинство. Добија 4,5 ha, од тога део у окућници односно воћњаку, а део у њиви и шуми. Млађи син Љубисав остаје са оцем и мајком у заједничком домаћинству, те преузима бригу о старању родитеља наслеђујући тако више земље, око 8 ha.

Душанов синовац Радојко је после распада породичне задруге 1932. године створио властито домаћинство и са женом подигао 11 деце: 8 синова и 3 кћери. Већина земље (12,5 ha) била је у ливадама и ораницама, док је мањи део (око 1 ha) био под окућницом са воћњаком и исто толико под шумом. Земљу је обрађивао уз помоћ породице, а како је имао добре коње и кола, киријашио је по селу и шире. Након II светског рата Радојкова деца су сва, једно за другим, напустила имање и потражила запослење ван пољопривреде. Узрок томе, поред осталог, је и аграрна пренасељеност, јер је Радојко временом распродавао земљу. Тако је у власништву породице остало око 2,5 ha у окућници са воћњаком и њивом. Током седамдесетих, имање је издељено на све живе чланове породице који су добили између 20 и 30 ари по особи. Душанови синови су имали по двоје деце: Светолик сина Славољуба и кћер која је након удаје уз отпремнину отишла од куће. Душанов млађи син Љубисав имао је два сина: Драгана и Анду, који су живели у заједничком домаћинству до 1975. године, када су се договорно раздвојили. Драган је створио ново домаћинство у оквиру старе Душанове, односно Љубисављеве окућнице, док је Андра остало на старом огњишту.

Више фактора утицало је на будућност развоја сродничког насеља Поповића у селу Скобаљ. Овде ћемо набројати најважније: аграрна пренасељеност, жеља за напуштањем сеоске средине, близина Београда и варошица Лазаревац и Обреновац, као центара привредних и културних догађаја, саобраћајна повезаност са урбаним центрима (путевима и железницом), модернизација пољопривредне производње.¹⁶

Иако су наследили пристојан земљишни посед (око 4 ha сваки), Драган и Андра су из напред наведених разлога - попут Радојкове деце - потражили запослење у ванаграрним делатностима.

Средином седамдесетих година завршена је власничка трансформација имања Поповића у селу Скобаљ. Уочавају се три начина привређивања међу власницима имања. Најбројнија су мала имања, од 20 до 30 ари, чији су власници запослени у ванагарним делатностима. Власници мешовитих домаћинстава (око 4 ha свако), Драган и Андра, запослени су у ванагарним делатностима, а пољопривреда им представља секундарни извор прихода. Славољуб Поповић је власник јединог аграрног домаћинства у породици и уједно највећег имања (око 7 ha).

Крајем осамдесетих РЕИК Колубара врши експропријацију дела имања које је било у власништву Поповића за потребе површинског копа Тамнава-Источно поље. То је земљиште на коме се налазило целокупно сродничко насеље са воћњацима и земљиште на терену под топонимом Кључ уз старо корито реке Колубаре.

Након експропријације угасио се део малих имања на којима се налазило насеље викенд кућа. Аграрно и мешовита домаћинства пресељени су на нову локацију у суседству старог насеља, изван зоне угрожене копом.

Развој окућнице у разбијеним и полузијеним спонтано насталим насељима - општа разматрања

За кућишта у разбијеним и полузијеним насељима Западне Србије и Шумадије карактеристично је да имају велику окућницу, често преко 1 ha, у чијем су саставу дворишта, башта, воћњак и виноград, ако то климатски услови дозвољавају. Најчешће је извршена подела на стамбена односно чиста и економска или прљава дворишта. Кућишта чине низ самосталних објеката који обједињују једну или више функција. Хигијенски аспект код ове врсте кућишта углавном је испоштован, тј. удаљеност стамбене куће и бунара од пољског клозета и ђубришта већа је од 15 m.¹⁷

Временом је дошло до згушњавања кућишта, односно физичке структуре унутар окућница, услед њиховог дељења на више мањих окућница. Компактност је исходила и услед раста стандарда на селу и осавремењавања пољопривредне производње.¹⁸

Новије време, последње деценије, карактерише изградња викенд кућа уз постојећа домаћинства на наслеђеним или купљеним парцелама. На тај начин првобитна кућишта све више губе физиономију пољопривредних имања, а добијају лик приградских насеља.

Облик и величина окућнице зависи од облика парцеле, од рељефа, од земљишног континуума имања и врсте привређивања.¹⁹ За спонтано настале насеља карактеристичне су парцеле неправилног облика и различитих димензија, што је израженије код брдовитог или благо заталасаног рељефа. Поред климе, величина и хомогеност целокупног имања (расцепканост парцела), као и врста и квалитет земље утицали су на начин и врсте привређивања.²⁰

О постављању кућишта у оквиру окућнице некада се посебно водило рачуна. Кућишта су лоцирана на благим косинама (ако је било могуће, због инсолације), у заветрини, близу здраве воде и у видокругу других кућишта ради лакшег контакта са суседима.²¹

Број објеката у кућишту је варирао - током еволуције сеоске окућнице. Поред броја чланова породице, сеоска привреда је имала пресудан утицај. Док је на селу породична задруга била уобичајен начин сеоског привређивања, стамбено и економско двориште нису увек били одвојене целине.²²

Садржај стамбеног дворишта су сачињавали: главни стамбени објекат (у коме се ложило, кувало и становало) и вајат. Вајати су мале стамбене јединице у којима се није ложила ватра и служили су за смештај млађих чланова породице, односно брачних парова.²³ Чест је био обичај да се млађи чланови породице пре женидбе одвоје и станују у просторији која се налази у склопу неког економског објекта (штала, чардак).²⁴ Како је стока била чувана по оборима широм имања, грађени су сточарски станови уз оборе, од приручног материјала.²⁵

Типични објекти економског дворишта тог доба били су: кошеви, магазе, качаре, млекари, док штале у данашњем смислу речи ретко или никако није било.²⁶ Објекти су били ручно грађени, у традиционалном стилу, углавном од локалног материјала - дрвета и глине на темељима од камена. То су биле куће брвнаре, чатмаре, или од комбинованог материјала, полубрвнаре-получатмаре.²⁷

Распадом породичне задруге долази до дељења окућнице и умножавања истих објеката, те згушњавања физичке структуре.²⁸ Главни стамбени објекти (оџаклије) умножавају се онолико пута колико се повећава број окућница, док број економских објеката зависи од количине наслеђене земље и врсте привређивања.

Објекти се граде од истих материјала као и раније, с тим што се у равничарским пределима појединачне куће грађе од набоја или ћерпића услед недостатка дрвене грађе и утицаја са стране.

Бољом комуникацијом са другим срединама, растом стандарда на селу и осавремењавањем пољопривредне производње долази до битних промена у развоју живота на селу. То се најбоље може уочити на физичкој структури окућнице. Број и величина објеката, квалитет и дужина градње, одају материјални статус и начин привређивања власника имања. Ту се, пре свега, уочава разлика власника имања запослених у аграру и власника који се баве ванагарним делатностима.²⁹

Након II светског рата прелази се на полустајски или стајски узгој стоке, осавремењује се производња млека и млечних производа и модернизује ратарство и воћарство у целини (комасације, мелиорације, савремена техника и плантажни узгој воћа и поврћа).

Савремена производња је изискивала радикалне промене и улагања у технолошко опремање окућнице и објеката у њеном саставу. Инфраструктура опремљености сеоске окућнице не би смела заостајати за опремљеност градске окућнице.³⁰ То се, пре свега, односи на присуство струје и воде из мреже као и на савремено конципирану канализациону мрежу која води из стамбених и економских објеката у септичку јаму, грађену по еколошким стандардима за градску средину. На жалост, управо су стајска ђубришта, пољски клозети и септичке јаме највећи

еколошки проблем на селу, као загађивачи у више аспеката: ваздуху, води и тлу.³¹

Стамбено двориште сачињавају стари и нови стамбени објекат, бунар и травнате површине са цветним лејама, дрвећем и другим засадима. У економском дворишту лоцирани су објекти за смештај стоке и перади, објекти за складиштење хране, огрева и алатки као и гараже за пољопривредне машине.³²

Објекте су градили мајстори од квалитетних материјала, али често без консултација са грађевинским стручњацима, тако да не одговарају увек намени и уложеним средствима.³³ Ранија дворишта и окућнице били су ограђени углавном од материјала са лица места (дрво, камен и др.) у традиционалном извођењу: тарабе, плетери, камене сувозидине. Савремене ограде грађене су по узору на градске - од метала, опеке, дрвета, често без естетских квалитета.³⁴

Физичка структура окућнице у сродничком насељу породице Поповић у Скобалју

О првобитном кућишту Поповића, које је било лоцирано на месту данас експроприсаног земљишта, нема материјалних доказа, али је зато окућница из доба Живојина Арсића Поповића остала у сећању његовом сину Душану, који је то прнео својим потомцима.³⁵

Имање породичне задруге било је лоцирано на више одвојених локација: на месту садашње окућнице, у Алузи и Кључу. Окућница из тог времена заузимала је површину коју су касније заједно заузимале Душанова и Радојкова окућница (прилог 3).

Једини објекат којем се зна тачна локација је кућа брвнара (осаћанка) која је срушена 1892. године. На њеном месту је те године подигнута кућа чатмара која је трајала готово цео век. Иако је била у добром стању (реновирана 1984. године), срушена је 1989. године након експропријације (прилог 11,12).

Тачан број и локација економских објеката из тог периода тешко је утврдити, али зато можемо навести објекте који су били заступљени у окућници. То су, поред куће брвнаре, били: магаза, качара, кош (чардак), млекар. Објекти су били грађени од дрвета и постављени на камене постаменте, па су били лако преносиви и померани унутар окућнице и шире, зависно од потреба економије.

До 1901. године вода за потребе домаћинства је доношена са реке Колубаре. Те године, по препоруци Радивојеве супруге Иконије, дошли су мајстори из њеног родног села Непричаве и од камена из тог краја озидали бунар који је трајао све до зарушавања 1969. године.

Након распада породичне задруге начин привређивања бивших задругара и њихових породица није се променио. И даље су били угледни узгајивачи крупне стоке и производи шљиве. Подела задруге формално је обављена 1932. године,

али је суштински то урађено пре I светског рата. Већ тада су постојале две групације кућишта, две куће и чатмаре са низом економских објеката, да би се касније само извршила земљишна подела. Раније формиране парцеле су задржане и по њима је извршена подела Душану (14,5 ha) и Радојку (12,5 ha) (прилог 4).

Намена површина и њихов међусобни однос у оквиру окућнице није се мењао са власничком трансформацијом. Навећи део површина у саставу окућнице био је под воћњацима, док су двориште и обор заузимали мањи део. Кроз имање је пролазио интерни колски пут који је омогућавао директан приступ појединим сегментима окућнице и олакшавао контакт са сеоским путевима. Сеоски пешачки пут пресецао је имање и делио околину куће на два дела: на окућницу и њиве, односно пашњаке.

Садржај Душановог дворишта сачињавали су, поред куће чатмаре, вајат и економски објекти карактеристични за то време. Радојко је за своју многојудну породицу изградио помоћну кућу од опеке, која је имала две просторије: стамбени део и магацин.

Као нов економски објекат појављује се штала, која је лоцирана у близини обора, али у дворишту са другим економским објектима. Обори су били смештени уз сеоски пут, на терену између дворишта и пашњака. Имали су баре за напајање стоке, које нису пресушивале преко целе године.

Из датог описа можемо уочити да није извршена подела окућнице на стамбени и економски део, већ на двориште за смештај објеката свих намена и обор за смештај стоке која ту борави преко целе године, односно када није на испаши. Тек после II светског рата врши се подела на стамбени и економски део окућнице. Као рецидив прошлих времена остао је у примени назив "обор" за економски део окућнице.

Године 1948. Душанов старији син Светолик се одваја и ствара засебно домаћинство, добивши мањи део окућнице који је под воћњаком, и део земље, око 4 ha, на различитим локацијама. Део земље, пашњак, претворио је тада у њиву, већи део воћњака је искрчио и формирао стамбено и економско двориште. Такође подиже троделну кућу од ћерпића, а шталу за краве и коње, које гради исте године од ћерпића, лоцира у "обору", уз сеоски пут (прилог 5).

Душанов млађи син остаје у заједничком домаћинству, на већем делу окућнице. Сем изградње хлебне фуруне као засебног објекта, у овом делу кућишта нема никаквих промена у физичкој структури.

Средином педесетих, Радојко подиже нову троделну стамбену зграду од опеке, на месту претходно срушене куће чатмаре. Истовремено руши и уклања помоћни стамбени објекат, док се број економских објеката не мења. Године 1954. уводи се струја у стамбене објекте. Током шездесетих, Светоликов син Славољуб гради у наслеђеној окућници нове стамбене и економске објекте. Подиже нову троделну кућу од опеке, која има функцију помоћног стамбеног објекта. Кућа обједињује функције млекара и летње кухиње, док стара кућа ћерпићара задржава функцију главног стамбеног објекта. Гради нову шталу у "обору" од опеке, лоцирану поред ограде стамбеног дворишта.

Почетком седамдесетих, Славољуб на месту старе куће од ћерпића зида модерни стамбени објекат, по својој замисли. Ово је редак пример сеоске стамбене зграде са два улаза: главним и споредним, која програмски у већој мери одговара схватањима савременог руризма.

Током седамдесетих, уводи се вода у стамбене објекте из бунара уз помоћ хидрофора.

Договором браће 1974. године измешта се интерни колски пут изван окућнице и омогућава Драгану стварање засебног домаћинства. На тај начин је укинут сеоски пешачки пут, који сада иде трасом новог колског пута.

Седамдесете су године промена кад је упитању власничка трансформација имања и окућница у целини. Средином седамдесетих долази до поделе Љубисављеве окућнице на Драганов и Андрин део. Драган гради низ нових објеката на делу простора некадашњег Душановог дворишта и обора. То ће, временом, постати најгушћа физичка структура у целом сродичном насељу. Током седамдесетих и почетком осамдесетих он ће у стамбеном дворишту подићи три засебна објекта: главну стамбену зграду која својим програмским делом и инфраструктурном опремљеношћу одговара градским кућама, помоћни стамбени објекти - троделна кућа од опеке, летњу кухињу са пећницом и димницом под једним кровом. У "обору" су се налазиле: штала, која је са радионицом и гаражом чинила један објекат, свињац, наслеђена магаза и кош.

Током осамдесетих, сродничко насеље Поповића у Скобаљу се дефинитивно формира. Највеће промене је доживео део насеља са кућиштем Радојкових потомака. На некадашњем месту воћњака израсло је за непуних десет година читаво викенд насеље: прво је 1982. године најмлађи син Павле почeo да формира кућиште, па зет Опачић, а онда остала деца Радојкова (прилог 6).

Овај део насеља карактерише разноликост физичке структуре. Можемо уочити две врсте стамбених објеката, како по обimu и садржају, тако по комфору и уложеним материјалним средствима. Прву групу чине велике стамбене зграде на више етажа и комфором (струја, вода, WC и купатило), које програмски одговарају градским објектима исте намене (куће Павла, Петра и зета Опачића). Другу групу чине објекти скромних димензија, опреме и улагања, са недовољним комфором (без WC-а, односно купатила: куће Жарка, Милутина и Милорада Поповића).

Радојкова кућа доживела је више трансформација, тако да њен коначни изглед и основа не подсећају на стање након првобитне градње.

Економски објекти, сем постојећих, нису грађени, јер није било услова за бављење том врстом привреде.

Андра гради, средином осамдесетих, нову савремену стамбену кућу покрај старе куће чатмаре. Кућа програмски, инфраструктурно, по врсти опреме и угађеним материјалима подсећа на градску кућу.

У "обору" гради шталу и свињац уз постојећу Славољубову шталу. Славољуб подиже нову гаражу од бетона и на њу поставља магазу и кош. Нова гаража је

лоцирана у економском дворишту, уз стари сеоски пут за цркву. Пред саму експропријацију подиже сеник на месту старе штале (прилог 7).

Из овог хронолошког приказа изградње поједињих кућишта можемо уочити неколико општих одлика:

- окућнице су неправилних облика парцела (стара парцелизација) и различитих величина;
- аграрно и мешовита домаћинства у окућници садрже стамбено и економско двориште са воћњаком, док ванаграрна домаћинства у саставу окућнице имају двориште и воћњак;
- дворишта су богата дрвећем и другим зеленилом са физичком структуром различите густине;
- аграрно и мешовита домаћинства преферирају приземне зграде у свом кућишту, тако да је висинска регулација уједначена;
- кућишта чине низ објеката која и даље садрже мали број функција: једну или две. На тај начин дворишта представљају проширење стамбених и економских објеката и чине складну целину са њима;
- стамбено двориште сачињавају два до три објекта: главни стамбени објекат, у којем се станује преко целе године и кува зими, помоћни стамбени објекат који обједињује функције летње кухиње, млекара и магацина хране; пећница са сушницом као самостални зидани објекат или у саставу неког другог објекта (летње кухиње);
- свака генерација подиже нове стамбене зграде које су просторно веће, квалитетније грађене и инфраструктурно боље опремљене него оне раније;
- економска дворишта чине низ самосталних објеката: штала, магаза, чардак (кош), гаража, свињац, перадарник, који су размештени дуж ограде, док је средиште дворишта (обора) слободно;
- ванаграрна домаћинства карактерише разноликост физичке структуре стамбених објеката: од двodelних некоморних кућа, па до зграда са више етажа и пуним комфором градског типа;
- већина кућишта има у стамбеним двориштима бунаре који су грађени крајем шездесетих и током седамдесетих година. Из њих је црпљена вода за стамбене и друге објекте помоћу хидрофора;
- карактеристика угледних имања је да су стамбени објекат и главни привредни објекат - штала грађени од истог материјала, што важи и овде;
- за градњу стамбених објеката коришћени су савремени материјали (опека, бетон, гас бетон), али нису испоштовани прописи. Уобичајена дебљина зида износи 20-25 см, што је недовољно са аспекта термичке заштите објекта;

- премда је хигијенски фактор испоштован, отворена ђубришта и пољски клозети са септичким јамама представљају главне локалне загађиваче животне средине;

- у последње време водило се више рачуна о уређењу стамбеног дворишта, тако да су објекти повезани бетонским стазама, за разлику од "обора" који је прекривен утабаном земљом;

- ограђивање окућнице је разнолико: од природних ограда, обала и редова засађених багрема до савремених од метала и дрвета, разних типова, зависно од укуса и материјалних могућности власника.

Новоформирана кућишта

Експропријација 1988-1989. године је унела суштинске промене у сродничко насеље. Оно се нашло на удару, па је од десет кућишта пресељено само четири, колико је омогућавао земљишни континум. Нова кућишта садрже неке особине прећашњих, старих, или има и неких нових квалитетних решења. Након експропријације омогућено је бившим власницима да откупе старе објекте за 4% експроприсане цене. На тај начин ублажено је присилно пресељење узроковано радом површинског копа.

Нове окућнице су углавном површински формирани, али процес формирања физичких структура у њима није окончан. Задржали су карактеристичан облик неправилног правоугаоника, јер су облици парцела то диктирали. Величине парцела су различите, зависно од њихове намене и потреба корисника. Сва дворишта имају директан приступ на интерни колски пут. Приликом лоцирања објекта водило се рачуна о хигијенском минимуму и технолошкој међузависности објекта (прилог 8).

Објекте у новим кућиштима можемо, по програмској основи, поделити на "новопројектоване" и "пресељене". "Пресељени" објекти у новом кућишту су програмске копије већ виђених објекта у старом кућишту. "Новопројектовани" објекти у новом кућишту су грађени по новој програмској идеји. Грађевински материјал од старих објекта коришћен је за градњу нових објекта, без обзира на програмску основу.

Већина објекта у Славољубовом и Драгановом кућишту припада групи "пресељених" објекта. За разлику од њих, Андра и Александар су изградили објекте са потпуно новом програмском основом.

Површине под воћњацима у новим окућницама су мање него раније, јер се још увек користе стари воћњаци. Поред тога, старе окућнице се користе за напасање ситне стоке и перади.

Нова кућишта својом величином, обликом, инфраструктурном опремљеносту и распоредом објеката у окућници одговарају захтевима савременог руризма (прилог 9).

Негативне особине нових кућишта испољавају се у програмским недостатцима појединачних објеката, пре свега стамбеним,³⁶ што је посебна тема (прилог 10).

Утицај површинског копа Тамнава-Источно поље РЕИК Колубара

Мештани Скобаља познати су као узгајивачи крупне стоке, по воћарској производњи и као добри ратари. РЕИК Колубара на овом простору суштински је променила начин живота становника и утицала са више аспекта на трансформацију села.

Промене у сеоској привреди огледају се у наглим процесима деаграризације, употреби савремене технике и технологије у аграрној производњи и процесима урбанизације са више аспекта.

Деаграризација се одвија у два вида: у смањивању броја становника запослених у аграру и умањивању обрадивих површина услед потреба површинског копа.

Близина Лазаревца као урбаног центра и седиште РЕИК-а омогућила је запошљавање многих мештана Скобаља, те раст стандарда и могућност бољег опремања домаћинства. То подразумева употребу нових технологија у аграрној производњи, коришћење савремене технике у објектима за производњу и чување пољопривредних производа, инфраструктурну опремљеност окућнице и објекта и приближавање граду кроз изградњу стамбених објекта једнаких или сличних квалитета.

Процес урбанизације има два аспекта: процес деурбанизације и процес осавремењивања сеоске средине. Исељавање домаћинства са локација у близини старог корита реке Колубаре представља пример деурбанизације. Насељавање истих на нове локације у селу и уређивање постојећих кућишта представља један вид урбанизације. Урбанизација је утицала на промене у конципирању организације сеоског домаћинства, на инфраструктурну опремљеност сеоске окућнице и на изградњу нових, савремених објекта разних намена.³⁷

Утицај на екологију

Са аспекта екологије, која третира проблем заштите, обнове и унапређења човекове животне средине, близина копа Тамнава-Источно поље суштински је променила екосистем у целини.³⁸

Негативне последице површинског копа Тамнава-Источно поље РЕИК Колубара рефлектују се кроз сва три вида материје: воду, земљу, ваздух, на специфичан начин. Загађење или недостатак једне од ове три материје повлачи за собом реперкусије код осталих чинилаца комплексног просторног система, а што највише осећа популација која борави у том простору и која је најосетљивија на промене такве врсте. Девастираност животне средине људски организам региструје свим својим чулима, појединачно или комплексно. Овде ћемо навести неке појаве које се негативно одражавају на просторни систем у селу Скобаљ и шире.

Пре почетка рада површинског копа Тамнава-Источно поље измештен је ток реке Колубаре. То је узроковало промену микроклиме, квалитета земљишта и састав биљног и животињског света који је ту обитовао. Изградња система пумп за одвођење воде са терена на коме се експлоатише угља утицала је на промену тока подземних проточних вода и пресушивање постојећих бунара. То је натерало становнике да се оријентишу на постојећу водоводну мрежу, па је она тако преоптерећена. Чести прекиди дотока воде из мреже смањују ефективе рада у аграру и отежавају свакодневни живот.

Велике количине јаловине својим складиштењем девастирају околно тле и визуелно нарушавају овај, иначе питоми пејзаж. Појава сумпора и угљене прашине у ваздуху који са површинског копа долази до насеља и прашина коју стварају тешка возила по сеоским путевима загађују у великој мери ваздух у насељу и шире.

Овај приказ негативних утицаја површинског копа Тамнава-Источно поље завршићемо констатацијом о појави већих клизишта, услед дренирања подземних проточних вода и вибрација насталих радом тешких машина.

ЗАКЉУЧАК

Изузев, можда, куће чатмаре коју су браћа Поповић подигли 1892. године, сродничко насеље Поповића у Скобаљу није имало у време експропријације ни један други објекат од културне односно споменичке вредности. По том основу насеље уопште не заслужује пажњу.

Али зато има вредност приказа еволуције села у овом простору у протеклих сто и више година. Имање Поповића доживело је трансформацију од угледног задружног имања са kraja XIX века, до сложеног, спонтано насталог, комплекса физичке структуре карактеристичне за приградска насеља данас.

Управо та трансформација и амбијентална вредност физичке структуре дају лични печат овом насељу и представљају последњи културни слој у овом, историјским догађањима иначе богатом простору.

Науци већ познати културни слојеви - почев од праисторије, преко римског периода, до средњег века и касније - методолошки су верификовани и реконструкцији истраживањима која су у току.³⁹ Последњи културни слој, из периода XIX и XX века, неумитно нестаје са ових терена, делом због процеса друштвеног развоја, делом због наметнутих, али нужних последица истраживања и експлоатације фосилних горива за потребе шире друштвене заједнице.

Увиђајући ове процесе не само на простору колубарско-тамнавског басена већ шире, на територији целокупне Југославије, на научном скупу Човек и животна средина донети су закључци и дате препоруке за даља истраживања.⁴⁰ За руралну средину оне гласе:

- еволуција развитка односа човека и средине;
- опште карактеристике животне средине села;
- утицаји технологија пољопривредне производње;
- структура руралних насеља;
- сеоски стан и двориште;
- проблеми недостатка инфраструктуре у нашим селима.

За заштиту културних и пејзажних вредности:

- методе за заштиту средине од инфраструктурне изградње;
- методологија спасавања околине насеља од физичког и естетског загађивања;
- заштита амбијенталне средине споменика културе;
- израда експерименталних комплексних просторних пројеката за заштиту културних и пејзажних вредности.

Зато је, иначе често запостављан у истраживањима и заштити, последњи културни слој потребно испитати на методолошки одговарајући начин, како би се заокружила истраживања и створила целовита слика о материји која нестаје пред нашим очима.

НАПОМЕНЕ

1. Последње две деценије одржано је неколико научних скупова под покровитељством САНУ, који су се бавили проблематиком села и сеоских насеља на директан или посредан начин. Наводимо само неке од њих: у спомен 100. годишњице рођења Ј.Цвијића издаје Цвијићев зборник, САНУ, Београд 1968; Човек и животна средина у СР Србији, одржан 1973, САНУ, Београд 1977; Човек, друштво, животна средина, одржан 1979, САНУ, Београд 1981; Научно дело Јована Цвијића, поводом педесетогодишњице његове смрти, САНУ, Београд 1982; Будућност села и сељака, одржан у В.Плани 1982, САНУ, Београд 1985;
2. Б.Којић, Утицајни чиниоци на однос руралног и урбаног становништва и на професионалну структуру руралног становништва, Саопштења IV (Београд, 1975) 47-60.
3. Предлог за израду рада дао је Ч.Јордовић, саветник у Републичком заводу за заштиту споменика културе Србије. Истраживања су обављена у току лета (јули-август и новембар) 1994. године. Избор теме направио је аутор уз сагласност Ч.Јордовића и др В.Трбуховића, којима се овом приликом захваљује на корисним сугестијама.
4. Прва систематска истраживања насеља у Србији урадио је Ј.Цвијић са сарадницима. Он је, такође, аутор типологије насеља по генези, коју су касније егзакним научним методама допунили академик Б.Којић и проф.др Ђ.Симоновић, В.Б.Којић, Новија просторно-урбанистичка истраживања у Србији и анализа Цвијићевих радова у истој области, Научно дело Јована Цвијића, Београд 1982, 301-309.
5. Ч.Јордовић, Заштита споменика културе на подручју угроженом изградњом и ширењем површинских копова РЕИК Колубара, Колубара 1, Београд 1992, 7-11; В.Трбуховић, Неки еколошки и други природни предуслови настањивања подручја слива Колубаре од праисторије до данас, исто, 13-14.
6. Љ.Павловић, Антропографија ваљевске Тамнаве, Београд 1912, 36-411, 421, 433; Б.Којић, Стара градска и сеоска архитектура у Србији, Београд 1949, 122-123; Б.Крстановић, Увод у поглавље Народно градитељство, Колубара 1, 39-40.
7. Планирање и уређење простора у зонама великих структуралних промена на примеру РЕИК Колубаре, научни скуп одржан 1983. у Београду.
8. Б.Којић, Значај насеља у простору - Прилог методологији просторног уређења територија, Глас САНУ 319, Београд, 32-29.
9. Ђ.Симоновић, Уређење сеоских територија и насеља, Београд 1980, 88-107.
10. Љ.Павловић, нав.дело под 6, стр.482.
11. Године 1863. Скобаљ је имао 83 пољопривредних домаћинстава, 247 мушких и 248 женских глава, без учитеља, избеглица и слугу, (подаци из МК Радњево, добијени од Андре Поповића).
12. Б.Којић, Ђ.Симоновић, Сеоска насеља Србије, Београд 1975, 10.

13. Љ.Павловић, нав.дело под 6, стр.585.
14. Највећи део историјата породице Поповић аутор је добио од данашњих житеља Скобаља: Славољуба, Драгана и Андре Поповића, који су то сазнали из разговора са својим дедом Душаном Поповићем.
15. Љ.Павловић, нав.дело под 6, стр.444.
16. Б.Којић, нав.дело под 2.
17. Ђ.Симоновић, нав.дело под 9, стр.109; Б.Којић, Сеоска архитектура и руризам, Београд 1973, 104-105; Б.Којић, нав.дело под 6, стр.129-131.
18. Б.Којић, исто, стр.111.
19. С.Вукосављевић, Историја сељачког друштва II - Социологија становљања, Београд 1965, 384 и даље.
20. Исто, 17.
21. Исто, 289-306; Р.Финдрик, Прилози познавању организације стамбеног простора у народном градитељству села, ПДС АФ, Београд 1980, 83.
22. С.Вукосављевић, исто, 270-271; Б.Којић, нав.дело под 17, стр.102-103.
23. Б.Томашевић, Народно градитељство, Колубара 1, 57-60.
24. Ђ.Симоновић, Услови становљања на нашем селу (село Пиносава код Београда), Зборник АФ (Београд 1957) 13-22.
25. Б.Којић, нав.дело под 6, стр.13-22; Б.Којић, нав.дело под 17, стр.18-21, 55.
26. Р.Финдрик, нав.дело под 21, стр.18 и даље; С.Вукосављевић, нав.дело под 19, стр.76.
27. Б.Којић, нав.дело под 17, стр.55-59; Б.Којић, нав.дело под 6, стр.123-127, 137-147, 160-163; С.Вукосављевић, нав.дело под 19, стр.245-258.
28. Ђ.Симоновић, нав.дело под 24, стр.8-13; С.Вукосављевић, нав.дело под 19, стр.282, 316.
29. М.Стојанов, Култура села, научни скуп Будућност села и сељака, САНУ, Београд 1985, 191-194.; М.Рибар, Новије сеоске куће, кућишта и окућнице села општина Ивањица и Врњачка бања, исто, 214-216; Р.Финдрик, Нова сеоска архитектура и старије градитељско наслеђе, исто, 204-206.
30. М.Рибар, Савремена организација сеоских дворишта пољопривредних производија, Изградња 9 (Београд 1982) 15-18; Савремени руризам, ЦМС Универзитета у Београду, Београд 1988, 66 и даље.
31. Б.Којић, Животна средина нашег села, научни скуп Човек и животна средина у СР Србији, САНУ, Београд 1977, 355-357; Ђ.Симоновић, Сеоски стан, ПДС АФ, Београд 1980, 23.
32. М.Рибар, нав.дело под 30.
33. Ђ.Симоновић, нав.дело под 31, стр.24-25, 36.

34. Ђ.Симоновић, нав.дело под 9, стр.112-115; Б.Којић, нав.дело под 6, стр.130; Б.Којић, нав.дело под 17, стр.58.
35. Податке о срушеним објектима и њиховој локацији у некадашњим окућницама, аутор је добио од браће Поповић, садашњих становника Скобаља. Постојеће објекте и окућнице аутор овог текста је лично снимио, односно размерио. Велику помоћ пружио је син Драганов, Тома, коме се овом приликом топло захваљујем. Из напред датих навода могу се извући аналогије за појаве и кућишта (окућнице и објекти у њима) у овом тексту, па је аутор сматрао да их је непотребно понављати. Иначе, градња сеоских објеката током XIX и почетком XX века била је у неку руку типизирана, тако да их је могуће уз помоћ описа приближно реконструисати. Погледати: З.Петровић, Архитектура села Србије, научни скуп Будућност села и сељака, САНУ, Београд 1985.
36. М.Рибар, Нови сеоски стан, Изградња 3 (Београд 1985), 39-45; Ђ.Симоновић, Индивидуална стамбена изградња у селима Србије - Стње и проблематика, Саопштења ИАУС 9 (Београд 1980) 9-16.
37. Б.Којић, Архитектонско-урбанистички преображај села у Србији ван покрајина од 1945. до 1975. године, Гласник СГД (Београд 1977) 15-30; Б.Бјеликов, Међузависност развоја насеља Србије и квалитета животне средине у њима - Хипотезе и смерови потребних истраживања, научни скуп Човек, друштво, животна средина, САНУ, Београд 1981, 254-263.
38. Група аутора, Закључци и препоруке, научни скуп Човек и животна средина, САНУ, Београд 1973, 9.
39. Ч.Јордовић, нав.дело под 5, стр.7-11; В.Трбуховић, нав.дело под 5, стр.13-14.
40. Група аутора, нав.дело под 38, стр.37-38.

РЕЗИМЕ

Трансформација сеоских насеља током XX века у Србији је последица убрзаног привредног и културног развоја друштва у целини. Посебно су карактеристичне последње две деценије, када те трансформације доживљавају наглу експанзију.

Тамнавско-колубарски басен, богат низом културних слојева, поред привредно-културних промена доживљава и трансформацију просторног система са екосистемом у целини.

Узрок тих промена су радови на површинским коповима меког мерког угља (лигнита) за потребе шире друштвене заједнице.

У раду је дат приказ трансформације сродничког насеља породице Поповић, као сегмента сеоског насеља Скобаљ које је директно угрожено радовима на површинском копу Тамнава-Источно поље РЕИК Колубара.

Село Скобаљ, као и већина сеоских насеља у Србији, припада типу спонтано насталих насеља и као такво представља јединствену амбијенталну целину. Поједина сеоска насеља или њихови делови као архитектонско-етнографски ансамбли јесу заштићени споменици културе.

У раду се, паралелно са развојем породице, може пратити развој кућишта кроз временски период од неколико деценија. Приказ почиње оснивањем породичног станишта, преко формирања породичне задруге и њене трансформације у низ самосталних кућишта у оквиру једне засебне руралне агломерације, која крајем осамдесетих година овога века бива експроприсана. Део сродничког насеља сели се на нову локацију у близини, а други део нестаје заувек, због недостатка земљишног континуума. Посебан акценат је стављен на привредне и еколошке утицаје који су доминантни у развоју сродничког насеља.

На крају рада дају се препоруке за даља истраживања овог, последњег у низу културних слојева и то са аспекта заштите природне и руралне средине.

SUMMARY

The transformation of village life during the 20th century in Serbia is a consequence of accelerated economic and cultural development of the society as a whole. The last two decades are particularly significant as the transformation proceeded at an unprecedented rate.

The culturally richly layered Tamnava-Kolubara basin has, in addition to economic and cultural transformation, undergone an environmental transformation of its entire ecological system, mainly due to lignite strip mining activities.

The paper presents the transformation of the Popović family settlement as a segment of the Skobalj village directly threatened by the exploitation of the Tamnava strip-mine - eastern field of the Kolubara mining complex.

The Skobalj village, like the majority of rural settlements in Serbia, was formed spontaneously and as such represents a unique milieu. Some rural settlements or their parts as architectural and ethnographic wholes are in fact protected as cultural monuments.

The paper focuses both on the growth of the family and the development of the household over several decades. It starts with the establishment of the family home, through the development of the family co-operative and its transformation into a series of independent households within the framework of a separate rural community, up to its final expropriation in the late eighties of this century. Some community members moved to another location nearby and the rest of the settlement disappeared forever along with land ownership. The principal economic and ecological influences on the development of the family settlement are particularly stressed in the paper.

In conclusion, the paper recommends further research on this last of the series of cultural levels, particularly from the aspect of natural and rural environment protection.

RODOSLOV PORODICE POPOVIĆ IZ SKOBALJA

ARSENije i TANKOSAVA
(iz Kučana) rod. Čiglić

BOŠKO i ARSIĆ

RADIVOJE ARSIĆ → IVAN (loženio udovu)
(světenik) (nema dece)

ŽIVOJIN ARSIĆ POPović
(1845 - 1881)

STANISAV POPOViĆ
(umro 1914)

DUŠAN POPOViĆ
(1877 - 1953)

DRAGOSAV POPOViĆ
(1863-1918, nema dece)

DUŠAN POPOViĆ
(14.5 ha)

RADOJKO → 2 SEstre
(1907¹-1981)
(12.5 [ha])

MILORAD (36¹-6²-30ari)³ **DRAGAN**⁴
(1927-)
JELENA (20ari)⁵
(1929-)
MILENA (20ari)⁶
(1930-)
MILUTIN (22¹-7²-15ari)⁷
(1932-91)

LJUBISAV
(1912 - 1954)
(8.0ha)

MILOĐA (42¹-07²-21ha)
(1941-)
{38¹-062²-23ha}⁸

ANDRA (42¹-07²-21ha)
(1948-)
2 **SINA**

SESTRa ← SLAVOLJUB
(1933-)
(69¹-072²-618ha)
2 **KČERI**

SLOBODAN
(1933-53)

STANISAV (30 ari)⁹
(1935-)

PETAR (20 ari)¹⁰
(1937-)

MILESA (20 ari)¹¹
(1938-)

ALEKSANDAR (28¹-13²-15ari)¹²

ZARKO (21 ari)¹³
(1943-)

PAVLE (23 ari)¹⁴
(1946-)

NASLEDJENO LI KUP-
LENJO ZEMLJiŠTE
EKSOPRiSANO ZEMlJi
SADAŠNJE STANJE ZEMlJi
CELOKUPNO ZEMlJiSTE
EKSOPRiSANO
NIE ZAHVATILA EKS-
PROPRiACIJA
ŽIVE U SKOBALJU

KUĆiŠTE POPOViĆA - SITUACIJA

PRILOG 1

LOKACIJA SRDNIČKOG NASELJA

PoVRŠiNSKI KOP "TAMNAVa" ISTOČNO POLE

PRILOG 2

PRILOG 3

KUĆIŠTE POPOVIĆA

KUĆIĆ FUĐIĆA
PRIKAZ NASTANKA KUĆIĆA
PROMENE NASTALE 1972-94. god.
KARTA

POVRŠINSKI KOP "TAMNAV" ISTOČNO POLJE

The map illustrates the geographical context of the expropriation of land in Popovići. It shows the river Kolubara flowing through the area, with several tributaries: the Lajkovacka Pruga, the Stubline-Lajkovac road, and the Ukinuća. The village of Popovići is located on the left bank of the river. To the west is the town of Mali Borak, and to the east is the town of Donji Kraj. The map also shows the Drenavački Canal (DRENAŽNI KANAL) and the church of Sv. Arhangela (CRKVA SV. ARHANGELA). A scale bar indicates distances up to 200 meters. The legend on the right side of the map defines the symbols used for different land ownership types.

KUĆIŠTE POPoviĆA
USTUPILI CIGLICI
USTUPILI PAVLOVIĆI
EKSPOPRIJASANO ZEMLJIŠTE POPoviĆA
ISTOČNI KOP "REK "KOLUBARA"
GRANIČICA EKSPOPRIJASAJE

25

KUĆIŠTE POPOVIĆ
NAKON 1932. god.
SEOSKI PUT
KARTA

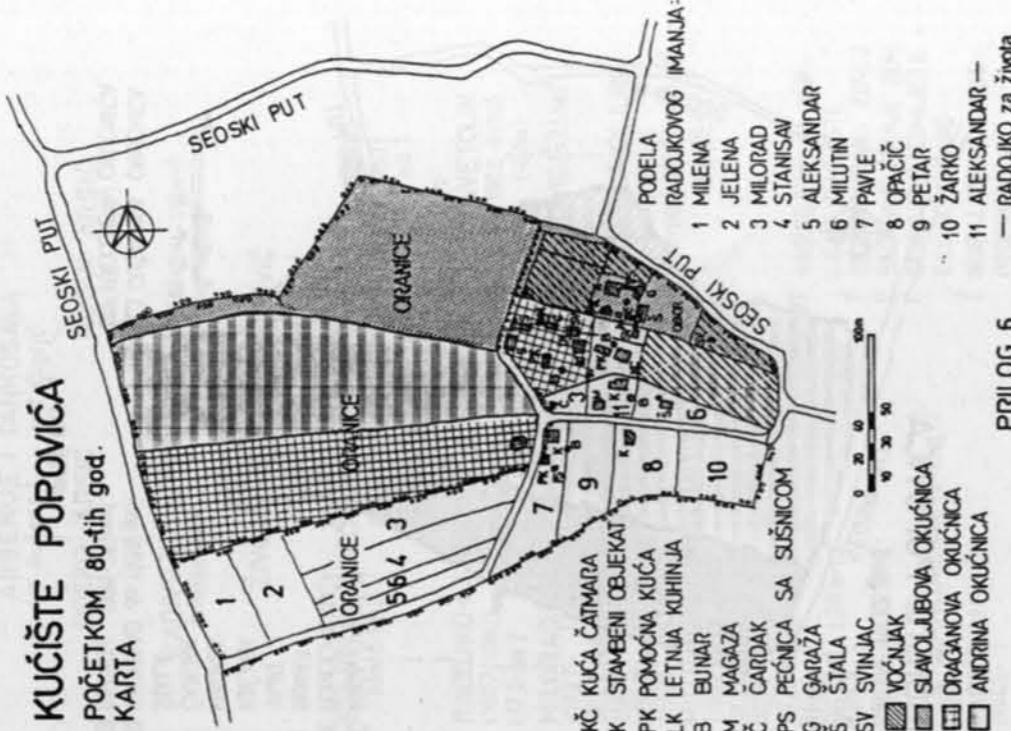
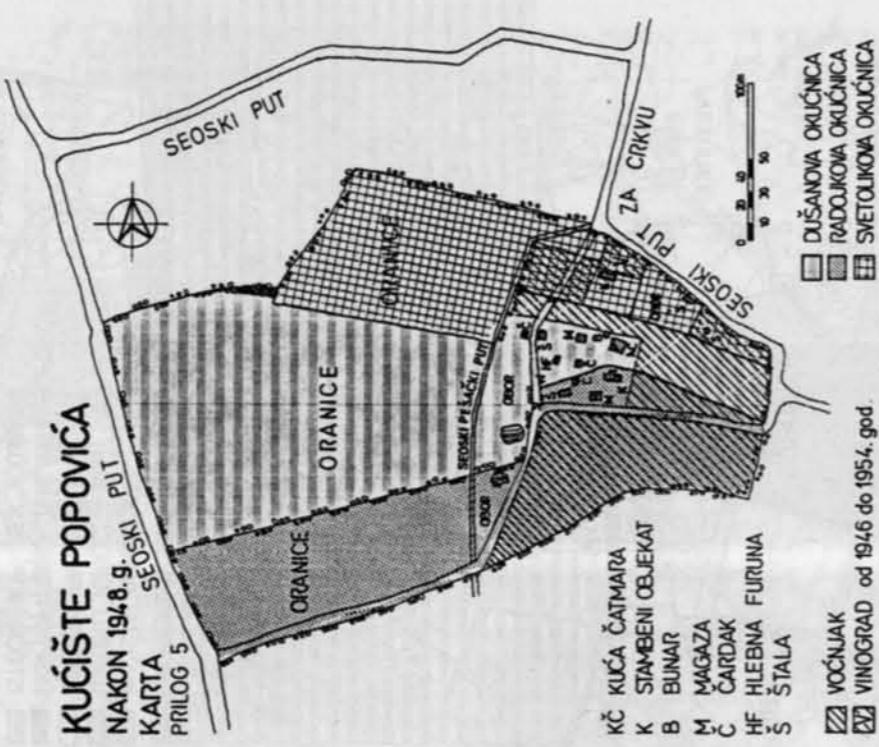
A historical cadastral map of the Vinograd area from 1928. The map shows several agricultural parcels with different shading patterns: horizontal lines for ORANICE, diagonal lines for PAŠNJAK, dots for OBOR, and vertical lines for VOĆNJAK and VOĆNUJ. The map includes labels for 'SEOSKI PUT' roads, a compass rose, a scale bar (0-50 meters), and a legend box containing a square symbol and the text 'DUŠANOVA OKIĆNICA'. A large north arrow is also present. The map is oriented with North at the top.

100

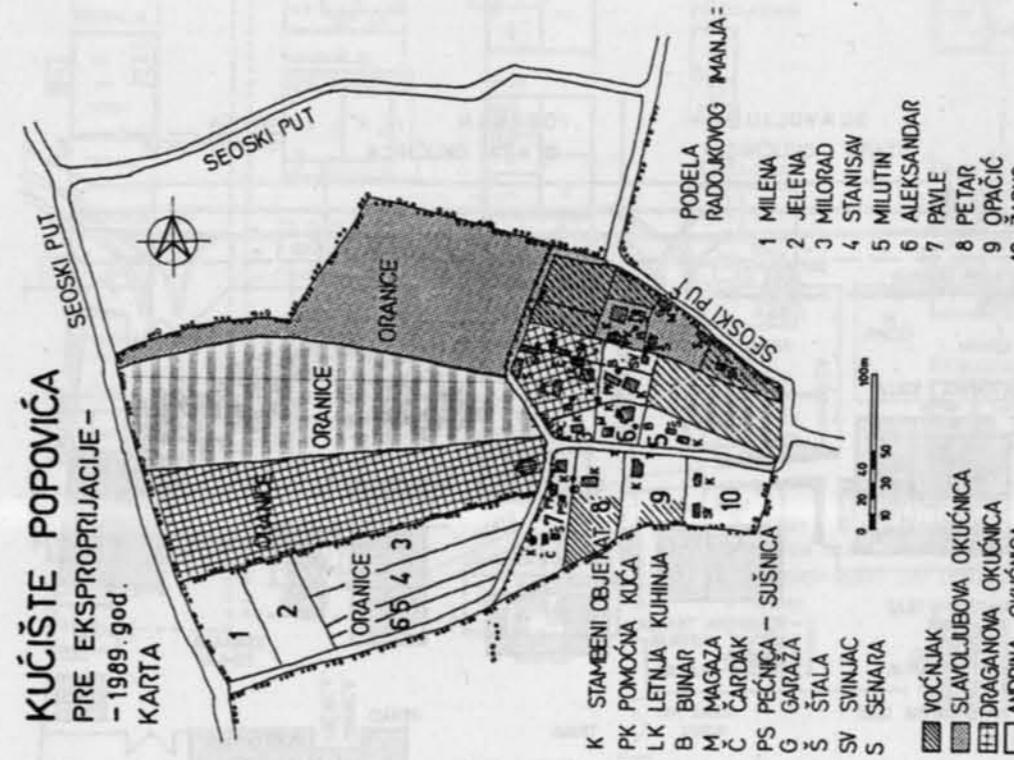
PROLOG

СВЕТОВА

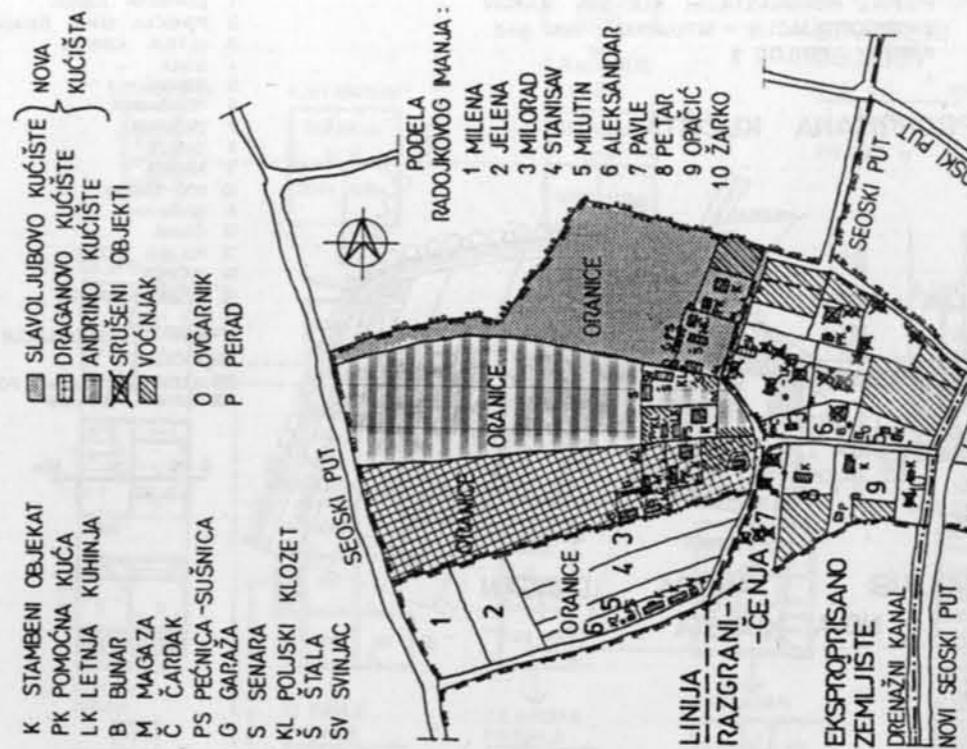
USTUPILI PAVLOVICI
 EKSPROPRIJSANO ZEMLJISTE POPOVICI
 ISTOČNI KOP REIK "KOLUBARA"
 GRANICA EKSPROPRIJACIJE

KUĆIŠTE POPOVIĆA
PRE EKSPROPRIJACIJE –
– 1989. god.
KARTA

KUĆIŠTE POPOVIĆA
PODELA RADOJKOVOG IMANJA:
NOVA DRAGANOVO KUĆIŠTE ANDRINO KUĆIŠTE
SKRUŠENI OBJEKTI VOĆNJAK

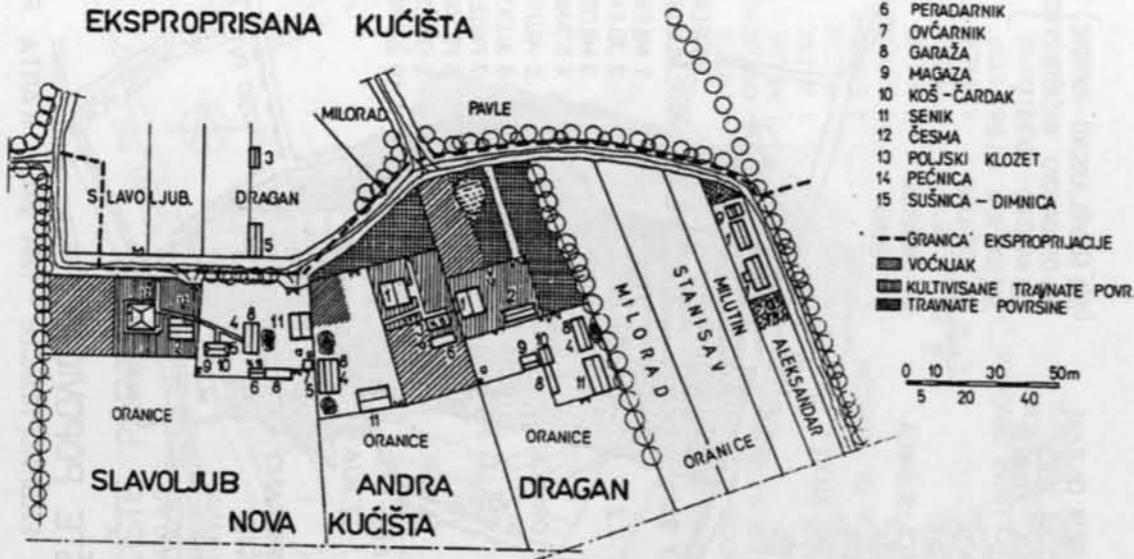

KUĆIŠTE POPOVIĆA
NAKON EKSPROPRIJACIJE – 1994. god.
KARTA PRILOG 8

KUĆIŠTA POPOVIĆA

PRIKAZ NOVONASTALIH KUĆIŠTA NAKON
EKSPROPRIJACIJE – SITUACIJA – 1994. god.
KARTA PRILOG 9

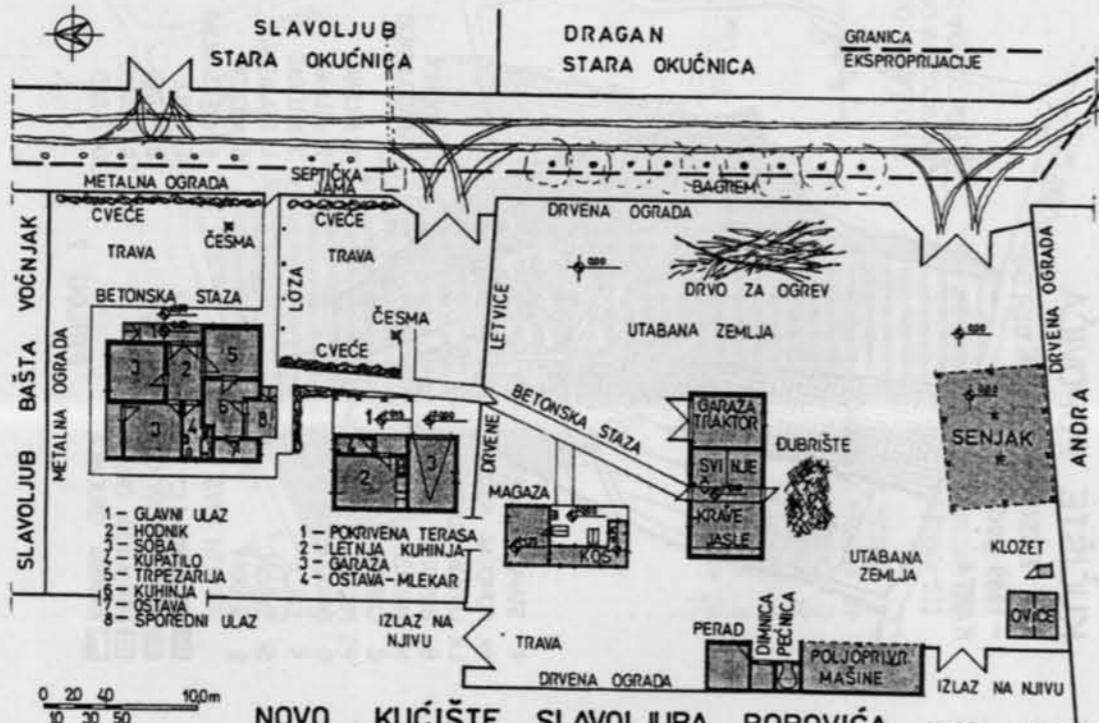
EKSPOPRISANA KUĆIŠTA

1. STAMBENA ZGRADA
2. POMOĆNA STAMB. ZGRADA
3. LETNJA KUHINJA
4. ŠTALA
5. SVINJAC
6. PERADARNIK
7. OVČARNIK
8. GARAŽA
9. MAGAZA
10. KOŠ - ČARDAK
11. SENIK
12. ČESMA
13. POLISKI KLOZET
14. PEĆNICA
15. SUŠNICA - DIMNICA

— GRANICA EKSPOPRACIJE
■ VOĆNJAK
■ KULTIVIRANE TRAVNATE Površine
■ TRAVNATE Površine

0 10 20 30 40 m

0 20 40 100m
0 30 50
NOVO KUĆIŠTE SLAVOLJUBA POPOVIĆA KARTA PRILOG 10

1. GLAVNI ULAZ
2. HODNIK
3. SOBA
4. KUPATILO
5. TRPEZARIJA
6. KUHINJA
7. OSTAVA
8. SPOREDNI ULAZ

1. POKRIVENA TERASA
2. LETNJA KUHINJA
3. GARAŽA
4. OSTAVA - MLEKAR

1. GARAŽA
2. LETNJA KUHINJA
3. GARAŽA
4. OSTAVA - MLEKAR

1. GARAŽA
2. LETNJA KUHINJA
3. GARAŽA
4. OSTAVA - MLEKAR

1. GARAŽA
2. LETNJA KUHINJA
3. GARAŽA
4. OSTAVA - MLEKAR

1. GARAŽA
2. LETNJA KUHINJA
3. GARAŽA
4. OSTAVA - MLEKAR

1. GARAŽA
2. LETNJA KUHINJA
3. GARAŽA
4. OSTAVA - MLEKAR

1. GARAŽA
2. LETNJA KUHINJA
3. GARAŽA
4. OSTAVA - MLEKAR

1. GARAŽA
2. LETNJA KUHINJA
3. GARAŽA
4. OSTAVA - MLEKAR

1. GARAŽA
2. LETNJA KUHINJA
3. GARAŽA
4. OSTAVA - MLEKAR

1. GARAŽA
2. LETNJA KUHINJA
3. GARAŽA
4. OSTAVA - MLEKAR

1. GARAŽA
2. LETNJA KUHINJA
3. GARAŽA
4. OSTAVA - MLEKAR

1. GARAŽA
2. LETNJA KUHINJA
3. GARAŽA
4. OSTAVA - MLEKAR

1. GARAŽA
2. LETNJA KUHINJA
3. GARAŽA
4. OSTAVA - MLEKAR

1. GARAŽA
2. LETNJA KUHINJA
3. GARAŽA
4. OSTAVA - MLEKAR

1. GARAŽA
2. LETNJA KUHINJA
3. GARAŽA
4. OSTAVA - MLEKAR

1. GARAŽA
2. LETNJA KUHINJA
3. GARAŽA
4. OSTAVA - MLEKAR

1. GARAŽA
2. LETNJA KUHINJA
3. GARAŽA
4. OSTAVA - MLEKAR

1. GARAŽA
2. LETNJA KUHINJA
3. GARAŽA
4. OSTAVA - MLEKAR

1. GARAŽA
2. LETNJA KUHINJA
3. GARAŽA
4. OSTAVA - MLEKAR

1. GARAŽA
2. LETNJA KUHINJA
3. GARAŽA
4. OSTAVA - MLEKAR

1. GARAŽA
2. LETNJA KUHINJA
3. GARAŽA
4. OSTAVA - MLEKAR

1. GARAŽA
2. LETNJA KUHINJA
3. GARAŽA
4. OSTAVA - MLEKAR

1. GARAŽA
2. LETNJA KUHINJA
3. GARAŽA
4. OSTAVA - MLEKAR

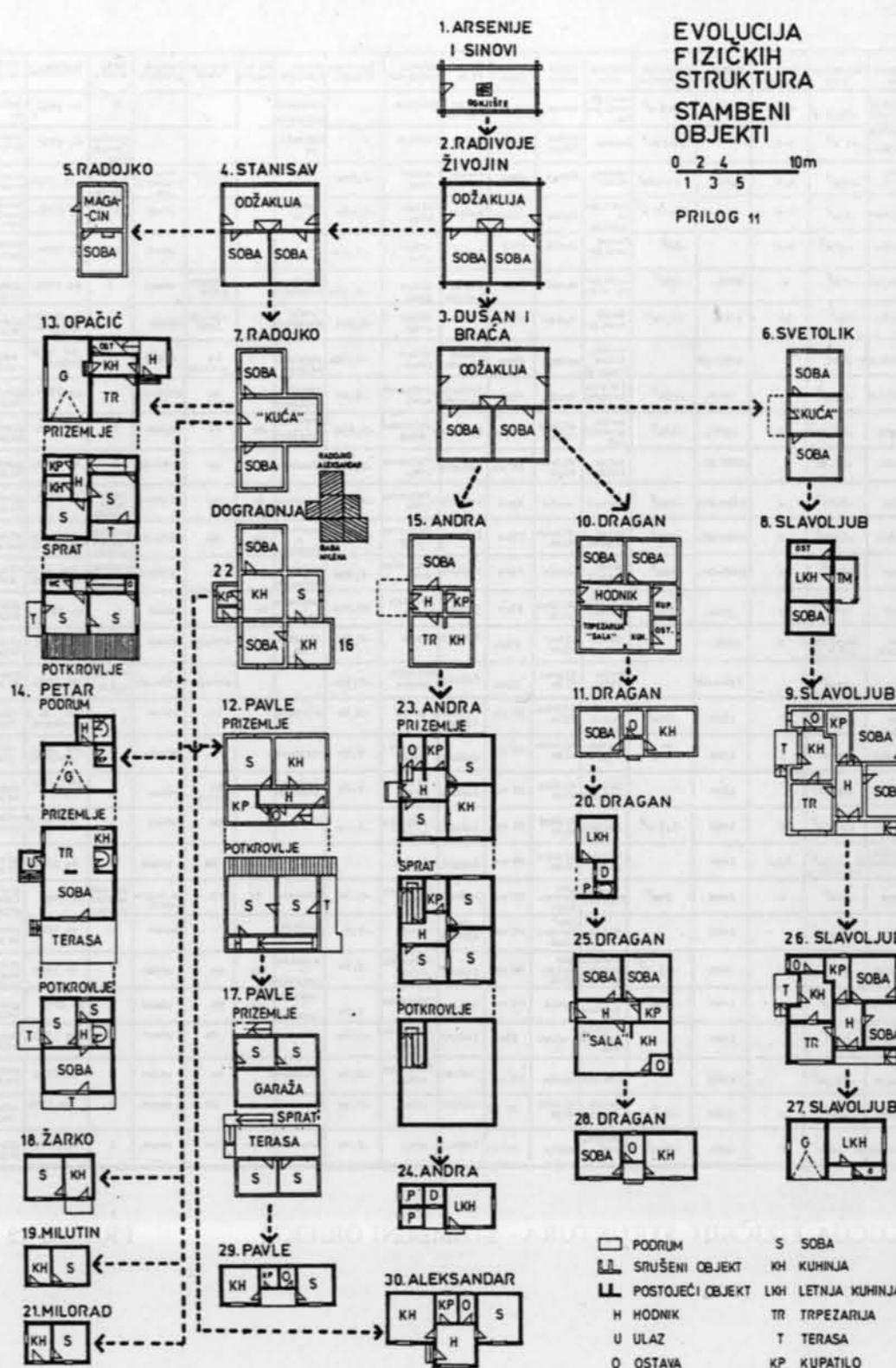
1. GARAŽA
2. LETNJA KUHINJA
3. GARAŽA
4. OSTAVA - MLEKAR

1. GARAŽA
2. LETNJA KUHINJA
3. GARAŽA
4. OSTAVA - MLEKAR

IZLIZ NA NJIVU

IZLIZ NA NJIVU

IZLIZ NA NJIVU

red red	Vlasnik kuda	Površina kuda	Broj ukutana	godina gradnje	Površina po koris.	Obrana pods	Zidni čarter.	Dublji. slož.	Stola- rije	Krovni pokriven	Spratna visina	Vrata kuhinja	WC i kupeti	Struja voda	Dulina gradnje	Broj stena	Godina izgradnje	Vrata objekta
1.	Areni je i sinovi	-23,5 m ²	4-5		5-6 m ²	nabij ne	ruvna	-15 cm	ruvna čarada	fadićice		streljed ogljite				1	do 1892.	jednodel ne kucama
2.	Medivoje Zivojin	-65 m ²	4-5		12-15m ²	dakve	brvna	25cm	ruvna čarada	fadićice		odzakli- je					prije- njepo- dne	do 1892. trodelna brvnara
3.	Duško sinovi,	-MON ²	5-7	1892.	11-16m ²	opaka čarada	88cm	25cm	ruvna čarada	biber crep	-2,60m	odzak- lije	struje 1994.	odesah prije- njepo- dne			do 1892.	trodelna kucama
4.	Stanislav	-53m ²	4-6		10-12 m ²	nabij ne	čarada	-20cm	ruvna	biber crep	-2,60m	odzak- lije				odesah	1	do 1894. trodelna kucama
5.	Mato Joko	-21m ²	4-6		-4m ²	čarada nabij ne	opaka	25cm	ruvna	biber crep	-2,60m					odesah	1	do 1894. pomorska kuka
6.	Jevetolić	-37m ²	4	1948.	-9m ²	nabij ne sam	dardip	-20cm	ruvna čarada	biber crep	-2,50m	"kuda" stambeni	struje 1954	odesah	1	do 1973	glavni objekat	
7.	Mato Joko	-50m ²	14	1954.	-5,5m ²	čarada nabij ne	opaka	25 cm	ruvna	biber crep	-2,60m	"kuda" stambeni	struje 1954	odesah	1	sa dogra- đenjem do 1955.	glavni objekat	
8.	Jakovljević	-75m ²		1963-64.	beton časni pl.	opaka	25cm	ruvna čarada	biber crep	-2,70m	stambeni letnja	da	odesah	1	još nije zgruena	pomoći objekat		
9.	Jakovljević	-100m ²	4	1973.	-20m ²	iličan brodak pod	opaka	25cm	indust. čarada	falcovan crep	-3,0m	uspresni trapezni	da	da	1973-79	1	do 1985. glavni objekat	
10.	Dragan	-71,5m ²	4	1977.	-18m ²	beton brodak pod	Aljako člok	25 cm	indust. čarada	falcovan crep	-2,60m	uspresni trapezni	da	odesah	1	do 1990	glavni objekat	
11.	Dragan	-37,5m ²		1982-83.	beton iličan	Aljako člok	25 cm	indust. čarada	falcovan crep	-2,50m	stambeni	da	1982-83	1	do 1991. pomoći objekat			
12.	Pavle	-10m ²	4	1982-83.	-26m ²	parket	opaka	25cm	indust. čarada	falcovan crep	-2,50m	stambeni	da	1982-83	prije- njepo- dne	do 1990	glavni objekat	
13.	Opadić	-110m ²	6	1982-83.	-22m ²	beton iličan	Aljako člok	25cm	indust. čarada	falcovan crep	-2,55m	uspresni trapezni	da	da	1982-83	prije- njepo- dne	još je u upotrebi	
14.	Peter	-170m ²	4	1983-84.	-30m ²	beton parket	opaka	25cm	indust. čarada	falcovan crep	-2,60m	uspresni trapezni	da	da	1982-83	podrum uspresni trapezni	još je u upotrebi	
15.	Andra	-40m ²	2	1984.	-24m ²	tapisan časni pl.	Aljako člok	20cm	indust. čarada	salonit plode	-2,70m	uspresni trapezni	da	odesah	1	do 1991.	glavni objekat	
16.	Biba Milen	dogradnja -14,5m ²	2	1985.		dakve	gitar člok	25cm	indust. čarada	crep	-2,6m	stambeni	struje	odesah	1	do 1991	glavni objekat	
17.	Zivko	-45m ²		1984-85		beton tepin	Aljako člok	20cm	indust. čarada	salonit plode	-2,50m		struje	1984-85	prije- njepo- dne	do 1990	pomoći objekat	
18.	Zarko	-15,5m ²	2	1985	-10m ²	beton tepin pod	Aljako člok	20 cm	indust. čarada	crep	-2,5m	stambeni	da	odesah	1	još je u upotrebi	vikend kuka	
19.	Wilutin	-15 m ²	1	1985	-15m ²	beton tepin	Aljako člok	20 cm	indust. čarada	salonit plode	-2,5m	stambeni	da	odesah	1	još je u upotrebi	vikend kuka	
20.	Dragan	-10,5m ²		1985		beton iličan	Aljako člok	25 cm	indust. čarada	biber crep	-2,2m	letnje kuhinja	da	struje	1985	1	još nije zgruena	pomoći objekat
21.	Milored	-14,5m ²	2	1986	-7,5 m ²	parket	Aljako člok	20 cm	indust. čarada	salonit plode	-2,4m	stambeni	da	odesah	1	još je u upotrebi	vikend kuka	
22.	Milivoje Aleksandar -9,0m ² dogradnja	2/1	1987			keram. plod.	Aljako člok	20 cm	indust. čarada	crep			da	da	odesah	1	do 1991	glavni objekat
23.	Andra	196m ²	2	1988	75m ²	beton tepin	beton. člok	20 cm	indust. čarada	falcovan crep	-2,5m	stambeni	da	da	1988	prije- njepo- dne	glavni stamb. objekat	
24.	Andra	-11,5m ²		1988		beton tepin	beton. člok	20 cm	ruvna čarada	crep	-2,5	letnje kuhinja		odesah	1	do 1988	pomoći objekat	
25.	Dragan	-75m ²	6	1988	-12 m ²	iličan beton. plod.	beton. člok	20 cm	indust. čarada	falcovan crep	-2,5m	uspresni trapezni	da	da	odesah	1	do 1988	glavni stamb. objekat
26.	Jakovljević	-81m ²	2	1989	-40m ²	iličan brodak pod	opaka	25 cm	indust. čarada	falcovan crep	2,9m	uspresni trapezni	da	da	odesah	1	do 1989	glavni objekat
27.	Jakovljević	-51m ²		1989		iličan brodak pod	opaka	25cm	indust. čarada	falcovan crep	-2,5m	stambeni	da	odesah	1	do 1991	pomoći objekat	
28.	Dragan	-32,5m ²		1990		iličan	opaka	25 cm	indust. čarada	falcovan crep	-2,5m	stambeni	da	odesah	1	do 1991	pomoći objekat	
29.	Pavle	-20m ²	4	1990	-7m ²	beton tepin	Aljako člok	20 cm	Indust. čarada	crep	-2,5m	stambeni	da	odesah	1	do 1990	vikend kuka	
30.	Aleksandar	-47m ²	2	1991	-24m ²	brodak pod	opaka	25 cm	Indust. čarada	crep	-2,5m	stambeni	da	odesah	1	do 1991	glavni objekat	

EVOLUCIJA FIZIČKIH STRUKTURA - STAMBENI OBJEKTI

PRILOG 12